

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Fakulta sociálních věd
Institut komunikačních studií a žurnalistiky
Katedra mediálních studií

Petra Benešová

Český tisk pro nuceně nasazené v říši

Vedoucí práce:
Doc. PhDr. Barbara Köpplová, CSc.

Magisterské studium
Zimní semestr 2010
Obor žurnalistika

Bibliografický záznam

BENEŠOVÁ, Petra. *Český tisk pro nuceně nasazené v říši*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, 2010. s. 104. Vedoucí diplomové práce doc. PhDr. Barbara Köpplová, CSc.

Anotace

Diplomová práce „*Český tisk pro nuceně nasazené v říši*“ popisuje týdeník Český dělník, který byl za Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939 až 1945 posílán nuceně nasazených Čechům do německých továren. Práce se snaží postihnout jeho vznik, vydávání a proměny jeho vydavatelství a majitelů. Přibližuje také jeho distribuci do Německa a podrobný obsah. Pomocí kvantitativní analýzy pak práce mapuje tematickou agendu hlavních článků na titulních stranách. Snaží se popsat i dosah propagandistického mediálního obsahu na nuceně nasazené pracovníky. V kontextu práce přibližuje i fungování médií v období Protektorátu Čechy a Morava.

Klíčová slova

média – tisk pro nuceně nasazené – Protektorát Čechy a Morava – období 1939 – 1945 – kvantitativní obsahová analýza – tematická agenda – cenzura – totalitní systém médií

Annotation

The diploma thesis *Czech Press for People Called up to Do Forced Labour in Nazi Germany* deals with the weekly Czech Labourer which was sent to the Czech workers called up to German factories during the period of the Protectorate of Bohemia and Moravia within the years 1939-1945. The thesis aims at exploring its origin, publishing and changes concerning its publishers and owners. It also analyses its distribution to Nazi Germany and its content in detail. Furthermore, by means of the quantitative analysis the thesis surveys the thematic agenda of the main articles on the front pages. It discusses the impact of the propagandistic information in media on those who were called up to do forced labour. Within the context, this paper examines the operation of media during the period of Protectorate of Bohemia and Moravia .

Keywords

Media-press for people called up to do forced labour in Nazi Germany- Protectorate of Bohemia and Moravia- period of 1939-1945 – quantitative content analysis- thematic agenda-censorship-totalitarian system of media.

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a že jsem veškerou použitou literaturu uvedla v seznamu literatury. Stejně tak jsem všechny použité internetové zdroje uvedla v seznamu internetových pramenů. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.

V Praze dne 13.ledna 2010

Petra Benešová

„Časopis, který dostáváte do rukou, budiž vám všem důkazem, že u nás doma všichni, celá veřejnost i vedoucí kruhy, nepřestávají na vás mysliti a že sledujeme vaši práci daleko od vašich domovů. Máte možnost mnoho nového viděti a mnohému se naučiti. Věřím, že vaše práce bude dobrou ukázkou českého jména. Zkušeností, kterých nabudete, budete moci použít ku prospěchu českého hospodářství.“

(dopis prezidenta Emila Háchy nuceně nasazeným v prvním čísle týdeníku Český dělník, 8. prosince 1939)

Poděkování:

Chtěla bych poděkovat především svému dědovi, Janu Benešovi, který byl za druhé světové války nasazen na nucených pracích. Děkuji také obecně prospěšné společnosti Živá paměť, která mi zprostředkovala kontakty na pamětníky.

OBSAH

Úvod.....	7
1. Protektorát Čechy a Morava.....	10
2. Daleko od domova.....	15
2.1. Počátky náboru pro německý průmysl.....	15
2.2 Velká mobilizace pracovních sil, totální nasazení.....	19
2.3 Němečtí a čeští otrokáři.....	24
3. Český tisk za protektorátu a nacistická propaganda.....	32
3.1 Český tisk v protektorátu.....	32
3.2 Aktivističtí novináři a chlebičková aféra.....	35
3.3 Emanuel Moravec a jeho vliv na novináře.....	37
4. Časopis pro dělníky v říši.....	44
4.1 Tisk píše o nuceně nasazených v říši.....	44
4.2 Časopis Český dělník, jeho vznik a distribuce dělníkům do Německa...49	
4.3 Podrobný popis časopisu.....	58
4.3.1 Jak měl dělníkům sloužit.....	58
4.3.2 Rok 1939.....	60
4.3.3 Rok 1940.....	63
4.3.4 Rok 1941.....	65
4.3.5 Rok 1942.....	66
4.3.6 Rok 1943.....	69
4.3.7 Rok 1944.....	71
4.3.8 Rok 1945.....	72
5. Analýza titulních stran časopisu Český dělník.....	76
5.1 Metodologické východisko analýzy.....	76
5.1.1 Výzkumné otázky a kategorie proměnných.....	76
5.1.2 Sběr dat a sestavení kódovací knihy, kódovací jednotka.....	77
5.2 Výsledky analýzy.....	80
5.3 Shrnutí a prezentace výsledků.....	89

6. Rozhovory s pamětníky, kteří v říši pracovali.....	93
6.1 Dotazníky pro pamětníky.....	93
6.2 Beseda Živá paměť.....	96
7. Závěr.....	97
8. Resumé.....	99
9. Summary.....	100
10. Použitá literatura.....	101
11. Použitá periodika.....	103
12. Další zdroje.....	103
13. Přílohy.....	104

Úvod

Pohnutá doba druhé světové války byla jedním z nejhorších období v historii české země. Protektorát Čechy a Morava byl v letech 1939 až 1945 pod dohledem nacistického Německa. Média v této době hrála významnou roli. Byla jedním z hlavních nástrojů ideologické propagandy. Přísná cenzura a dohled nad obsahem nedávaly médiím žádnou svobodu ani volnost vyjadřování. Propaganda byla cítit z každého článku v periodickém oficiálním tisku. Němečtí okupanti si byli dobře vědomi toho, jakou sílu mají média a jak mohou ovlivnit názory a mínění lidí. Tím spíše proto chtěly protektorátní úřady působit skrze řádky v článcích na cílené skupiny čtenářů. Těmi byli i nuceně nasazení muži a ženy, kteří museli nastoupit na povinnou práci v německých továrnách. Z protektorátu byly do říše odváděny celé populační ročníky.

Lidé v říši pracovali v nelidských podmínkách, každý den byli v ohrožení života při bombardování center německého průmyslu. S rodinou a domovem je spojovala pouze občasná korespondence. Stesk po domově jim proto měl „zmírnit“ týdeník Český dělník, který začal v protektorátu vycházet v prosinci roku 1939. Jeho vydávání trvalo až do konce války. Německé továrny časopis pro české pracovníky odebíraly a Češi si ho také mohli předplácet. Nenašli v něm ale nic, kromě ideologického balastu a tendenčních projevů protektorátních a říšských státníků. Redakce jim neustále připomínala, jak důležitá je jejich práce pro vítězství Německa ve válce.

Český tisk pro nuceně nasazené ještě nebyl nikdy takto do hloubky zkoumán. To byl také jeden z důvodů, proč jsem si téma vybrala. Další mojí motivací, proč zkoumat jednotlivé výtisky časopisu, byla jedna hluboká osobní zkušenost: můj děda, Jan Beneš, byl za války jedním z nuceně nasazených pracovníků. Jeho pohnutý životní osud na otrockých pracích v Německu mě přiměl se o téma více zajímat. V jeho archivu jsem našla výtisky časopisu Český dělník, který mu chodil z protektorátu do továrny v německém Suhl.

Podrobná odborná literatura k tomuto tématu neexistuje, takže jsem se musela spolehnout na vlastní bádání v archivech a knihovnách.

Okrajově se nucenou prací v Německu a týdeníkem Český dělník zabýval v sedmdesátých letech historik František Mainuš ve své studii „Totální nasazení“. Popsal stručně jeho základní obsah a také uvedl jeho prvního vydavatele. Jeho práce byla pro mě proto prvotní inspirací. Záznam o časopisu má ve své práci z devadesátých let i další badatel Tomáš Pasák, který se zabýval dějinami druhé světové války a Protektorátem Čechy a Morava. Ve své knize „Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939 – 1945“ popisuje uložení časopisu v Národním konzervačním fondu Národní knihovny ČR. Více se ale o něm nezmiňuje. Nutné proto bylo samotné studium časopisu v knihovně a archivu Českomoravské konfederace odborových svazů, která za protektorátu začala týdeník vydávat. Zde jsou uložena nejen první čísla týdeníku z let 1939 a 1940, ale také dokumenty a korespondence, která popisují komunikaci Národní odborové ústředny zaměstnanecké (dnešní Českomoravská konfederace odborových svazů) a tehdejším ministerstvem sociální a zdravotní správy, které vydávání týdeníku pro nuceně nasazené financovalo. Z těchto dokumentů bylo možné zjistit, v jaké nákladu zpočátku týdeník vycházel a také jak bylo jeho vydávání finančně náročné. Zmínky o týdeníku má i Národní archiv, který v časopisecké tabulce uvádí seznam majitelů a vydavatelů časopisu a jeho odpovědné redaktory.

Okrajově se o časopise zmiňují i autoři publikace „Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války: Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004.“ O podrobném popisu časopisu, jeho historii a distribuci do Německa se však nikdo více nezajímal.

Proto jsem musela sama pátrat v archivech Národního konzervačního fondu Národní knihovny ČR a také v archivech Českomoravské konfederace odborových svazů. Podrobným zkoumáním jsem přišla na velmi zajímavé věci – odhalila jsem, kdo byl v průběhu vydávání týdeníku jeho majitelem a jaká témata se nejčastěji na stránkách periodika objevovala.

Práce na tématu o tisku pro nuceně nasazené mi přinesla i zajímavá setkání. S pomocí obecně prospěšné společnosti Živá paměť se mi podařilo setkat se s dalšími pamětníky, kteří za války museli pracovat v říši. Z jejich výpovědí jsem se postupně dozvěděla, že český tisk se k nim do továren dostával jen minimálně a že tedy původní záměr okupačních říšských úřadů - propagandisticky působit na mysl lidí – tak neměl velkou váhu.

Navíc průzkum o českém protektorátním tisku mezi bývalými nuceně nasazenými pracovníky se v Česku ještě nikdy neprováděl. Proto si myslím, že tato práce může být prvním úvodem do tohoto velmi zajímavého tématu.

V první, teoretické části diplomové práce byla stručně nastíněna historická doba Protektorátu Čechy a Morava, ve které týdeník začal vycházet. Druhá kapitola popsala, jak vypadala práce českých dělníků v Německu. Vykreslila nelidské podmínky, za kterých museli lidé za války pracovat. Třetí kapitola pak zdokumentovala úroveň médií a jejich fungování za protektorátu a přísnou cenzuru a propagandu, která řídila tehdejší tisk a rozhlas.

Čtvrtá kapitola se již věnovala souvislosti českého tisku a nuceně nasazeným. Nejprve popsala, jak vykresloval na svých stránkách povinnou práci pro německou říši oficiální protektorátní tisk. Následně se pak zaměřila na samotný týdeník Český dělník, který byl přímo určen českým dělníkům v Německu. Diplomová práce přiblížila jeho majitele, kteří ho vydávaly během válečných let, a popsala také jeho distribuci do německých továren.

V praktické části diplomové práce byla použita kvantitativní obsahová analýza, která zkoumala, jaká témata se nejčastěji objevují v otevíracích člancích. Z analýzy vyplynulo, že redakce na titulní straně přednostně otiskovala zahraniční témata – události ve válce – před domácím zpravodajstvím.

Poslední část práce přiblížila druhou stranu mediálního přenosu – samotného čtenáře. Z dotazníkového průzkumu mezi dosud žijícími pamětníky, kteří za války pracovali v Německu vyplynulo, že se k propagandistickému týdeníku Český dělník vůbec nedostali nebo se o něj nezajímali.

Výsledek mé práce se od prvotních tezí příliš neliší. Podařilo se mi zdokumentovat obsah týdeníku i jeho vliv na čtenáře – nuceně nasazené pracovníky. Jediné, co se mi nepodařilo do diplomové práce zahrnout jsou podrobné rozhovory s pamětníky. To mělo svůj důvod: jedná se většinou o velmi staré lidi, ročníky 1918 až 1924, které bylo velmi obtížné kontaktovat. Proto jsem byla vděčná za nabídku obecně prospěšné společnosti Živá paměť, která mi kontakty zprostředkovala a pamětníkům rozeslala dotazníky.

1. Protektorát Čechy a Morava

„Okupace českých zemí nacistickými vojsky v březnu 1939 a vytvoření protektorátu Čechy a Morava patří nesporně mezi těžká období našich novodobých dějin. Otřes, který způsobily, však sjednotil celý národ tak, jako tomu nebylo již dlouho předtím. Lidé sice vzali novou skutečnost na vědomí, ale nesmířili se s ní. Český národ byl ve srovnání s německým malý svou početností, ale velký svou mravní silou a duchem.“¹

Počátek evropské a světové krize, kterou vyvrcholila druhá světová válka a ve které tehdejší Československo sehrálo také svou roli, začala však už o rok dříve. A to podepsáním tzv. Mnichovské dohody 29. září 1938 v Mnichově. Jejím obsahem bylo následující: Československo musí odstoupit pohraniční území obývané německou menšinou. Na tomto paktu se tehdy dohodly evropské mocnosti – Německo, Itálie, Velká Británie a Francie. Zástupci československé strany byli přítomni, ale k jednání samotnému nebyli přizváni. Mnichovská dohoda byla završením činnosti Sudetoněmecké strany Konráda Henleina a vyvrcholením snah Adolfa Hitlera rozbit demokratické Československo, což bylo jedním z jeho postupných cílů k ovládnutí Evropy.²

„Také cesta Československa k 15. březnu 1939 nebyla ničím jiným než logickým pokračováním Mnichova.“³

Na začátku roku 1939 došlo k rozpadu Československa. Stalo se tak poté, co se počátkem března vyhroutil situace na Slovensku, kde tamní ľud'áčtí fašističtí radikalisté začali spolupracovat s nacistickými emisary a agenty. Obě strany měly zájem na převratu, který by vedl k rozpadu společného státu Čechů a Slováků.

Ústřední Československá vláda vyhlásila výjimečný stav, odvolala Tisovu slovenskou vládu a vyslala na Slovensko armádu. V Čechách docházelo k nepokojům ze strany německé menšiny a českých fašistů, kteří chtěli využít krize. Vnitropolitický neklid pak posloužil Adolfu Hitlerovi jako záminka k zásahu do vnitřních záležitostí Československa. 13. března 1939 pak navštívili slovenský ministr dopravy a veřejných prací Ferdinand Ďurčanský a prezident Jozef Tiso v Berlíně Hitlera a o den později slovenský sněm vyhlásil samostatný Slovenský štát.⁴

Československý Prezident Emil Hácha pod tlakem u Hitlera v Berlíně podepsal souhlas s okupací. Ráno 15. března 1939 německé jednotky překročily hranice a obsadily české země. „*Již od ranních hodin vysílal český rozlas v pravidelných intervalech následující zprávu: Na rozkaz prezidenta republiky oznamujeme, že dnes 15. března od šesté hodiny obsazuje německé vojsko Čechy a Moravu. Více než kdy jindy vás vyzýváme, abyste zachovali klid, vyhnuli se srážkám nebo incidentům, které by mohly mít nedozírné následky.*“⁵

Na slabý odpor německé jednotky narazily jen v oblastech, kam ještě nedošel rozkaz nebránit se. Výnos o zřízení Protektorátu Čechy a Morava měl zaručovat autonomní a svébytný vývoj. Od prvních dnů okupace ale společnost musela čelit tvrdým podmínkám – byl zaveden přidělový systém, nálety spojenců na průmyslová centra, nucená práce v říši. Šířilo se udavačství, násilí a cenzura.

Rozvinul se však i pasivní odpor: bojkot všeho německého, poslech zahraničních vysílaček a šeptaná propaganda. Docházelo i k veřejným projevům národní solidarity v kinech a divadlech. Ve společnosti se probudil historismus a zájem o národní symboly. Při nejrůznějších příležitostech také docházelo ke spontánním manifestacím národní jednoty: například při převezení Máchových ostatků na Vyšehrad, během poutí na horu Říp, či v rámci oslav dne matek.⁶ Když se ale v září 1939 rozjela druhá vlna masového zatýkání, podobné akce téměř úplně vymizely. K významnějším masovým demonstracím v Praze a větších městech došlo jen 28. října 1939, v den výročí vzniku Československa. Právě během nich došlo ke střetu s okupační mocí, během níž byl zabit dělník Václav Sedláček a smrtelně zraněn student medicíny Jan Opletal. Jeho pohřeb se pak změnil v bouřlivý pochod Prahou provázený skandováním protiněmeckých hesel. „*Rozsah manifestací byl velký. Nacisté je pojali jako pokračování demonstračních akcí z 28. října a jako další ukázkou protifašistického smýšlení. A to byla vhodná záminka, aby se situace principiálně řešila. Čechům se mělo rázně ukázat, kdo v protektorátu skutečně vládne.*“⁷

Němci na to zareagovali terorem proti studentům. České vysoké školy byly uzavřeny, popraveno bylo bez soudu několik studentských funkcionářů a na 1200 studentů bylo odvečeno do koncentračních táborů.⁸

Od této doby se začal plně rozvíjet ilegální odboj vedený takzvaný Ústředním národně revolučním výborem Československa. K významnému zlomu došlo v září 1941, kdy do Prahy nastoupil nový říšský protektor Reinhard Heydrich s úkolem zpacifikovat v té době vrcholící ilegální hnutí.

V následujícím období masového zatýkání se vážně narušila odbojová ilegální síť, byli popraveni představitelé různých skupin a Němcům se podařilo zničit i rádiové spojení s Londýnem, ze kterého vysílala tehdejší československá vláda v exilu. *„Heydrich rovněž dokončil likvidaci tzv. protektorátní autonomie. Silně omezil postavení protektorátní vlády a zrušil její kolektivní rozhodování, likvidoval některá ministerstva a vytvořil nová.“*⁹

Do protektorátu proto byly vysílány parašutistické výsadky s cílem zviditelnit hnutí českého odporu v zahraničí. Jejich akce vyvrcholily 27. května 1942, kdy byl spáchán dvěma členy výsadkové skupiny Anthropoid (J. Kubišem a J. Gabčíkem) atentát na Heydricha. Jeho smrt pak dostala úkol pomstít Karl Herman Frank, který vyhlásil stanné právo a rozpoutal tzv. „heydrichiádu“. Teror, který toto období provázel si vyžádal 4600 obětí. Vyhlazeny byly obce Lidice (10. června 1942) a Ležáky (24. června 1942). Pachatelé atentátu byli objeveni v úkrytu v pražském kostele sv. Cyrila a Metoděje poblíž Karlova náměstí a byli zabití. Po tomto teroru už odboj nikdy nedosáhl takového rozmachu, v jakém se nacházel před nástupem Heydricha.¹⁰

V roce 1943 došlo k totální mobilizaci všech sil a desetitisíce lidí byly odváženy na nucené práce do říše. Státním prezidentem sice formálně zůstal Emil Hácha. Protektorátní vláda však byla na všech stupních podřízena německé okupační moci. Zachovány zůstaly české orgány a instituce včetně soudnictví, policie, četnictva. Hned v březnu 1939 ale byla rozpuštěna poslanecká sněmovna a senát a byla zakázána činnost všech politických organizací kromě Národního souručenství. Jeho předsedou se stal Adolf Hrubý, po něm jím byl Josef Nebeský. Složeno bylo ze Strany národní jednoty, Národní strany práce a extrémně pravicových a fašistických uskupení.¹¹

Německé vykořisťování se projevovalo i v ekonomice. Kurz říšské marky vůči koruně byl stanoven na 1:10, což zvýhodňovalo marku o třetinu. Také zahraniční obchod byl usměrňován podle potřeb Německa, kterému také připadl devizový výtěžek z dovozu. Němci dostali pod svůj vliv české banky a vynutili si transfer československého zlata v hodnotě 6 milionů anglických liber na své konto. Česká protektorátní společnost se brzy zformovala do tří proudů. Výrazně nejpočetnějším se stal střední proud. Tvořili ho lidé, kteří nesouhlasili s okupací, ale zůstávali z rozličných důvodů pasivní.

Odbojový proud tvořili lidé, kteří se v rámci svého postavení snažili o rezistenci vůči Němcům a často spolupracovali s odbojem. Dále sem patřili hlavně aktivní bojovníci, příslušníci odbojových skupin a organizací. V naprosté menšině byl proud kolaborantů.¹²

V protektorátu se vystřídaly celkem čtyři vlády. V jejich čele stáli postupně Rudolf Beran, Alois Eliáš, Jaroslav Krejčí a Richard Bienert. Po kapitulaci Německa a osvobození české země spojeneckými vojsky v květnu 1945 byla opět obnovena Československá republika.

Seznam použité literatury v 1. kapitole a odkazy na poznámky:

- 1 Pasák, T., Pod ochranou říše. Práh: Praha, 1998, s. 7, ISBN 80-85809-88-5.
- 2 <http://cs.wikipedia.org/wiki/protektor>; www.vhu.cz
- 3 Pasák, T., Pod ochranou říše. Práh: Praha, 1998, s. 11, ISBN 80-85809-88-5.
- 4 www.fronta.cz; <http://www.hiu.cas.cz/cs/>
- 5 Gebhart, J. – Kuklík, J. Dramatické i všední dny protektorátu. Praha: Themis, 1996, s. 7. ISBN 80-85821-35-4
- 6 Uhlíř, J.B. – Kaplan, J., Praha ve stínu hákového kříže. Ottovo nakladatelství s.r.o.: Praha, 2005, s. 15, ISBN 80-86712-15x
- 7 Gebhart, J. – Kuklík, J. Dramatické i všední dny protektorátu. Praha: Themis, 1996, s. 100. ISBN 80-85821-35-4
- 8 Tamtéž, s.101.
- 9 Pasák, T., Pod ochranou říše. Práh: Praha, 1998, s. 345, ISBN 80-85809-88-5.
- 10 <http://www.hiu.cas.cz/cs/>; www.moderni-dejiny.cz
- 11 www.vhu.cz
- 12 www.fronta.cz

2. Daleko od domova

2.1 Počátky nábory pro německý průmysl

Už před začátkem druhé světové války a v jejím průběhu se Německo potýkalo s velkým nedostatkem pracovních sil. Mnoho Němců totiž muselo odejít sloužit do armády, policie, gestapa. V roce 1938 už tak v zemi chybělo na práci odhadem jeden milion lidí, z toho tři čtvrtiny v průmyslu, čtvrtina v zemědělství. *„Jestliže v květnu 1939 nebylo na německém území více než 300 000 cizích pracovních sil, překročil jejich počet během roku jeden milión. A v roce 1941, těsně před vypuknutím německo – sovětské války, tři milióny.¹ Jen několik dní po okupaci tehdejšího Československa proto začali Němci s náborem českých obyvatel.*

„Hned na počátku se českoslovenští zástupci přesvědčili, že říšskoněmečtí představitelé projevovali mnohem rozsáhlejší zájmy o české pracovní síly, než jak původně sdělili. Chtěli získávat dělníky všech profesí a zemědělské pracovníky ze Slovenska a Podkarpatské Rusi.“²

Už 23.3. 1939 zahájilo říšské ministerstvo práce v protektorátu nábor českých dělníků pro potřeby německého průmyslu. O sedm dní později, tedy 30.3. 1939 odjel z Prahy do Brunšviku první zvláštní vlak, který vezl přes osm set Čechů. Do 31. března bylo připraveno k odjezdu 9500 českých mužů. Podle smlouvy mezi vládami Německa a tehdejšího Československa z 19. 1. 1939 se okupované české země zavázaly, že do říše vyšlou na 40 000 dělníků z českých zemí, Slovenska i Zakarpatské Ukrajiny. *„Březnovou okupací zaniklo samostatné Československo, ale německá strana v tom neviděla překážku splnění smlouvy. Naopak, počítalo se, že dohodnutý kontingent bude mnohonásobně překročen. V protektorátu bylo tehdy 100 000 nezaměstnaných, kteří měli být v maximálním množství získáni pro práci v říši.“³*

Nacisté měli především zájem o železniční a pomocné dělníky na stavbách silnic, pro budování rozvodů plynu a elektřiny, dělníky pro zbrojařský průmysl a také námezdní sílu, která bude pracovat v německém zemědělství, výrobě stavebních hmot a elektrotechnickém průmyslu. Češi museli pracovat i na překládce zboží v docích, upravovali říční koryta a kanály.

První transporty směřovaly hlavně do Dolního Saska, Horního a Dolního Rakouska, Dolního Slezska, Braniborska, Berlína, Hannoveru a také například do Hamburku. Nuceně nasazené dělníky z protektorátu také zaměstnávaly velké průmyslové koncerny – Hermann Göring Werke, AEG, IG Farben.

U koncernu H. Göring – Werke byli cizinci mezi zaměstnanci silně zastoupeni už před vypuknutím války; šlo zejména o Čechy a Slováky, ale také o Italy, píše ve své studii František Mainuš. ⁴

„Německé hospodářství se totiž pomalu stávalo závislé zejména na příslušnících slovanských národů, které byly nacisty označovány za méněcenné. Permanentní rozpor mezi hospodářskými tlaky a potřebami na jedné straně a rasově – ideologickými principy na straně druhé trval po celou dobu vedení války a stal se také jednou z hlavních příčin nelidské diskriminace, již byly nuceně nasazené osoby vystaveny,“ Tomáš Jelínek, ⁵ uvádí Tomáš Jelínek a odkazuje se také na definici nucené práce německého historika Marka Spoerera. Ten ve své studii „Nucená práce pod hákovým křížem“ také říká, že nucené práce se musejí chápat jako hluboký zásah do osobní svobody jednotlivce. Podle něj hlavní odpovědnost za nucené nasazení a okolnosti jeho průběhu leží bezpochyby na německém státě.

Další z německých historiků, na které se Tomáš Jelínek odvolává, Dietrich Eichholtz obviňuje z tlaku na nábor českých dělníků především německé firmy a továrníky. *„Hlavním zájemcem o nucenou práci a hlavním profitujícím z ní byl německý průmysl. Na něm leží hlavní odpovědnost za bídu, hlad a smrt milionů.“* Říká také, že *„principiální stránka problému – zájem německé hospodářské elity na zbrojní produkci, nucené práci, válečném profitu a válce vůbec, koresponduje s nesčetnými příklady toho, že podniky nejenže úředně zadané podmínky nucené práce akceptovaly, nýbrž že je ve svých závodech značně a většinou na vlastní odpovědnost utvářely a podílely se mnohostranně na jejich brutalizaci.“ ⁶*

Po příchodu německých okupačních vojsk vznikaly na území tehdejšího Protektorátu Čechy a Morava speciální náborové komise říšského ministerstva práce, které dohlížely na najímání českých pracovních sil. Některé velké německé podniky, například Hermann Göring Werke si nábor českých dělníků zařizovaly samy.

„Přes snahu okupačních úřadů ovládnout monopolně najímání pracovních sil získal pracovní úřad v Dolním Sasku svolení říšského ministerstva práce, aby ve vlastní režii hledal české dělníky pro výstavbu závodů ve Watenstedtu.“⁷

Náborové akce pro první transporty dělníků do Německa byly hodně propagandistické. *„Náborová akce se zaměřovala na sociálně slabé vrstvy obyvatelstva, nezaměstnané, mladé lidi bez odborné kvalifikace či praxe, které se pokoušela získat příslibem vysokých mezd, laciného ubytování, dlouhé dovolené, levného stravování a vysokého odměňování.“⁸*

V dubnu 1939 Zemský ústřední úřad práce v Praze nařídil, aby se všichni nezaměstnaní, kteří pobírají příspěvek, hlásili povinně na nábor do Německa. Pokud by neuposlechli příkazu, byly by jim odebrány peníze, které dostávají. V protektorátu bylo tehdy zhruba 90 000 nezaměstnaných lidí, z velké většiny mezi nimi byli vysoce kvalifikovaní dělníci, které mohl německý průmysl potřebovat.

„O kvalifikované pracovní síly z českých zemí byl v Německu dlouhodobě zájem. Češi, resp. českoslovenští občané se na německém pracovním trhu tradičně vyskytovali a v letech 1936 – 1938 tvořili mezi zahraničními pracovními silami nejpočetnější skupinu.“⁹

Protektorát vyvíjel také tlak na lidi v pracovních táborech a kárných táborech, které zřídila ještě vláda druhé republiky. V červenci 1939 pak protektorátní vláda vydala příkaz, aby se na nucené práce hlásili všechny ženy a muži ve věku od šestnácti do dvaceti šesti let. Podle statistik do konce srpna roku 1939 do Německa za prací odjelo 70 000 mužů a žen. Na konci roku 1940 už v německé říši pracovalo 134 000 českých dělníků a dělnic. O rok později se jejich počet ještě o šest tisíc navýšil. Mezi nuceně nasazenými bylo podstatně méně žen. *„První ženy odjely z protektorátu do Německa v květnu 1939 a byly umístěny především do továren na výrobu konzerv a zpracování zeleniny ve Stendalu, Hannoveru, Hamburku, Mohuči a Brunšviku. Jejich celkový počet však byl velmi nízký, v roce 1939 činil 4 % všech dělníků, a ani v následujících dvou letech nijak výrazně nevzrostl.“¹⁰*

V letech 1939 až 1942 vyšla v protektorátu mnohá nařízení a směrnice, které upravovaly odchody českých dělníků na nucené práce a také omezovaly svobodnou volbu lidí ve výběru zaměstnání. Protektorátní úřady práce mohly upravovat počet pracovních míst v českých podnicích a bez jejich souhlasu nemohl zaměstnavatel přijmout ani propustit zaměstnance.

V protektorátu tak docházelo k regulaci pracovního trhu, aby Německo mělo dostatek volných českých dělníků. *Odchod českých lidí do vzdálených míst plně odpovídal plánům okupantů. Byli spokojeni zejména s tím, že do Německa odcházelo mnoho příslušníků ze sociálních i věkových skupin, jež mohly být nejnebezpečnějšími potencionálními protivníky režimu.*¹¹

Tlak na odchod Čechů do říše se navíc rok od roku stupňoval. Okupanti i protektorátní vláda při neuposlechnutí hrozili lidem peněžitými tresty a také vězením. V červenci roku 1940 se nábor v protektorátu rozšířil na všechny svobodné muže a ženy ve věku od osmnácti do třiceti pěti let. V tomto případě už se náborová povinnost týkala i lidí, kteří měli v protektorátu stálé zaměstnání. Od ledna 1941 začalo platit další z nařízení protektorátní vlády – pracovní povinnost měli všichni ve věku od osmnácti do padesáti let, kromě matek a těhotných žen. Všichni dospělí lidé, žijící v protektorátu pak dostali pracovní knížky v červnu téhož roku. *„Protektorátní úřady práce předvolávaly svobodné dělníky z podniků, kde byl dočasně omezen provoz pro nedostatek surovin, a pod hrozbou ztráty zaměstnání je nutily k odchodu do říše. Některé úřady práce přistoupily k „pročesávání“ především soukromých podniků, přičemž část zaměstnanců označovaly jako nadbytečnou.“*¹²

Zavedení pracovních knížek popisuje i ve své studii František Mainuš: *Knížky měly přispět k plánovitému rozmisťování pracovních sil. Museli je mít všichni dělníci a zaměstnanci, učni, domácí dělníci, živnostníci a pracující příslušníci jejich domácností. ...Stal se z ní nezbytný a velmi důležitý doklad, bez něhož se nedalo delší dobu v protektorátních poměrech existovat.*¹³

V roce 1941 byli dokonce Češi jednou z nejpočetnějších skupin cizích dělníků v Německu. *Na podzim 1941 tvořili nejpočetnější národní skupinu Poláci se 47 procenty, po nich následovali Italové s 12,7 procenty zastoupení. Na třetím místě byli naši občané, Češi z protektorátu a Slováci ze Slovenské republiky, tvořící 10,2 procenta všech cizích civilních dělníků. O další místa se podíleli Belgičané s 5,7 procenty, Jugoslávci s 5,1 procentem, Holanďané s 4,3 procenty a Francouzi s pouhými 2,3 procenty.*¹⁴

2.2 Velká mobilizace pracovních sil, totální nasazení

Zlomovým okamžikem pro nábor českých lidí do německých továren se stal rok 1942, kdy Adolf Hitler jmenoval Fritze Sauckela generálním zmocněncem pro pracovní nasazení. Ten dostal rozsáhlé pravomoci – bylo jen na něm, jak zajistí dostatek pracovních sil pro německé továrny. Hitler mu dal za úkol, aby za německé dělníky, kteří museli nastoupit do wehrmachtu, sehnal nové pracovní síly. Do Německa se mu během války podařilo dostat až 7,5 milionu zahraničních dělníků na nucené práce. *„Před mezinárodním vojenským tribunálem v Norimberku, který jej odsoudil k trestu smrti, byl označen za největšího a nejkrutějšího otrokáře od dob egyptských faraónů.“*¹⁵

František Mainuš ve své studii o Sauckelovi píše: *Měl za úkol v nejkratší době Německu opatřit 1, 6 milionu pracovních sil. Do 27. července 1942 skutečně toto množství jeho úřad nejen splnil, ale dokonce překročil, a to na 1 639 794 cizích občanů. Nejvíce jich bylo dopraveno z východu – 1 300 993.*¹⁶

V květnu 1942 také protektorátní vláda vydala nařízení, podle kterého mohli Němci naverbovat do továren kteréhokoliv práceschopného Čecha. O měsíc později už se Sauckel se zastupujícím říšským protektorem Reinhardem Heydrichem dohodl, že se z protektorátu každý měsíc vypraví do Německa 11 tisíc českých dělníků. Policie kontrolovala každého Čecha, zda má pracovní knížku a jaké je jeho pracovní zařazení. Nábor dělníků zesílil také po květnovém atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. *„Zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich považoval pracovní nasazení za jeden z vhodných prostředků, jenž by bylo možné využít k postupné germanizaci českých měst. Už v prosinci 1941 proto slíbil generálnímu stavebnímu inspektorovi Albertu Speerovi 16 000 mladých mužů pro naléhavé stavební úkoly a v březnu 1942 došlo i k dohodě s dolnoslezským župním vedoucím Karlem Hankem, který pro svoji župu nárokoval 25 000 českých dělníků.“*¹⁷

*„Jeho zásluhou (Heydrichovou, pozn.) se uváděla v život opatření mobilizující všechny materiální i lidské zdroje pro válku ještě dříve než na říšském území.“*¹⁸

Na příkaz generálního zmocněnce pro pracovní nasazení Fritze Sauckela se v protektorátu začínají na práci pro říši verbovat postupně už i celé populační ročníky. Jedná se především o muže a ženy, narozené v letech 1921 a 1922.

„Do konce října 1942 probíhaly na úřadech práce odvody všech mužů z obou ročníků, které prováděly zvláštní komise. Vedle zdravotně nezpůsobilých byli od nasazení v říši osvobozeni zemědělci, horníci, dělníci válečně důležitých podniků, příslušníci policie a vládního vojska, zaměstnanci pošt a železničáři.“¹⁹

V listopadu se náborová povinnost rozšířila také na ročníky 1918, 1919 a 1920. Do jara roku 1943 odjelo na nucené práce do Německa 70 000 Čechů z ročníků 1918 – 1922. Od ledna do prosince 1942 dodal do Německa protektorát celkem 135 158 lidí na nucené práce.²⁰

„Rok 1942 tak znamenal vrchol pracovní mobilizace Čechů pro potřeby německého válečného hospodářství. Většina nasazených pracovala ve zbrojní výrobě, tisíce mladých mužů však bylo povoláno i k organizaci Todt, jednotkám Technische Nothilfe a Luftschutzu a do pracovních praporů podřízených wehrmachtu.“²¹

Češi totiž pracovali také v polovojenských organizacích, jakými byly právě Todt a Technische Nothilfe, což bylo velmi nebezpečné. Organizace Todt byla vůbec největším zaměstnavatelem zahraničních dělníků a pro německou armádu stavěla vojenská opevnění a silnice. Největší zájem měli Němci o české tesaře a zedníky.

O život se také báli Češi v pracovních praporech, do kterých je vyslaly protektorátní úřady práce na konci roku 1942. Zde nepracovali v továrnách, ale pod širým nebem. Odstraňovali trosky budov, továrních hal, měst po leteckých náletech spojeneckých sil a také stavěli nové domy pro německé obyvatele, kteří po bombardování ztratili přístřeší. Podobnou úlohu měli i členové jednotky Technische Nothilfe, kam v roce 1942 odjelo na 1 600 českých dělníků.

„Druhou postiženou skupinou dělníků byli středoškolští studenti. Pro Němce představovala tato cílová skupina zajímavý a dosud nedotčený zdroj pracovních sil, jehož využívání bylo po vyhlášení totální války v únoru 1943 ulehčeno nařízením ministerstva školství o mimořádných maturitách a udělení závěrečného vysvědčení pouze po prokázaném osvědčení se v pracovním nasazení.“²²

První vlna nasazení českých studentů do TN se uskutečnila už na konci roku 1942 do začátku léta 1943. Němci měli zájem především o mladé studenty průmyslových škol a obchodních akademií. Odborný pracovník Státního oblastního archivu v Plzni ilustruje první nábor studentů do TN na příkladě středních odborných škol v Plzni.

„Místní skupina TN v Plzni zaměřila v říjnu 1942 pozornost na studenty plzeňské Vyšší průmyslové školy strojnické, Vyšší průmyslové školy stavební a Obchodní akademie v Plzni. Při schůzce s řediteli obou průmyslových škol zástupce TN zdůraznil, že studenti určené k výcviku budou rozděleni na tři skupiny a v době mimo vyučování školeni v obsluze zařízení městské plynárny, vodárny a elektrárny, aby byli schopni pomoci při jejich opravě v případě poškození leteckým útokem. Měli zůstat v Plzni, aby byli v případě potřeby okamžitě k dispozici.“²³

Po výcviku na přelomu let 1942 a 1943 byla část plzeňských studentů v únoru 1943 poslána na práce do Mirošova k dřevařské firmě Reschop, kde likvidovali lesní kalamitu a stavěli pozdější pracovní výchovný tábor. Další část byla v březnu 1943 poslána do Berlína na odklizení trosk po leteckém náletu. Po zhruba měsíci se skupina mladých chlapců vrátila zpět do protektorátu.

Zlomovým obdobím pro odchody mladých studentů se stala léta 1943 až 1944. *„V létě 1943 pak ministr školství a lidové osvěty Emanuel Moravec iniciativně rozhodl, že v rámci povinné praxe budou do jednotek TN vysláni i studenti průmyslových a mistrovských škol. Jednalo se přibližně o 2 000 chlapců, z nichž některým nebylo ani 17 let.“²⁴* Například z Ostravy bylo mezi 52 studenty 21 mladších sedmnácti let. Měli především odklízet trosky budov, výrobních hal v Německu po náletech spojeneckých letadel.

„Prezidentská kancelář začala s velikou energií případ českých průmyslováků vyšetřovat. Požádala ministra E. Moravce, aby sdělil bližší okolnosti, jež vedly k nasazení studentů. E. Moravec odpověděl velmi podrážděně, že do seznamů pro TN byli zapsáni jen studenti, kteří k 30. září 1943 dovršili sedmnácti let. Činnost v TN se měla studentům započítat jako praxe. Podle E. Moravce se jim poskytla jedinečná příležitost k seznámení s výrobní praxí na říšském území.“²⁵

Je pravděpodobné, že ministr E. Moravec s jednotkami TN o nasazení studentů jednal sám a nepředpokládal, že nasazení mladých lidí vyvolá takový rozruch.

„E. Moravec pravděpodobně souhlasil s dlouhodobým použitím českých studentů. Bezpochyby nepředpokládal, že odeslání skupiny českých průmyslováků vyvolá takovou vlnu odporu v české veřejnosti a určitě nečekal, že se případu ujme s takovou vehemencí prezidentská kancelář. Její zákrok ve prospěch studentů byl úspěšný. E. Moravec nemohl svévolně rozhodovat ani o prodloužení jejich pobytu, takže se začali od konce roku 1943 pomalu a po skupinkách vracet do vlasti.“²⁶

Přesto někteří studenti za rozhodnutí ministra Moravce zaplatili životem. Při náletu na Berlín v noci na 24. listopadu 1943 došlo k tragické události. Patnáct českých studentů zahynulo v zasypaném protiletectkém krytu. *„Po této tragické události byli někteří zranění propuštěni počátkem prosince domů, ostatní studenti se po etapách vraceli během druhé poloviny ledna 1944.“*²⁷

V protektorátu během války sílil odpor lidí k nuceným pracím. Lidé proti náborové povinnosti bojovali všemi způsoby. Například podle statistik v letech 1941 a 1942 vzrostl počet uzavřených sňatků. Němci totiž ještě stále brali při verbování na nucené práce ohled na rodiny, ženaté muže a matky, které se staraly o děti.

*„Rychlé vstupování do stavu manželského z ryze praktických důvodů se stalo jednou z rozšířených forem odporu proti odvlékání mládeže za hranice. Velikou cenu měla již v roce 1940 lékařská vysvědčení. Potvrzení o chorobách, které nedovolovaly těžkou práci, pobyt ve společném táboře, stravování ve společných kantýnách, se stávala cennější než doklady o předchozí, byť nejvyšší kvalifikaci. Jenže požadavky na stav odjíždějících se snižovaly, aby únik nebyl příliš citelný.“*²⁸

V roce 1943 už ale protektorát nebyl schopen plnit nařízení říše na počty vysílaných českých dělníků. Lidé totiž chyběli už i v protektorátním průmyslu. *„Německý státní ministr K. H. Frank v srpnu 1943 upozorňoval, že vnitřní rezervy jsou již vyčerpány a že použití ostřejších metod by nezůstalo bez vážnějších dopadů na vnitropolitickou situaci v protektorátu. Měsíční kontingenty pracovních sil pro říši tak stále klesaly a na podzim 1943 dosahovaly už jen 3 000 dělníků.“*²⁹

Protektorát už neměl další dělníky, které by mohl do Německa poslat. Přesto se nakonec v září 1943 rozhodlo, že na nucené práce odejde ještě jeden celý populační ročník 1924, který chtělo Německo využít především v leteckém průmyslu na „zácvik.“ Tehdy devatenáctiletí chlapci a dívky však na nucené práce nechtěli odejít, navíc už měli v protektorátu svoje zaměstnání. Úřady proto jen stěží získávaly pro německý letecký průmysl nové pracovní síly. Češi nový nábor bojkotovali.

„Obavy ze špatných pracovních podmínek v Německu a strach ze spojeneckých náletů současně vedly k četným pokusům o vynětí z evidence pracovních úřadů. V řadě případů pomáhali lékaři, kteří nechávali mladé chlapce a dívky hospitalizovat v nemocnicích s fingoanou diagnózou. Vyskytly se i případy fingoaných operací, především slepého střeva, a sebepoškozování různými více či méně kvalifikovanými zákroky. Úřady práce tentokrát neuznávaly sňatky uzavřené před 1. zářím 1943. Stoupal proto počet těhotných žen, z nichž značná část byla teprve prvním měsíci.“³⁰

„Například v Praze ze 4000 příslušnic ročníku 1924 bylo asi 1100 v prvním měsíci těhotenství a úřad práce byl nucen je škrtnout ze seznamů pro přeškolení. Těhotenství jako obrana před odjezdem na přeškolení bylo velmi účinné. Žádný okupační orgán si nechtěl vzít na zodpovědnost, aby poslal na zaškolení těhotné ženy. Ročník 1944 se zapsal do naší populační statistiky jako jeden z nejpočetnějších.“³¹ Porodnost vzrostla o plných 93 procent. Zatímco v roce 1939 se v Praze narodilo 10 309 dětí, roku 1944 už to bylo 19 866 dětí.³²

První transport ročníku 1924 se uskutečnil v lednu 1944. Mladí Češi se obávali do Německa odjet. Letecký průmysl byl totiž nejčastějším terčem spojeneckých sil, které tovární haly bombardovaly.

Policie musela kontrolovat nádraží, odkud odjížděly transporty do říše s vybranými dělníky. Plno Čechů se totiž k odjezdu vůbec nedostavilo a odjezd sabotovalo. Během prvního měsíce mělo z ročníku 1924 odjet do Německa 23 574 lidí. Nakonec odjelo o něco méně – 17 543 osob. *„Výpadek 6028 osob byl vysoký, celých 26 procent. V některých místech se nedostavila k vlakům značná část pozvaných. Musela zakročovat policie. Tento druh odporu proti odjezdu byl hlášen zejména z obvodů úřadů práce v Pardubicích a v Kolíně. Transporty do vzdálených a často bombardovaných měst měly větší výpadky než ty, které odjížděly do relativně klidnějších oblastí, popř. do míst ležících blízko protektorátu. Nejúplnější byly transporty do Sudet, Saska, Bavorska a Rakouska.“³³*

Poslední dívky a chlapci z ročníku 1924 odjeli do Německa v květnu 1944. Statistiky uvádějí, že z toho populačního ročníku nakonec Německo získalo 27 000 mladých lidí. K 31.3. 1944 bylo do Německa od počátku druhé světové války odvečeno na 420 224 českých dělníků. Podle jiných údajů Němci do říše zavlékli na 355 000 Čechů, z toho 44 372 žen.³⁴

Další totální mobilizace nastala v protektorátu v polovině srpna roku 1944. Ta zastihla všechny oblasti lidského života. „*Věková hranice u žen se pracovní povinností zvýšila nad 50 let, byly rovněž uzavřeny odborné školy a poslední ročníky středních škol včetně vyučujících nastoupily do výroby. Situace si dokonce vyžádala zřízení oddělených pracovišť, kam byli nasazeni nemocní tuberkulózou.*“³⁵

Poslední měsíce druhé světové války v roce 1945 byly pro české dělníky jedny z nejhorsších. Němci je nasazovali na odklízecí práce do měst, které srovnaly se zemí nálety spojeneckých vojsk a také na zákopové práce, kde měli Češi budovat pro Němce ochranné valy proti postupující Rudé armádě.

Už v listopadu roku 1943 vznikla Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu (UNRRA), která měla pomáhat nuceně nasazeným lidem, které Němci zotročili pro těžkou práci v továrnách a na zákopech. Na repatriaci dělníků myslela v roce 1943 také Československá exilová vláda. Vznikl speciální repatriční odbor ministerstva sociální péče, který už v roce 1944 spolupracoval s UNRRA. Většina dělníků se do Československa vrátila v létě roku 1945. Podle odhadů muselo pro říši pracovat během druhé světové války na 600 000 Čechů.

„*V procesu před mimořádným lidovým soudem v Praze uváděl K.H. Frank, že do říše bylo nasazeno asi 300 000 Čechů. L. Chmela v odborném posudku však dokazoval, že do Německa bylo vysláno na 600 000 Čechů. Opíral se přitom o šetření, prováděné dodatečně ministerstvem ochrany práce a sociální péče.*“³⁶

O podobném počtu nuceně nasazených mluví i historici Jan Gebhart a Jan Kuklík. Podle nich na začátku války pracovalo v říši 50 000 osob, v roce 1940 to již bylo dvakrát více. Vrchol mobilizace pracovních sil podle nich dosáhl maxima v dubnu 1944, kdy v říši pracovalo 401 763 mužů a žen z protektorátu. Celkově pak uvádějí stejně jako František Mainuš jedno celkové číslo nuceně nasazených Čechů v říši: během druhé světové války v Německu pracovalo 600 000 lidí.³⁷

2.3 Němečtí a čeští otrokáři

Práce v německých továrnách byla mnohdy pro Čechy velmi náročná. Někteří dělníci, kteří odešli ještě v roce 1939 do Německa dobrovolně za vidinou vysokého výdělků, byli často zklamaní. Nízká mzda, tvrdá práce a špatné podmínky pro život byly nejčastější příčinou, proč se už po několika měsících chtěli Češi vrátit zpět do protektorátu.

Když vypukla druhá světová válka, byla nuceně nasazeným dokonce jednostranně prodloužena pracovní smlouva, aby německé továrny nepřišly o zaměstnance. Proti vzbouřencům z řad českých dělníků pak Němci používali tvrdé tresty – na jaře roku 1940 začaly vznikat v blízkosti továren trestné a výchovné tábory, kam nacisté umisťovali „neposlušné Čechy, kteří už nechtěli pracovat. Podmínky zde byly katastrofální a mnozí dělníci zde zahynuli. Vězni byli ubytováni v provizorních dřevěných barácích bez elektřiny, teplé vody, i toho nejzákladnějšího hygienického vybavení. Museli vykonávat fyzicky velmi namáhavou práci, byla jim poskytována jen špatná strava a brutální fyzické tresty byly na denním pořádku. Úmrtnost vězňů se tak vyrovnala a někdy i předčila poměry v koncentračních táborech.

Za odpor k nuceným pracím se trestalo nejen v Německu, ale také v protektorátu, kde také vznikaly koncem roku 1942 po vzoru říše pracovní výchovné tábory (například v Plzni, Břežanech, Plané nad Lužnicí, Mladkově) pro „neposlušné“ dělníky. Stejně jako v Německu zde lidé museli zastávat těžké práce v dolech, v lese nebo na stavbách silnic. Ve výchovných táborech trávili i několik měsíců. Už v červnu 1941 byly na území protektorátu dva kárné pracovní tábory – v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu. *„Zpočátku neměl být pobyt v pracovním výchovném táboře ani tak trestem, jako spíše výchovným opatřením, ale protože stále přibývalo případů porušování pracovní smlouvy, zostřilo se i zacházení s vězni.“*³⁸

Zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich také vyžadoval přísné tresty za dělnické sabotáže, které posuzovaly pouze speciální soudy v Praze a Brně. V roce 1942 probíhaly po celém protektorátu policejní razie, které u každého kontrolovaly pracovní knížky a místo zaměstnavatele. Pokud si například některý z dělníků nechal vystavit falešné lékařské osvědčení na pracovní neschopnost, mohl mu za tuto sabotáž hrozit výchovný tábor, lékaři pak tábor koncentrační.

*„Také čeští lékaři, kteří se účastnili prohlídek, byli pod stálým a přísným dohledem německých kolegů a museli proto bedlivě vážit každý případ pomoci. Lékařské dobrozdání nebo lékařský nález vystavovali vždy s vědomím, že bude přezkušován německými odborníky. Při veškeré kontrole přesto pomohli nejednomu českému příslušníkovi, a to nejen při úředních prohlídkách, ale také v ordinacích.“*³⁹

Za záměrné sebepoškození, například zchromení ruky či nohy hrozil lidem i trest smrti. V roce 1943 si dělníky, kteří se vyhýbají práci, vzalo na starosti i gestapo, které také dohlíželo na dodržování pracovní doby, fingované nemoci a také sabotáže v továrnách. *„Zvláštní postavení mezi pracovními výchovnými tábory měl tzv. sběrný tábor v Praze – Ruzyni, zřízený v listopadu 1943, do něhož byly převáženy osoby z ostatních táborů před svým propuštěním. Ruzyněská pobočka úřadu práce v Praze vypravovala společné transporty na říšské území. Každý vězeň se tak nejpozději do osmi dnů vracel ke své původní firmě, aby zde pokračoval v pracovním nasazení.“*⁴⁰

Větší šanci, že uniknou mobilizaci měli v protektorátu především zemědělci, kteří měli lepší přístup k zásobám potravin. *„Nejpůsobivějším platidlem byly potraviny. Vidina masa, sádla, drůbeže a mouky ovlivnila i vysoké nacistické funkcionáře. Ochotně a bez vnitřních výčitek zařadili nejednoho českého člověka mezi dočasně či trvale osvobozené od povinnosti odejet do Německa. České veřejnosti nezůstalo utajeno, že za určité množství potravin lze dosáhnouti mnohých úlev a v průběhu ročníkových akcí se počet intervencí podložených hodnotnými balíky potravin utěšeně rozrůstal.“*⁴¹

Zatímco ještě na začátku války byla pracovní doba pro nuceně nasazené Čechy stanovena na deset hodin denně, v dalších letech se zvýšila na dvanáctihodinovou otrockou práci, při které měli dělníci jen dvě čtvrt hodinové přestávky a jednu půlhodinovou pauzu. *„Pracovalo se za improvizovaných podmínek, nebyl brán zřetel na bezpečnost práce a neprovádělo se ani dostatečné zaškolení nových zaměstnanců. Těžké úrazy, jako skalpování strojem nebo amputace končetin, nebyly proto výjimkou.“*⁴² Peníze, které si dělníci v Německu vydělali museli také posílat svým rodinám do protektorátu. *„Od dubna 1939 se musely osoby odjíždějící za prací do Německa zavázat, že budou rodinám posílat dohodnutou částku ze mzdy. Zaměstnavatel byl povinen strhnout všem ze mzdy minimálně 350 K měsíčně, nejvíce však 60 procent. Ukázalo se totiž, že někteří živitelé rodin nepovažovali za nutné se o ně starat.“*⁴³

Každý den byli navíc nuceně nasazení vystaveni nebezpečí letadlových náletů spojeneckých vojsk, která bombardovala německé továrny. Podle poválečných odhadů tak zemřelo na 5 000 dělníků z protektorátu. Mnoho lidí také utrpělo vážná zranění a vraceli se jako trvalí invalidé. Někteří z nich si navíc odnášeli jako následky těžkých náletů vážné nervové choroby.

Dělníci a dělnice žili mnohdy v hrozných podmínkách, v táborech byly špatné hygienické poměry. V ubytovnách netekla teplá voda, lidé dostávali i špatnou stravu.

„Převážná část bydlela společně, v táborech velkých podniků. Jen ve výjimečných případech mohli zůstat v soukromí. Dávali však přednost společnému ubytování, poněvadž bylo levnější a ušetřené marky mohli poukázat do vlasti rodinám nebo je výhodně utratit. Ubytování však nebylo zcela vyhovující. Například cihlářští dělníci v Brunšviku bydleli velmi stísněně, po patnácti v malé místnosti. K zakrytí jim sloužily zpuchřelé příkrývky a místo polštářů měli špinavé zamaštěné pytle nacpané slámou. Chyběla kamna a hygienická zařízení byla zcela nevyhovující.“⁴⁴

Podobně těžké životní podmínky měli i ženy a muži z nasazeného ročníku 1924. *„V roce 1944 navštívili několik takových táborů, v nichž žili příslušníci ročníku 1924, zástupci okupačních úřadů z protektorátu a Kuratoria. Přesvědčili se na vlastní oči, v jakých podmínkách musejí žít mladí Češi. Bylo to mnohem horší, než si mohli otrlí funkcionáři okupační správy představit. Například v Petersdorfu bydlelo padesát mladých Čechů v hostinském sále, který připomínal spíše špatně udržovaný chlév. Vše bylo špinavé a ztrouchnivělé. Při dešti zatékalo. Členové kontrolní skupiny prohlásili, že by v takových podmínkách nenechali ani dobytek a že se nediví, jestliže dochází k masovým útěkům.“⁴⁵*

Strava pro české dělníky byla také katastrofální. Nejčastěji museli jíst pověstné eintopfky - jídlo připravené najednou v jediném hrnci. Většinou se skládalo z červené řepy, lusků hrachu a nahnilých brambor ve slupkách. K tomu dostávali lidé na celý den černou kávu a malý kus chleba. *„Balík z domova se v těchto letech stal pojmem. Tisíce balíků od rodin a známých udržovaly české muže a ženy doslovně nad vodou. Zachraňovaly je před tělesným vyčerpáním.“⁴⁶*

Neustále navíc byli pod dohledem zaměstnavatele i policie, propustka na dovolenou se udělovala jen výjimečně. V těžkých podmínkách v německých továrnách tak zemřelo mnoho Čechů na úplné vyčerpání. Důvodem jejich smrti byly také stále častěji pracovní úrazy. *„Desítky našich lidí musely pracovat doslovně až do úplného zhroucení. Někteří se vrátili do vlasti s těžkými chorobami, jiní zemřeli vinou bezohledného a trestuhodného postupu zaměstnavatelů i lékařů, kteří dodržovali příliš pečlivě příkazy a snižovali za každou cenu počty práce neschopných.“⁴⁵* Lidé umírali v pracovních táborech především na tuberkulózu, zápal plic, úplavici, tyfus a střevní katar. *„V obecné rovině bylo české etnikum nahlíženo jako rasově méněcenné a v dlouhodobé perspektivě se počítalo s jeho likvidací, poněmčením či vyhlazením.“⁴⁷*

Seznam použité literatury ve 2. kapitole a odkazy na poznámky:

- 1 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 12. ISBN 55-013-70.
- 2 Tamtéž, s. 29.
- 3 Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, s. 11. ISBN 80-86712-06-0.
- 4 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 22. ISBN 55-013-70.
- 5 Jelínek, T., Nucená práce v nacionálním socialismu. Kancelář pro oběti nacismu ČNFB: Praha, 2002, s. 16.
- 6 Tamtéž s. 22,23.
- 7 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 39. ISBN 55-013-70.
- 8 Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, s. 12. ISBN 80-86712-06-0.
- 9 Milotová, J., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Doprovodná publikace k výstavě. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, kap. „Cizorodí“ dělníci a jejich pracovní nasazení v nacistickém Německu v letech 1939 – 1945, s. 27. ISBN 80-86712-06-0.
- 10 Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, s. 16. ISBN 80-86712-06-0.
- 11 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 38. ISBN 55-013-70.
- 12 Pažout, J., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Doprovodná publikace k výstavě. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, kap. Úřady práce v protektorátu, s. 53, ISBN 80-86712-06-0.

- 13 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 53. ISBN 55-013-70.
- 14 Tamtéž, s. 14.
- 15 Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, s. 30. ISBN 80-86712-06-0.
- 16 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 15. ISBN 55-013-70.
- 17 Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, s. 28. ISBN 80-86712-06-0.
- 18 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 61. ISBN 55-013-70.
- 19 Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, s. 29. ISBN 80-86712-06-0.
- 20 Tamtéž, s. 31.
- 21 Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, s. 31. ISBN 80-86712-06-0.
- 22 Eisenhammer, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Doprovodná publikace k výstavě. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, kap. Nasazení studentů středních škol v rámci organizace Technische Nothilfe, s. 66, ISBN 80-86712-06-0.
- 23 Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, s. 52. ISBN 80-86712-06-0.

- 24 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 79. ISBN 55-013-70.
- 25 Tamtéž, s. 80.
- 26 Eisenhammer, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Doprovodná publikace k výstavě. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, kap. Nasazení studentů středních škol v rámci organizace Technische Nothilfe, s. 70, ISBN 80-86712-06-0.
- 27 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 55, 56. ISBN 55-013-70.
- 28 Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, s. 34. ISBN 80-86712-06-0.
- 29 Tamtéž, s. 35.
- 30 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 86. ISBN 55-013-70.
- 31 Uhlíř, J.B. – Kaplan, J., Praha ve stínu hákového kříže. Ottovo nakladatelství s.r.o.: Praha, 2005, s. 105, ISBN 80-86712-15x
- 32 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 86, 87. ISBN 55-013-70.
- 33 Jelínek, T., Nucená práce v nacionálním socialismu. Kancelář pro oběti nacismu ČNFB: Praha, 2002, s. 22.
- 34 Uhlíř, J.B. – Kaplan, J., Praha ve stínu hákového kříže. Ottovo nakladatelství s.r.o.: Praha, 2005, s. 109, ISBN 80-86712-15x
- 35 Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Doprovodná publikace k výstavě. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, kap. Pracovně výchovné tábory, s. 139, ISBN 80-86712-06-0.
- 36 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 95. ISBN 55-013-70.
- 37 Gebhart, J. – Kuklík, J. Dramatické i všední dny protektorátu. Praha: Themis, 1996, s. 53. ISBN 80-85821-35-4
- 38 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 73. ISBN 55-013-70.

- 39 Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, s. 68. ISBN 80-86712-06-0.
- 40 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 71. ISBN 55-013-70.
- 41 Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, s. 40. ISBN 80-86712-06-0.
- 42 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s. 108. ISBN 55-013-70.
- 43 Tamtéž, s. 104, 105.
- 44 Tamtéž, s. 115.
- 45 Tamtéž, s. 118.
- 46 Tamtéž, s. 120,121.
- 47 Jelínek, T., Nucená práce v nacionálním socialismu. Kancelář pro oběti nacismu ČNFB: Praha, 2002, s. 25.

3. Český tisk za protektorátu a nacistická propaganda

3.1 Český tisk v protektorátu

Už od začátku zřízení Protektorátu Čechy a Morava a německé okupace se tisk snažil mírnit emoce a vyjadřovat názory, které měly zdůrazňovat loajalitu k říši. Tak například pražské noviny věnovaly mimořádnou pozornost obsazování hlavního města Němci. Atmosféru okupace popisovaly velmi zdrženlivě. Důkazem je deník Večerní České slovo z prvního dne okupace, 15. března 1939. Otvírací článek na titulní straně, který má titulky „Německo přijímá ochranu nad českými zeměmi“, popisuje první hodiny obsazování Čech a Moravy říšským vojskem a také dohodu prezidenta Emila Háchy a říšského kancléře Adolfa Hitlera. V pravém rohu nahoře pak otiskuje zprávu, která občany vyzývá ke klidu. „*Více než kdy jindy vás vyzýváme, abyste zachovali naprostý klid, vyhnuli se srážkám nebo incidentům, které by mohly mít nedozírné následky. Opakujeme: zachovejte klid a vyčkávejte dalších zpráv.*“¹ Lidové listy o den později uvedly: „*Pražské obyvatelstvo přijalo zprávu o obsazení celého území bývalé koruny České klidně – tak, jak se sluší na vyspělé občany, kteří jsou si vědomi vážnosti doby, v níž dnes žijeme.*“²

Bylo tak už od počátku jasné, že se tisk bude muset přizpůsobit novým protektorátním poměrům. Němci považovali média za nástroj vlastní propagace, deníky byly hlavním mluvčím oficiální politické linie. Nacisté formovali média tak, aby vykreslila v příznivém světle říšskou politiku. Sloužila jim jako propagandistický nástroj. „*Působení okupačních i protektorátních mocenských struktur na média bylo nátlakové, represivní, soustavné a směřovalo nejen k otevřenému zastrašování, ale také – možná především – k ovlivňování obsahu mediálních produktů tak, aby tyto produkty nabízely obraz prospívající zájmům moci.*“³

Velmi těžké v té době bylo postavení samotného novináře, jak popisuje historik Tomáš Pasák: „*Na vedoucích místech v českém novinářství nastalo tříbení duchů. Řada novinářů, ať už z důvodů politických či finančních, podporovala oficiální politickou linii.*“⁴

Dva dny po okupaci bylo zřízeno Ústředí tiskové služby při tiskovém odboru předsednictva ministerské rady.

Úředníci této instituce seděli přímo v redakcích jednotlivých listů a kontrolovali jejich obsah. Kromě cenzurních opatření dostávali šéfredaktoři i přesné instrukce, jaký má být obsah novin a časopisů. Organizovaly se pro ně také pravidelné instruktážní porady, „tiskové konference.“ Jednou týdně se konaly pro denní tisk, jednou měsíčně pro týdeníky.

„.....na konferencích se jasně formulovala agenda, které se noviny a časopisy (ne)měly, (ne)musely věnovat, byly tu vyslovovány příkazy i udíleny rady, jak a kterými způsoby formovat žádoucí mediální obraz protektorátu, říše, jejich spojenců, ale i nepřátel.“ (str.274, Mediální studia) Jak uvádějí autoři analýzy, nejčastějšími tématy zvláštních „tiskových konferencí“ byly : *„provozní záležitosti kontroly a řízení protektorátního tisku, domácí politická témata a ideologický kontext postavení protektorátu po boku válečného snažení říše.“*⁵

Denní tisk například nemohl informovat o sebevraždách ve spojitosti s novými politickými změnami. Zakázanými tématy byly jakékoliv události ze zahraničí, pokud jejich výklad neschválili předem cenzoři. Psát se také nesmělo o transportech židů do koncentračních táborů. Přísně se cenzuroval nejen obsah článků, ale také uveřejněné fotografie a inzeráty. Protektorátních legálních periodik vycházelo k 16. březnu 1939 2 218. Do 5. května 1945 bylo zastaveno vydávání 1887, což je celých 85 procent.⁶

Na začátku okupace byl pověřen řízením tisku prozatímní vedoucí civilní správy při protektorátním velitelství wehrmachtu Konrád Henlein. Později přešla celá agenda médií pod Úřad říšského protektora. V rámci kulturně politického oddělení zde vznikla tzv. skupina Tisk, kterou vedl Wolfgang Wolfram von Wolmar. (mediální studia, 274) Řízení médií spadalo také pod Tiskový odbor Předsednictva ministerské rady, který v podstatě tlumočil pokyny a nařízení skupiny Tisk. Oddělení Wolframa von Wolmara se stalo nejvyšším cenzurním úřadem. On sám dokonce určoval, jak mají být některé politické události v novinách a časopisech komentovány.

*„Němci se snažili po určitou dobu získat české novináře ke spolupráci, ale zpočátku se k nim připojili pouze žurnalisté soustředění kolem Vlajky, Arijského boje, Štítu národa aj. Jednalo se o časopisy s extrémně nacionalistickým, protižidovským zaměřením, které v zásadě neměly žádný vliv na veřejnost.“*⁷ Podle historika Tomáše Pasáka se tak okupační správa snažila získat pro spolupráci jiné novináře z oficiálního protektorátního tisku.

Na média působil zpočátku i odboj. Na počátku protektorátu v něm svou roli sehrála tzv. Schmoranzova skupina. (odkaz co to bylo, kdo byl představitel, Mediální studia) Byla to špionážní organizace, která chtěla obnovit Československou republiku. Jako zpravodajská skupina byla součástí domácího odboje a Obrany národa. Hlavní myšlenkou bylo napojení důstojníků československé armády na ČTK. Za úkol měla vysílat zpravodajství do zahraničí a vydávat zahraniční agenturní zpravodajství v českých zemích. K tomu měla dostatek zahraničních zpravodajů ČTK. Po zásahu gestapa na konci srpna 1939 pak byla činnost Schmoranzovy skupiny zastavena, ze sedmdesáti příslušníků organizace jich 25 bylo popraveno nebo skončili v koncentračních táborech.⁸

Počátek druhé světové války v září 1939 přinesl změny i do protektorátního tisku. Noviny a časopisy mohly zveřejňovat pouze zprávy, které přinesla německá tisková kancelář, velkou vážnost měly i zprávy vrchního velitelství. (pasák, pod ochranou 130) Zprávy ze zahraničí od tiskových agentur se nesměly vůbec přebírat. 17. září 1939 vyšlo zvláštní nařízení „Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku“, které mělo určit podrobný úkol protektorátního tisku. Cenzura mediálního obsahu tiskovin se zpříšňovala. Za obcházení pokynů mohla novinářům hrozit smrt.

„Články, které by přinášely údaje nebo dávaly možnost dojít k závěrům o výrobní kapacitě průmyslových podniků, o jejich personálním stavu apod., byly označeny za závadné. Nebylo také dovoleno zveřejňovat zprávy o nezaměstnanosti, spotřebě a cenách uhlí, plynu a elektrické energie.....(..) ani náznak toho, že se vůbec provádí předběžná cenzura tisku.“⁹ V novinách a časopisech se nesměla vyskytovat ani tzv. bílá místa. Tedy prostor, ze kterého původní článek cenzor vyškrtl musel být okamžitě nahrazen „nezávadným čtením“. Bylo zakázáno hodnotit postupy protektorátních úřadů a nesmělo se informovat ani o působení gestapa. Jak fungovala cenzura v zájmu nacistické propagandy ukazuje událost roku 1942. Ten se stal vrcholem okupačního teroru v protektorátu. Po úspěšném atentátu na Reinharda Heydricha, nacisté vyhladili 10. června obci Lidice. Oficiální tisk mohl o den později vytisknout pouze strohou zprávu. Dostal navíc přísný zákaz jakkoli tuto informaci komentovat. *„Tak to výslovně nařizoval 11. června příkaz č. 532 dohlížecím úředníkům protektorátní tiskové služby. Veškerá propaganda měla být vedena v duchu toho, že se říše po zásluze vypořádá se všemi, kdo jakkoli britské agenty podporují, nebo jim dokonce poskytují úkryt.“¹⁰*

Kromě oficiálního tisku existovaly v tehdejší době na českém území i ilegální periodika. Byl to například časopis Rudé právo, V boj nebo časopis Český kurýr, jehož první číslo se kolportovalo 10. listopadu 1939. Nenařadil se na žádnou odbojovou organizaci a významně se na něm autorsky podílel Rostislav Korčák, který v té době byl redaktorem oficiálního Venkova.¹¹

Stejně jako u ilegální Schmoranzovy skupiny tak i u vydavatelského okruhu časopisu V boj gestapo už na konci roku pozatýkalo některé členy novinářského odboje. Podařilo se mu to díky konfidentovi R. Kostrbatému, který skupinu prozradil. K výročí vzniku samostatného Československa 28. října 1939 sice ještě stačilo vyjít slavnostní číslo, do kterého přispěl spisovatel Jan Drda a básník Josef Hora. Už na začátku listopadu však gestapo zatkl tiskaře J. Krupičku. „*O jeho zatčení se dozvěděl Josef Škalda. Přestože si uvědomil hrozící nebezpečí, bylo otázkou cti dokončit výrobu slavnostního 27. čísla časopisu. Již předtím dal J. Sejkora podnět, aby V. Preissig koloroval jeho obálku s československou vlajkou, trikolórou a lipovou ratolestí.*“¹² Gestapu se podařilo Škaldovu ilegální síť vydavatelské skupiny brzy rozšifrovat až ke kolportážním střediskům na hranicích protektorátu. Přesto se vydávání ilegálního časopisu V boj Němcům nepodařilo zcela ochromit. Znovu začal vycházet již v roce 1940. Nyní se na něm podílela skupina kolem malíře a grafika V. Preissiga a jeho dcery Inky Bernáškové.

3.2 Aktivističtí novináři a chlebičková aféra

Pronacistický směr v české žurnalistice se začal formovat v letech 1940 - 1941. Po výhře Němců v Polsku a porážce Francie už lze mluvit dokonce o činorodém aktivismu skupiny kolaborujících českých novinářů. „*Tito novináři přijali tezi, že se tisk má plně krýt se zájmy a potřebami českého národa. Z toho potom dedukovali, že náš tisk je ve službách státu a národa a dále, že státně politicky jsou dány naše úkoly rámcem říše.*“¹³ Podle současného vojenského historika Jana B. Uhlíře byli „*představitelé novinářského aktivismu přesvědčeni, že české země budou trvale spojeny s Německem a v drtivé většině případů proto z oportunistických důvodů proklamovali českou iniciativu ve smyslu vytvoření vzájemné důvěry a korektní spolupráce obou národů ve společné říši.*“¹⁴ Jak autor dodává, byla to stejnorodá a dobře manipulovatelná skupina novinářů, která se věnovala nacistické propagandě v českém tisku.

Aktivistickým žurnalistům se říkalo Krychtálkova skupina, tzv. aktivistická sedmička a patřili do ní především šéfredaktoři hlavních protektorátních deníků. Konkrétně: Václav Crha (Národní politika), Vladimír Krychtálek (Večer, Venkov), Vladimír Ryba (Národní práce), Karel Werner (Polední list, Večerní České slovo), Jaroslav Křemen (A-Zet, Lidový deník), Karel Lažnovský (České slovo) a Emanuel Vajtauer (Večerní České slovo, Přítomnost). Jmenovaní ve svých projevech a článcích vystupovali především proti rezistenčnímu postoji protektorátní vlády proti nacistické okupaci v čele s prezidentem Emilem Háchou a ministerským předsedou Aloisem Eliášem. „*Orgány okupační moci se snažily využít porážky Polska k posílení tzv. aktivismu, tedy k upevnění pozice osob, ochotných s nimi spolupracovat. Žurnalisté mezi nimi zaujímali významné místo.*“¹⁵ Nacisté se snažili přesvědčit české novináře, aby s okupanty nejen spolupracovali, ale také jejich ideologii v tisku podporovali. Proto si v říjnu roku 1939 po bleskové porážce Polska na začátku druhé světové války, vybrali právě zmíněnou Krychtálkovu skupinu a uspořádali pro ní zájezd do poraženého Polska. Na cestě novináři viděli hrůzy války, zničená polská města. „*Je nesporné, že na ně zájezd hluboce zapůsobil a utvrdil je v jejich dosavadní vůli s Němci spolupracovat.*“¹⁶

Vedle této aktivistické sedmičky žurnalistů se v nacistické propagandě prosazovali i další šéfredaktoři: Rudolf Novák (Arijský boj), Antonín J. Kožíšek (Polední list). Po válce bylo za tento aktivismus stíháno mnoho novinářů. Jak popisuje historik Jan B. Uhlíř, bylo jich 13 z celkových 34 novinářů odsouzeno k trestům odnětí svobody od osmnácti měsíců až na doživotí. 7 si jich vyslechlo rozsudek smrti. Popraveni byli A. J. Kožíšek, V. Krychtálek, R. Novák a K. Werner. J. Křemenovi byl hrdelní trest změněn na doživotí, E. Vajtauera se nepodařilo dopadnout.¹⁷

Tlak sedmičky aktivistických novinářů na rezistenci protektorátní vlády vůči Němcům začal v polovině roku 1941 sílit. Po ministerském předsedovi Eliášovi například požadovali, aby vláda vystoupila proti vysílání londýnského rozhlasu¹⁸, jehož vysílání na počátku září 1941 nabádal Čechy k bojkotu práce v továrnách a k ignoraci protektorátního tisku. Akce Londýna byla úspěšná - prodej protektorátních novin poklesl o sedmdesát procent.¹⁹ Aktivistická sedmička se proto dožadovala zastání vlády. Lažnovský v jednom ze svých článků dokonce obvinil vládu, že „*po celé dva roky neučinila téměř nic, aby pozvedla autoritu novinářů, a neuznala, že aktivističtí novináři jsou jediní z intelektuální vrstvy, kteří se staví pozitivně k současnému vývoji.*“²⁰

Novinářům se po několika urgencích podařilo, aby byli přijati vládou na audienci. Na ní měl kabinet uznat kvality aktivistické sedmičky a vyjádřit jim veřejnou podporu.

*„Po skončení si účastníci stěžovali, že se kvůli neustálému přísunu jídla nic neprojednalo. V obecnou známost vešlo toto setkání až poté, co šéfredaktoři Lažnovský, Vajtauer, Křemen a Krychtálek onemocněli „chřipkou“, jejímž následkům pětatřicetiletý Karel Lažnovský podlehl.“*²¹ Chlebičky pro novináře byly totiž infikované bakteriemi tyfu a celou aféru tak podle historiků lze interpretovat jako odbojový čin, na kterém se podílel ministerský předseda Alois Eliáš.

3.3 Emanuel Moravec a jeho vliv na novináře

Mezi další novináře a publicisty, kteří podporovali nacistickou ideologii patřil Emanuel Moravec. Už od začátku protektorátu a nástupu nacistické ideologie prokázal nesporný propagandistický talent. Byl nejaktivnějším představitelem české kolaborace s okupačním režimem. Přitom ještě před nacistickou okupací to byl právě Moravec, který kritizoval nátlak Němců na české země.

Když vypukla první světová válka, Emanuel Moravec bojoval v rakousko – uherské armádě. Během války padl do ruského zajetí, byl v 1. srbské dobrovolnické divizi, působil také v československých legiích. Po návratu z války zůstal profesionálním vojákem v nové československé armádě v nově se tvořícím československém státu. *„Ministerstvo národní obrany mu oznámilo, že jej za příslušníka československých legií pokládá jen do 31. srpna 1920, pak jejich vzájemný vztah končí.....(..)....Existovala tu možnost, nabídnutá důstojníkům legií, aby se stali gážísty nově vznikající československé armády, tedy důstojníky z povolání. Moravec, když poměřil všechna pro a proti, dlouho neváhal a o přijetí do armády požádal.“*²² Stal se brzy odborníkem na válečnictví a mezinárodní politiku. Vyučoval také na Vysoké škole válečné. Už v této době - třicátých letech dvacátého století -, začal intenzivně přispívat pod pseudonymem Stanislav Yester do dobového tisku, zejména do Lidových novin a Přítomnosti.²³

„Za skutečné ocenění Moravcových schopností a jeho publicistické činnosti je třeba považovat nabídku Lidových novin ke spolupráci. (..) Ten nabídku samozřejmě přijal a Lidovým novinám zůstal věren až do své smrti, byť je v závěru své kariéry zásoboval plody pokleslého novinářství a změnil je v tribunu své kolaborantské politiky.....(..) V zasvěcených komentářích a úvahách se vyslovoval k vojenským, vojenskopolitickým a nejednou i mezinárodněpolitickým otázkám. Jeho záběr byl skutečně široký a svou pílí a žurnalistickým nadáním potřeby redakce plně uspokojoval, i když mnozí mu vyčítali povrchnost, v níž se projevoval nedostatek jeho vzdělání. Věnoval se mezinárodním odzbrojovacím konferencím, sledoval a komentoval válečné konflikty ve všech zemích světa, postup zbrojení a budování armád různých států, přičemž hlavní pozornost věnoval Německu a Sovětskému svazu.“²⁴

Obdivoval prvního československého prezidenta T. G. Masaryka a celý život ho uznával jako velkou autoritu. Inspiroval se jeho tehdejšími názory a napsal knihu Obrana státu. Už tehdy v ní tvrdil, že největším nepřítelem Československé republiky je nacistické Německo.

Ve třicátých letech podporoval politiku tzv. hradní skupiny, do níž patřili politici, kteří se ztotožňovali s názory T. G. Masaryka a Edvarda Beneše.²⁵

Když světové mocnosti podepsaly v roce 1938 pro české země tak nevýhodnou Mnichovskou dohodu, Emanuel Moravec patřil k největším odpůrcům mnichovského diktátu. Ve svých článcích vyzýval k tomu, aby české země nepodléhaly německému tlaku. *„Moravec si uvědomoval hned od samého začátku, jaké nebezpečí pro Československo a stávající uspořádání v Evropě znamená Hitlerův nástup k moci. Budování silné a sousedy stále zřejměji ohrožující tzv. třetí říše v Německu jej zneklidňovalo. Ve svých knihách, novinových článcích i odborných studiích na nové nebezpečí nejednou upozorňoval a jeho názory se ne vždy setkaly s pochopením a souhlasem nadřízených.“²⁶*

Přijetí mnichovských podmínek bylo pro Moravce velkým ořesem. Po okupaci Československa využili Němci Moravcova zklamání a podařilo se jim ho získat na svoji stranu jako aktivního a nadšeného stoupence nacistické ideologie, jak popisuje historik Jiří Pernes.

„Využili bezvýhodné situace, v níž se ocitl, hluboké krize hodnot, již procházel, zúročili trpké zklamání, které v období Mnichova zažil a nepochybně také jeho obdiv k totalitním režimům, který z jeho prací probleskoval již dříve. Emanuela Moravce si vzala do práce německá tajná služba. ...(..) Moravec tak vykročil ke zradě. Udělal první kroky na cestě, která jej dovedla až na samé dno zrady, těžko si lze představit ještě něco horšího. Je ovšem třeba říci, že nacisté uměli přivést ke zrádování mnoho lidí, lidí statečných, u nichž by to nikdo nepředpokládal, ani oni sami ne. Používali k tomu brutální násilí i sladké sliby. U Moravce k násilí sáhnout nemuseli.“²⁷

Němci nejprve souhlasili s vydáním Moravcovy další knihy. V létě roku 1939, pár měsíců po okupaci, odjel Moravec na okružní poznávací jízdu po Německu. Z ní se vrátil zcela nadšen poměry v říši. Nacistické ideologii propadl úplně. V rozhlasu měl pravidelné projevy, které sloužily výhradně okupantské moci. Brzy po vzniku protektorátu začal spolupracovat se skupinou aktivistických, kolaborujících novinářů z Krychtálkovy skupiny. Němcům pomáhal tuto aktivistickou sedmičku organizovat a ideově scelovat. *„Aktivističtí novináři a spolu s nimi také Emanuel Moravec se setkávali s opovržením a nenávistí prostých lidí, kteří jejich proněmeckou, zrádčovskou politiku nechápali a odmítali ji.“²⁸*

Dobře si rozuměl především s bývalým komunistou Emanuelem Vajtauerem, který ve dvacátých letech působil ve vedení KSČ, později z ní byl vyloučen a po okupaci se dal k nacistickému režimu. *„Tento služebník konjunktury navázal blízké kontakty s Em. Moravcem a byl jeho pravou rukou při prosazování myšlenky převýchovy národa.“²⁹* Podobně měl Moravec blízko i ke Karlovi Lažnovskému. Jak popisuje historik Tomáš Pasák také Lažnovský, stejně jako Moravec na počátku třicátých let žádal tehdejšího prezidenta T.G. Masaryka, aby zamezil hrozícímu nebezpečí, které podle něj představovalo „barbarství hitlerovců“. *„Po Mnichovu a po 15. březnu 1939 se stejně jako Moravec zcela přeorientoval a využíval těžké doby národa v zájmu své politické kariéry. Bývalý radikální socialista skončil jako horlivý stoupenec nacistické ideologie.“³⁰* Lažnovský pak poslušně vykonával Moravcovy příkazy.

Paradoxní je, že tito tři aktivisté, kteří formovali kolaboraci, vycházeli z předmnichovských opozičních nebo hradních ideových proudů. Vše nakonec ale dopadlo jinak. „*Úzké spojení mezi Moravcem a Lažnovským bylo známo již v roce 1940. Lažnovský vstřebal velmi rychle Moravcovu ideologii a byl také jeho mluvčím.*“

31

Proto smrt a pohřeb jednoho z aktivistických novinářů, Karla Lažnovského, který krátce po audienci u ministerského předsedy Aloise Eliáše v roce 1941 zemřel na tyfus (pravděpodobně z otrávených chlebíčků, které Eliáš novinářům servíroval), se stala politickou demonstrací proněmeckého aktivismu. Nad jeho rakví promluvil, už tehdy velmi zkušený řečník, Emanuel Moravec. „*Tvá smrt, milý příteli, ukazuje, kde je vina. Slabost, rozpaky a tichošlápkářství nemohou dát národu sílu: neboť se zabývají jen svými osobními zájmy a nechávají národ na pospas dobrodruhům a zločincům. Slibujeme ti, že se zastrašit nenecháme a že tvůj dobrý boj skončíme, jak nám káže české svědomí.*“³²

Moravcův aktivismus nezůstal bez povšimnutí. V září 1941 nastoupil do Prahy nový říšský protektor Reinhard Hendrich, který se rozhodl dát v nastupující vládě v čele s Jaroslavem Krejčím, Moravcovi místo. V lednu následujícího roku se tak stal Moravec ministrem školství a vedl Úřad lidové osvěty. Po jmenování uspořádal 26. ledna 1942 pro novináře tiskovou konferenci. Vyzýval je, aby otevřeně spolupracovali s nacisty a ujišťoval je, že mají plnou podporu celého protektorátního kabinetu. „*Vláda z 19. ledna se připravuje k rozhodnému boji s temnými a zaostalými silami, k boji za český národ. Naším předvojem budete také vy, čeští novináři. Od vašeho manévrování, od vaší průbojnosti a vytrvalosti závisí z valné části, ze jakých podmínek bude tento rozhodný boj sveden s nepřítelem velmi chytrým a zarytým. Osud českého národa je proto také ve vašich rukách.*“³³

Potom, co se Moravec stal ministrem školství, začalo se jeho jméno opět hojně objevovat v Lidových novinách, do kterých přispíval ještě před okupací. Měl kromě působení na novináře od Heydricha také další úkol: převychovat českou mládež v nacistickém duchu. Pod Moravcovým vedením proto od podzimu roku 1941 vznikla organizace s názvem Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Vzorem jí měla být nacistická Hitlerjugend.³⁴ Činnost sdružení se oficiálně rozběhla 17. června 1942.

Propagandistický talent Emanuela Moravce se naplno projevil ale až po úspěšném atentátu na Reinharda Heydricha. V měsících nacistického teroru (popravách, vypalování obcí) se snažil ještě usilovněji nabádat ke spolupráci s Němci. *„Nejvýraznější a nejzávažnější řečí Moravcovy kariéry se nepochybně stal projev z Václavského náměstí, který pronesl v den zrušení civilního výjimečného stavu, 3. července 1942, na proslulé národní přísaze věrnosti Říši. Zahraniční historikové považují dosud toto shromáždění za spontánní a dobrovolné a interpretují je dokonce jako vrchol možného souznění okupovaných a okupantů, jako nejvyšší možný bod masové kolaborace.“*³⁵ Před téměř zaplněným Václavským náměstím, kde se shromáždilo minimálně 200 000 Pražanů, pronesl Emanuel Moravec proslov, ve kterém vyjádřil věrnost říši.

Osud největšího českého zrádce a kolaboranta se v roce 1945 na konci druhé světové války uzavřel neslavně. Když v Praze propuklo 5. května protiněmecké povstání, Němci se rozhodli, že ministr školství promluví v rozhlase k národu. Proto ho chtěli odvézt do Mělníka, kde ještě ovládali vysílačku. Cestou k Černínskému paláci si však Emanuel Moravec uvědomil bezvýchodnost situace a v Chotkových sadech si prostřelil hlavu revolverem.

Seznam použité literatury ve 3. kapitole a odkazy na poznámky:

- 1 Večerní České slovo, 15.3. 1939, roč. 21, č. 63, s. 1.
- 2 Lidové listy, 16.3. 1939, roč. 18, č.63, s.1.
- 3 Končelík, J. – Cebe, J. – Köpplová, B., Řízení tisku v letech 1939 – 1945: analýza protektorátních tiskových porad. In Mediální studia, roč. 2 (2007), č. 3, s. 274.
- 4 Pasák, T., Pod ochranou říše. Práh: Praha, 1998, s.65, ISBN 80-85809-88-5.
- 5 Končelík, J. – Cebe, J. – Köpplová, B., Řízení tisku v letech 1939 – 1945: analýza protektorátních tiskových porad. In Mediální studia, roč. 2 (2007), č. 3, s. 290.
- 6 Uhlíř, J.B. – Kaplan, J., Praha ve stínu hákového kříže. Ottovo nakladatelství s.r.o.: Praha, 2005, s. 116 , ISBN 80-86712-15x.
- 7 Pasák, T., Pod ochranou říše. Práh: Praha, 1998, s. 68, ISBN 80-85809-88-5.
- 8 Tamtéž, s. 136.
- 9 Tamtéž, s. 179.
- 10 Gebhart, J. – Kuklík, J. Dramatické i všední dny protektorátu. Praha: Themis, 1996, s. 222, ISBN 80-85821-35-4
- 11 Tamtéž, s. 99.
- 12 Tamtéž, s. 104.
- 13 Pasák, T., Pod ochranou říše. Práh: Praha, 1998, s. 251, ISBN 80-85809-88-5.
- 14 Uhlíř, J.B. – Kaplan, J., Praha ve stínu hákového kříže. Ottovo nakladatelství s.r.o.: Praha, 2005, s. 48 , ISBN 80-86712-15x
- 15 Pernes, J., Až na dno zrady. Emanuel Moravec. Themis: Praha, 1997, s. 163, ISBN 80-85821-51-6.
- 16 Tamtéž, s. 163.
- 17 Uhlíř, J.B. – Kaplan, J., Praha ve stínu hákového kříže. Ottovo nakladatelství s.r.o.: Praha, 2005, s. 49, ISBN 80-86712-15x
- 18 vysílání exilové vlády z Londýna
- 19 Pasák, T., Pod ochranou říše. Práh: Praha, 1998, s. 317, ISBN 80-85809-88-5.
- 20 Tamtéž, s. 315, 316.
- 21 Uhlíř, J.B. – Kaplan, J., Praha ve stínu hákového kříže. Ottovo nakladatelství s.r.o.: Praha, 2005, s. 57, ISBN 80-86712-15x
- 22 Pernes, J., Až na dno zrady. Emanuel Moravec. Themis: Praha, 1997, s. 57, 58, ISBN 80-85821-51-6.
- 23 http://cs.wikipedia.org/wiki/Emanuel_Moravec
- 24 Pernes, J., Až na dno zrady. Emanuel Moravec. Themis: Praha, 1997, s. 94, 95, ISBN 80-85821-51-6.
- 25 http://cs.wikipedia.org/wiki/Emanuel_Moravec

- 26 Pernes, J., Až na dno zrady. Emanuel Moravec. Themis: Praha, 1997, s. 119, ISBN 80-85821-51-6.
- 27 Tamtéž, 154, 155.
- 28 Tamtéž, s. 164.
- 29 Pasák, T., Pod ochranou říše. Práh: Praha, 1998, s. 75, ISBN 80-85809-88-5.
- 30 Tamtéž, s. 250.
- 31 Tamtéž, s. 271.
- 32 Tamtéž, s. 172.
- 33 Tamtéž, s. 181.
- 34 „Hitlerova mládež“, polovojenská mládežnická organizace NSDAP
- 35 Uhlíř, J.B. – Kaplan, J., Praha ve stínu hákového kříže. Ottovo nakladatelství s.r.o.: Praha, 2005, s. 82, ISBN 80-86712-15x

4. Časopis pro dělníky v říši

4.1 Tisk píše o nuceně nasazených v říši

Nedobrovolné odchody českých lidí na nucené práce se promítly i do obsahu oficiálního protektorátního tisku. Nacistická propaganda a přísná, striktní cenzura však dovolila psát o nucené práci jen krátké informační zprávy nebo komentáře, které měly vyzdvihnout pracovní nasazení Čechů v Německu. Propaganda většinou mluvila o potřebě českých lidí v německých továrnách a jejich práci přirovnávala k určité formě boje za nacistické Německo. Informace byly zcela často zkreslené, zavádějící, nebo upravené cenzory tak, aby čtenáři nabývali dojmu, že Češi se mají v německých továrnách dobře, vydělávají si slušné peníze a dělají čest své vlasti. O tom, že lidé na otrockých pracích trpí hladem, že jejich ubytovny nejsou zařízeny ani základním hygienickým vybavením a každý den žijí ve strachu z bombardování továrních hal už protektorátní tisk nepsal.

Pročetla jsem podrobně tři oficiální deníky, které za druhé světové války podléhaly cenzuře – Národní politiku v letech 1939 – 1940, České slovo v letech 1939 – 1942 a Nedělní České slovo z roku 1942. Můj výběr byl čistě náhodný, žádné z nich jsem nevybírala s určitým záměrem. Chtěla jsem pouze na několika příkladech ilustrovat nacistickou propagandu v tisku a její informování o nuceně nasazených lidech. Období (první polovinu druhé světové války) jsem si však zvolila záměrně. Právě v prvních válečných letech byla totiž propaganda nuceného nasazení v říši nejsilnější. Němci se snažili Čechy přesvědčit o důležitosti práce v Německu a nalákat na ní co nejvíce lidí. Do roku 1942 také podle podrobných statistik historiků (viz. podrobněji druhá kapitola „Daleko od domova“) do Německa odešlo nejvíce českých lidí, celé populační ročníky.

Deník Národní politika se zabýval nábořem českých dělníků už v prvních měsících protektorátu. Článek s titulkem „První transport českých dělníků do Říše“, který je podepsaný autorskou zkratkou jbr, popisuje první náboř českých lidí. „*Na práce do Německa se hlásí dostatečný počet dělníků. Komise jich odbavuje 150 denně. Individuální smlouvy. Příští týden transport sedm set osob.*

Hlavní nábor v najímání dělnictva se provádí na Plzeňsku, Turnovsku, Hradecku a na Moravě, zejména na Ostravsku. Komise denně odbavuje 140 – 150 přijatých dělníků, takže najímání spěje rychle kupředu. Byl už také sestaven první transport, který odjel ve čtvrtek. Ostatní budou následovat po velikonocích.“¹ Ve stejný den zde podepsán stejnou zkratkou vyšel ještě jeden článek v podobném duchu s titulkem „Odjezd českého dělnictva na práci do Říše z Masarykova nádraží.“ „Tyto dny se prakticky uskutečňuje dohoda, uzavřená předčasně s Říší o najímání českých dělníků pro práce do německých zemí. Celkem od nás odjede asi 45 000 dělníků, kteří jsou najímáni říšskými komisemi okr. Úřadem práce. Tyto dny odjíždějí první transporty, které tvoří dělníci stavební, zemědělské a kovopracovníci. Pracovní podmínky jsou normální, ale mzdy vyšší, než u nás. Plat mohou dělníci posílati svým rodinám bez jakýchkoliv překážek, jak bylo již stanoveno dohodou mezi Reichsbank a Národní bankou.“² Další dubnové vydání Národní politiky přináší komentář s titulkem „Ženy v pracovním procesu Říše“.

„Téměř 6,5 milionu žen je v Říši zaměstnáno. V soudobém vývoji událostí táže se mnoho našich žen, jaký úkol jim připadne v pracovním procesu a nebudou – li z něho vyřazeny. Jejich obavy jsou zbytečné. Německá politika především sleduje cíl opatřit všechny ženy v manželství, dát jim nejpřirozenější úkol: manželství a mateřství, výchovu nové generace.....(..).. Ale přitom ve svém úžasné zorganizovaném pracovním procesu, kde nezůstane nezaměstnaných pracovních sil, využívá plně pracovních sil žen. Z výdělečně pracujících lidí je v Říši téměř celá jedna třetina ženy, čili skoro 6,5 milionu.“³

Jak lze vyvodit z článků v Národní politice, oficiální protektorátní tisk tehdy psal, že šlo o zcela dobrovolný nábor českých dělníků a nikdo z nezaměstnaných nebyl k práci v říši nucen. Naopak novináři vyzdvihovali vyšší mzdy, které si mohli Češi v Německu vydělat. Historici Jan Gebhart a Jan Kuklík uvádějí tuto propagandu na pravou míru. „Pokud se přihlásili se svými nároky nezaměstnaní, kterým protektorátní orgány poskytovaly podporu, byli upozorněni, že v případě odmítnutí pracovní příležitosti v Německu nedostanou příspěvek a naopak budou povoláni do pracovních útvarů. Výběr byl v takovém případě minimální a vyústil často v jedinou volbu – souhlasit s nabídnutým zaměstnáním.“⁴

Národní politika se v polovině roku 1940 snaží poukázat i na pracovní výhody pro české dělníky v článku s titulkem „Hospodářské a mravní úkoly pracovní výchovy“. *„Není žádné přednější a podřadnější práce, neboť každá se koná pro národ....(..)....Ani knihou, ani ústním poučováním nelze dosáhnout těch výsledků, k nimž se mladý pracovník na venkově, v přírodě sám dopravuje. V pracovní službě prožívá tato mládež poprvé ve svém životě onen odvěký boj, který musí svádět sedlák, aby národ měl to, co k obživě potřebuje.“*⁵

O odjezdech prvních transportů s dělníky informoval další tehdejší oficiální deník České slovo. Ani ten nezapomněl připomenout, podle zásad tehdejší propagandy, že se jedná o zcela dobrovolný nábor. *„První výprava 150 českých dělníků z Ostravska, najímaných na práci do Německa, odjela v pátek 31. března 1939 v 18 hodin zvláštním osobním vlakem z hlavního nádraží v Moravské Ostravě. Jde o dobrovolný nábor dělnictva, který provádí říšské ministerstvo práce za spolupráce ministerstva zdravotnictví a sociální správy....“*⁶ Stejný deník přinášel průběžně informace také o tom, kolik lidí už se během několika měsíců podařilo zařadit do pracovního procesu. *„Počet nezaměstnaných klesl na 17 tisíc Podle zprávy ministerstva zdravotní a sociální správy bylo na území Protektorátu Čechy a Morava koncem měsíce června podle předběžných hlášení veřejných zprostředkovatelen práce 16.912 neumístěných uchazečů.“*⁷

Novináři v protektorátním tisku se opravdu snažili, aby nucené práce čtenářům vykreslili v těch nejlepších barvách. Ukázkovým příkladem je článek z květnového čísla deníku České slovo s titulkem „Péče o zlepšení životních podmínek a výkonnosti pracujících zaměstnanců v Říši“. *„Jak jsme již oznámili, bylo k letošnímu Svátku práce opět několik podniků v Říši vyznamenáno názvem Národně socialistický vzorný podnik a mnoha podnikům byly uděleny diplomy a plakety za vynikající výkony v různých oborech sociální činnosti a výrobní výkonnosti....(..)Péče o zdraví zaměstnanců není nadarmo v popředí, neboť pracovní síla zaměstnance je největším majetkem celého národa. V továrně je zdraví zaměstnance vystaveno různým nebezpečím a je nejvyšší povinností zaměstnavatelovou, aby těmto nebezpečím čelil vhodnými opatřeními a soustavnou péčí o zdraví zaměstnanců....(..)..“*

V jediné zbrojovce například vykazuje deník závodního lékaře za minulý rok 25 816 různých ošetření a výkonů...(..)...velká část podniků v Říši má také vlastní zubní lékaře, vyvažuje pro zaměstnance i dietní stravu a v nemoci pečuje o ně mimořádnými příspěvky a dávkami...(..)...Soustavnou péčí o bydlení dělnictva bylo dosaženo toho, že dělnický bytový standard v Říši je dnes daleko vyšší než standard středních měšťanských a často i zámožných vrstev v jiných zemích.“⁸

Deník pak ještě vypočítává, kolik stojí dělníky nájemné a strava. Popisuje také jejich kulturní život. Například to, že mohou dvakrát do měsíce chodit zdarma do divadla. Fakta shromážděná historiky, ale vykreslují jiný obraz doby. Těžké pracovní podmínky, nesvobodu dělníků na otrockých pracích a každodenní nebezpečí pracovních úrazů z důvodu nedostatečného bezpečnostního zajištění v německých podnicích popisují podrobně ve druhé kapitole mé magisterské práce „Daleko od domova“.

Práci v nacistickém Německu chválí i Nedělní České slovo. Text nazvaný „Nemáme již u nás nezaměstnaných“ vysvětluje, jak nucené práce v Německu pomohly nezaměstnaným Čechům. „*Na území Protektorátu Čech a Moravy bylo v březnu 1938 142 323 nezaměstnaných, koncem března 1939 bylo jich 92 975, koncem června 1939 pouze 16 912. Prakticky tedy dnes nezaměstnaných není, neboť v uvedeném počtu je také značný počet uchazečů o práci, kteří pouze mění místo. Jedním z důvodů odstranění nezaměstnanosti je, že značný počet lidí odešel na práci do Říše. Tento počet je proměnný, v celku však činí 51 000 osob. Ježto šlo většinou o osoby dlouho nezaměstnané, které neměly dostatečného oděvu a u kterých trvalo určitou dobu, než mohly svým příslušníkům poslat z Říše peníze, zahájilo ministerstvo podpůrnou a zálohovou akci pro příslušníky rodin, jejichž živitelé odjeli na práci do Říše. Podpory se poskytují jako zálohy, které rodiny zaměstnanců vracejí, jakmile jim jejich živitel zašle mzdu z Říše..(..)...Ministerstvo v dohodě s říšskými úřady se stará o to, aby zaměstnanci byli povinni posílat peníze svým rodinám. Do 3. července poslali dělníci svým rodinám na naše území asi 13 400 000 K. Z německé strany se věnuje našim dělníkům a jejich ubytování i stravování veškerá péče.“⁹*

Stejně periodikum v polovině roku 1940 také upozorňoval na důležitost pracovního nasazení a jeho výchovný charakter.

„Z původního prostředku proti nezaměstnanosti se stal výchovný prostředek pro nacionálně socialistické Velkoněmecko...(..)..když nezaměstnanost dostoupila vrcholu, sáhla říšská vláda v roce 1931 přece jen k zavedení dobrovolné pracovní povinnosti ale jen pro nezaměstnané...“¹⁰ V květnu 1942 pak Nedělní České slovo přináší přepis jednoho z propagandistických rozhlasových projevů ministra školství a lidové osvěty Emanuela Moravce. „.....Český dělník, sedlák a inteligent konají vzorně své povinnosti k národu a Říši. Zdravý rozum českého pracujícího lidu zúčtoval s výklady, kterými ho častuje z Londýna několik ztracených emigrantů.....“¹¹

O nuceném nasazení Čechů v Německu informují i ilegální periodika, která vycházela v období protektorátu. Tak například na nedobrovolný nábor dělníků do Německa v polovině roku 1939 upozorňoval ilegální časopis *V boj*. Ten „*neúnavně opakovaně varoval před tím, aby Češi nesedli na vějičku falešných slibů a nepomáhali svou prací rozbíhat Hitlerův válečný stroj.*“¹²

Když začala druhá světová válka, Němci zvýšili tlak na odchody Čechů do říšských továren. Na nucené práce odcházeli i zaměstnanci průmyslových podniků. Z odchodů dobrovolných se tak staly brzy staly odchody nucené. Ilegální časopis *Český kurýr* se právě na tuto skutečnost snažil upozornit na začátku roku 1940. Jeho reakci zachytili ve své studii historici Jan Gebhart a Jan Kuklík. „*Vycházel (Český kurýr, pozn. autora) ze zkušenosti desítek dělníků, kteří strávili v protektorátu vánoční dovolenou, a tlumočil svým čtenářům, s čím se čeští dělníci v říši skutečně setkali. Především poukazovali na jejich všeobecné rozčarování a na fakt, že počáteční hýčkáni (propagační) zlákaných dělníků změnilo se v hrubé zacházení a v podvýchživu.*“¹³

Jak je patrné už z několika málo příkladů, českým čtenářům se o práci dělníků v říši dostávaly jen velmi zkreslené a neúplné informace. Cenzoři si dávali velký pozor na to, aby se nedozvěděli nic z toho, co opravdu lidé v německých továrnách zažívali. Skutečný obraz nucené práce získávaly české rodiny od svých příbuzných pouze v osobní korespondenci.

4.2 Časopis Český dělník, jeho vznik a distribuce dělníkům do Německa

Nacistická propaganda měla působit jak na čtenáře v protektorátu, tak na Čechy nasazené v německých továrnách. Ani tito dělníci za hranicemi protektorátu neměli být ušetřeni mediální propagandy hitlerovské ideologie. „*Protektorátní úřady je přesvědčovaly o svaté povinnosti, kterou měli jako zástupci českého národa v historickém zápase Německa a novou Evropou. V tisku a v rozhlase určeném českým dělníkům v Německu se bez přestání objevovaly výzvy i úvahy nejvyšších protektorátních představitelů, různých aktivistů, novinářů apod.*“¹⁴

Právě proto aktivistická propaganda využila týdeníku Český dělník, který byl posílán do německých továren. „*Jeho odběr byl nařízen všem podnikům s českými zaměstnanci, kteří pravidelně četli jen sportovní rubriku....(..)...Německé firmy většinou samy podporovaly vybavování společenských místností českými časopisy, gramodeskami, knihami a sportovními potřebami, protože se tak snižovalo riziko, že v době volna bude docházet k výtržnostem.*“¹⁵

František Mainuš, který se jako jeden z mála historiků týdeníkem pro nuceně nasazené zabýval ve své studii „Totální nasazení,“ připomíná, jak do časopisu Český dělník přispíval i Emanuel Moravec. „*Nikdy neopomenul připomenout strádajícím v bombardovaných městech, že němečtí vojáci trpí mnohem více než Češi. Dokazoval, že Češi slouží nejlépe své vlasti a říší svým poctivým pracovním výkonem.*“¹⁶

Ministr Moravec se snažil být ve svých projevech k dělníkům velmi vlídný a také je přesvědčit o důležitosti jejich práce: „*Milí kamarádi. Znáám vaše bolesti. Postaráme se vyhovět i tam, kde nejde přímo o zásobování spojené s výživou, nýbrž spojené s lidskými slabostmi, bude – li to ovšem možné. Všechno však závisí z valné části od vás samotných, od vašeho chování v budoucnosti. ...(..)..Politika, kamarádi, se nedělá citem, ale rozumem, který musí potírat škodlivé a chorobné city. Takovou politiku děláme my. Vaše vláda. Jsme ovšem tu a tam na ten náš národ přísní, když měkne a když se chová nemužně a poťouchle. Tato politika přináší, myslím, plody, které i vás těší. Český národ není v Říši národem cizineckým.*“¹⁷

A další z Moravcových apelujících projevů: „*Kamarádi práce, kteří jste mimo naši domovinu! ...Ze všech končin Říše, kterou dnes nepřítel napadá ze vzduchu, přišla k nám do vlasti celá řada zpráv o tom, jak statečně si počínali čeští dělníci, když místa jejich pobytu a práce byla napadena nepřátelskými letadly.*

Nevíte, jak jsme na vás hrdí. Čech nebyl nikdy zbabělcem, hlavně tam, kde viděl, že jsou ohroženy životy nevinných. Chci vám jménem celého národa projevit dík a obdiv.“¹⁸

Protektorátní úřady i německé firmy měly velký zájem na tom, aby dělník na nucených pracích byl ovlivňován nacistickou propagandou a také, aby byl zaměstnán i v době volna, jak popisuje ve své studii František Mainuš. *„Němečtí zaměstnavatelé měli eminentní zájem, aby se Češi v době volna neopíjeli a netropili výtržnosti. Obraceli se na protektorátní úřady s žádostmi, aby zabezpečily pro své občany vhodné využití mimopracovní doby.*“¹⁹ Sami dělníci žádali do ubytoven v Německu český tisk a české knihy, aby měli alespoň nějaké spojení se svou zemí. *„Protektorátní tisk docházel nepravidelně a pozdě. Tento nedostatek měly vyřešit noviny, určené výlučně pro Čechy na německém území. Ani okupační správa nepodceňovala význam takového časopisu, naopak považovala jeho vydávání za nejvýše nutné.*“²⁰

První číslo týdeníku Český dělník tak vyšlo 8. prosince 1939. Z jeho stránek ke čtenářům promluvil státní prezident Emil Hácha. *„Časopis, který dostáváte do rukou, budiž vám všem důkazem, že u nás doma všichni, celá veřejnost i vedoucí kruhy, nepřestávají na vás mysliti a že sledujeme vaši práci daleko od vašich domovů. Máte možnost mnoho nového viděti a mnohému se naučiti. Věřím, že vaše práce bude dobrou ukázkou českého jména. Zkušeností, kterých nabudete, budete moci použít ku prospěchu českého hospodářství.*“²¹ Majitelem a vydavatelem prvního čísla týdeníku byla Národní odborová ústředna zaměstnanecká v Praze. Odpovědným redaktorem byl František Sedláček.

„Od 8.12. 1939 do 16.4. 1940 byl odpovědným redaktorem týdeníku Český dělník, vycházejícího v Praze. V září 1942 se stal propagačním úředníkem Národní odborové ústředny zaměstnanecké.“²²

Po Františkovi Sedláčkovi převzal týdeník do konce roku 1940 redaktor Bedřich Jahoda, který v letech 1930 až 1933 působil ve Vídeňském deníku ve Vídni a zabýval se zde domácí politikou a regionálním zpravodajstvím. (viz. tab. 1) Ve Vídni také vystudoval práva.²³

Tabulka 1: Přehled odpovědných redaktorů a šéfredaktorů Českého dělníka

František Sedláček	prosinec 1939 – duben 1940
Bedřich Jahoda	duben 1940 – listopad 1940
Jindřich Černý	listopad 1940 – prosinec 1940
František Němec	leden 1941 – březen 1943
Ladislav Novák	březen 1943 – listopad 1944 (odpovědný redaktor) listopad 1944 – duben 1945 (šéfredaktor)
Jaroslav Bach	listopad 1944 – duben 1945 (odpovědný redaktor)

Týdeník tiskly od začátku Lidové knihtiskárny A. Němec a spol. v Praze II., Hybernská 7. Časopis vycházel každý pátek, jak se uvádí v tiráži na titulní straně prvního čísla.

Z písemného oznámení Národní odborové ústředny zaměstnanecké Státnímu zastupitelství Praha ze 30. listopadu 1939 je jasné, čemu měl týdeník sloužit. „*Články a zprávy všeobecně informující o současných událostech doma i v Říši, přičemž důležité vyhlášky budou přinášeny v doslovné citaci. Přehledu říšského tisku bude vyhrazena rovněž určitá část listu. Beletrii vyhrazeny jsou 4 strany, obrázková příloha bude mít rovněž 4 strany tištěné ofsetem. Celkový rozsah 16 stran bude účelně rozčleněn tak, aby všechny potřeby našich dělníků v Říši byly ukojeny.*“²⁴

Týdeník tedy vydávala pro dělníky do Německa Národní odborová ústředna zaměstnanecká v Praze. Redakci řídil úřad říšského protektora a financovalo ho tehdejší ministerstvo sociální a zdravotní správy. V jednom z materiálu archivu Českomoravské konfederace odborových svazů, bývalé protektorátní Národní odborové ústředny zaměstnanecké, jsem objevila dopis ze dne 23. 12. 1940²⁵, který vydavateli, tedy Národní odborové ústředně zaměstnanecké, zaslalo Prezidium ministerstva sociální a zdravotní správy. Podle něj v únoru 1940 dostal vydavatel na týdeník dotaci 230 000 korun, v prosinci 1940 znovu tolik. Vydávání časopisu bylo podle historických dokumentů velmi ztrátové. Národní odborová ústředna zaměstnanecká psala opakovaně žádost ministrovi sociální a zdravotní správy Vladislavu Klumparovi o dotaci na vydávání týdeníku Český dělník.

„Národní odborová ústředna zaměstnanecká v Praze vydává v dohodě s kulturně politickou skupinou pana říšského protektora v Čechách a na Moravě týdeník *Český dělník*, určený pro české dělníky pracující v Říši. Měli jsme čest opětovně vyložit vám, pane ministře, jaký význam má tento časopis, jednak jako poradce dělníků v sociálních a pracovně právních věcech, jednak jako pojítka s domovem. Tento význam je také obecně uznáván. Bohužel finanční poměry časopisu jsou velmi neutěšené. Dovolujeme si je vám objasnit.“²⁶ Národní odborová ústředna zaměstnanecká pak podrobně v dopise vypočítává, kolik utrží na předplatném – 19 692 korun a kolik je naopak za tisk, honoráře a další položky ve ztrátě – 478 793 korun.

Podle tvrzení historika Františka Mainuše, který po dokumentech o Českém dělníkovi pátral ve Státním ústředním archivu (dnes Národní archiv), se týdeník výrazněji změnil až v březnu 1943 – vycházel v nové úpravě a s rozšířeným obsahem. A změnil také majitele a vydavatele. „Vydavatelem reorganizovaného *Českého dělníka* bylo nakladatelství *Lidé práce*, ale za obsah byl zodpovědný pověřenec pro péči o tábory u úřadu státního ministra K.H. Franka.“²⁷

Další z historiků zabývajících se protektorátním tiskem, Tomáš Pasák, uvádí k vydávání týdeníku *Český dělník* tyto údaje: místem vydání byla od prosince roku 1939 Praha; majitelem, vydavatelem a zároveň i tiskařem byla tiskařská, nakladatelská a novinářská společnost Orbis. Zodpovědným redaktorem byl od počátku Jindřich Černý, od roku 1941 František Němec, Ladislav Novák a Jaroslav Bach. Počet vydávaných ročníků byl během válečných let sedm, od roku 1939 do roku 1945. Týdeník vycházel ve formátu A3 s obrázkovou přílohou *Z domova a ze světa*.²⁸

Druhý údaj, který Pasák u týdeníku *Český dělník* uvádí je tento: místem vydávání byla Praha; majitelem a vydavatelem pak Národní odborová ústředna zaměstnanecká. Zodpovědným redaktorem za obsah periodika byl František Sedláček. Týdeník tiskla Lidová knihtiskárna A. Němec a spol., Praha II. Během válečných let vyšly jen dva ročníky. Pasák uvádí, že od 15. listopadu 1940 začal už *Český dělník* vycházet ve vydavatelství Orbis, Praha 12.²⁹

Podle těchto dat by to tedy znamenalo, že týdeník vycházel od počátku v protektorátu ve dvou vydavatelstvích – Orbis a Národní odborové ústředně zaměstnanecké - a dělníkům do Německa byl posílán ve dvojí formě, s dvojnásobným obsahem. Alespoň, co se týká výtisků od 8. prosince 1939, kdy začal týdeník vycházet, až do 15. listopadu 1940, kdy *Českého dělníka* už následně vydával pouze Orbis.

Tomáš Pasák dokonce rozlišuje vydávání týdeníku pod dvojí signaturou. Výtisky, které od roku 1939 vycházely v Orbisu našel Pasák v Národním konzervačním fondu Národní knihovny ČR pod signaturou IV 1719. Výtisky z vydavatelství Národní odborové ústředny zaměstnanecké pak zde byly podle Pasáka zapsány pod signaturou IV 1714.

Snažila jsem se dvojí vydávání výtisků týdeníku Český dělník najít v knihovnách či archivech. Prohlédla jsem si všechny výtisky týdeníku v Národním konzervačním fondu Národní knihovny ČR od roku 1939 do roku 1945 pod signaturou IV 1719 a IV 1714 a také výtisky, které archivuje Českomoravská konfederace odborových svazů, bývalá protektorátní Národní odborová ústředna zaměstnanecká. Moje zjištění je následující: z dostupných zdrojů jsem neobjevila odlišná čísla z let 1939 až 1940, jak naznačuje Pasák.

První dva ročníky týdeníku, které měly být podle historických pramenů odlišné, jsou, podle mého zjištění, v obou archivech naprosto totožné. Stejně tak jako tiráž obou prvních čísel z data 8. prosince 1939 je stejná – majitelem a vydavatelem od počátku byla pouze Národní odborová ústředna zaměstnanecká. Po podrobném prozkoumání jednotlivých čísel se majitel a vydavatel opravdu mění až od 1. října 1940 a je jím Orbis. Mění se také místo tiskárny – nově si tisk zajišťuje sám Orbis a už ne Lidová knihtiskárna A. Němec. První číslo pod vedením Orbisu vychází až 15. listopadu 1940.

Navíc jsem v Národním konzervačním fondu NK ČR pod signaturou IV 1714 týdeník Český dělník vůbec nenašla, je zde uložen úplně jiný časopis – List mladých z let 1939 až 1942, týdeník Mládeže Národního souručenství. Proto se domnívám, že Tomáš Pasák udělal chybu ve své studii Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939 – 1945. Týdeník Český dělník v knihovně existuje jen pouze pod jedinou signaturou a to IV 1719 a zde je v tiráži napsán jako majitel a vydavatel od 8.12. 1939 do 30. září 1940 Národní odborová ústředna zaměstnanecká a ne Orbis, jak uvádí Tomáš Pasák. To mě opět dovádí k domněnce, že historik ve své studii opět chyboval.

Bibliografie vydaná v roce 1941 výměnu majitele také popisuje: Český dělník (Der tschechische Arbiter). *Erscheinungsort*: Prag. *Inhaber und Verleger*: Národní odborová ústředna zaměstnanecká (Nationale Zentrale der Angestellten-Gewerkschaft). *Verantwortlicher Schriftleiter*: František Sedláček. *Druckerei*: Lidová tiskárna, (Volksbuchdruckerei) A. Němec u.Co., Prag II. *Periodizität*: wöchentlich. *Jahrgang*: 2 Ab 15. XI.1940 als Zeitung im Verlag Orbis. IN: Zeitungen und Zeitschriften im Protektorat Böhmen und Mähren, Orbis, Prag, 1941

Moje tvrzení, že týdeník měl od začátku jen jednoho majitele, podporuje navíc dopis Národní odborové ústředny zaměstnanecké ministrovi sociální a zdravotní správy ze dne 16. prosince 1940. „Dne 10. října 1940 bylo sděleno zástupci Národní odborové ústředny zaměstnanecké v Praze p. Zeiglerem a p. Rudlem v kanceláři posledně jmenovaného v nakladatelství Orbis, že Národní odborová ústředna zaměstnanecká přestala býti majitelem a vydavatelem časopisu Český dělník. Dovolujeme si vám, vážený pane ministře, předložit v příloze bilanci hospodářství Českého dělníka od počátku jeho vydávání do dne 11. prosince 1940. Z bilančních výsledků je zřejmo, že hospodářství časopisu Český dělník skončilo ztrátou 272 975 korun....(..)..Celkem bylo zapláceno na předplatném 90 388 korun. Ostatní pohledávky po několikerém upomínání a vymáhání nutno považovati za ztrátové.“³⁰

Podle mého zjištění navíc mezi Orbisem a Národní odborovou ústřednou zaměstnaneckou existuje na konci roku 1940, kdy se časopis předával novému majiteli, velmi častá korespondence. V ní si většinou bývalý a nový majitel posílají žádosti o uhrazení různých položek - za vydávání časopisu Český dělník a jeho předplatné. Tak například Orbis poslala Národní odborové ústředně zaměstnanecké dopis, ve kterém jí sděluje, že jí zaplatila za vytištění čísel 40, 41 a přesazbu Českého dělníka 16 513 korun. Tato dvě čísla ještě vydávala Národní odborová ústředna zaměstnanecká, majitelem už byl ale nově Orbis.³¹

Korespondence o uhrazení peněz a předávání časopisu pokračuje i v roce 1941. Orbis požaduje zaplacení 594 korun po Národní odborové ústředně zaměstnanecké. Dále pak uvádí, že částka 2 641 korun byla za odběr týdeníku Český dělník od německých podniků R.H. Göring, Watenstedt zaplácena částečně na účet Národní odborové ústředny zaměstnanecké.

„S tímto odběratelem provedli jsme již vyúčtování a již zaslali mu výpis z účtu do konce roku 1940, v němž tuto celou částku uvádíme jako úhradu, s poukazem na to, že výpis z účtu do konce září 1940 obdrží přímo od vás. Dovolujeme si proto navrhnouti, abyste nám celý poukaz ponechali vzhledem k tomu, že jde o odběratele nesporně dobré bonity.“³²

A další doklad o vyrovnávání účtů mezi bývalým a novým vydavatelstvím: dopis administrace Český dělník, tedy Orbisu, Národní odborové ústředně zaměstnanecké. „Konečně při této příležitosti si znovu vyhrážujeme, že nám uhradíte veškeré platy našich bývalých odběratelů, které by vám došly v budoucnosti za časopis Český dělník jako úhrada předplatného do čísel 39, roč. II. Včetně. Doufajíc, že tímto je celá záležitost úhrady likvidace českého dělníka ukončena...“³³ I tato korespondence je pro mě důkazem, že od začátku byl jen jeden vydavatel a majitel týdeníku a to Národní odborová ústředna zaměstnanecká.

Majitel a vydavatel týdeníku se podle mého zjištění mění opět až 5.3. 1943, kdy se jím stává Národní práce tiskařská a vydavatelské podniky spol. s.r.o., zodpovědným redaktorem je Ladislav Novák a týdeník tisknou znovu Lidové knihtiskárny A. Němec. Začíná vycházet jednou týdně s měsíční obrázkovou přílohou Lidé a práce. V tiráži se majitel a vydavatel mění potřetí až od začátku roku 1944, kdy jím je Nakladatelství Lidé Práce s.r.o. Českého dělníka pak vydává až do posledního dubnového čísla v roce 1945. (viz. tab. 2 a 3)

Tabulka 2: Majitelé a vydavatelé časopisu Český dělník

Národní odborová ústředna zaměstnanecká 1940	8.12. 1939 – 30.9. 1940
Orbis - tiskařská, nakladatelská, novinářská společnost 1943	1.10. 1940 – březen 1943
Národní práce tiskařská, vydavatelské podniky s.r.o. 1943	březen 1943 – prosinec 1943
Nakladatelství Lidé Práce 1945	leden 1944 – duben 1945

Tabulka 3: Tiskaři časopisu Český dělník

Lidové knihtiskárny A. Němec	prosinec 1939 – září 1940
Orbis – tiskařská, nakladatelská, novinářská spol.	říjen 1940 – březen 1943
Lidové knihtiskárny A. Němec	březen 1943 – duben 1945

V prvních letech měl týdeník malý počet odběratelů. Počáteční náklad byl 10 000 výtisků týdně o 16 stranách.³⁴ Podle zjištění Františka Mainuše měl Český dělník v letech 1940 – 1942 asi 18 000 odběratelů. Odkazuje se na Likvidační zprávu o činnosti úřadu pro péči o tábory z léta 1945, kterou má k dispozici Národní archiv.³⁵ Časopis měl mít podle Mainuše především funkci propagandistickou a proto se jeho publicita musela zvýšit. V roce 1943 měly všechny podniky nařizeno odebírat vždy jeden výtisk Českého dělníka na deset zaměstnanců.³⁶ Zvyšování nákladu časopisu potvrzuje i článek ministra školství Emanuela Moravce z dubna 1943 : „*Vaši touhu po domácím tisku hleděli jsme pro prvou chvíli ukojit tím, že týdeník Český dělník vychází nyní v dvacetkrát větším nákladu, abyste měli přítele, který vás informuje nejen o tom, co je nového ve světě, nýbrž také o životě domoviny, a co je hlavní, o tom, jak je ve vašich táborech. ...(...)..Domácí noviny můžeme vám posílat jen v malém množství, protože jejich náklady jsou omezené.*“³⁷

Týdeník Český dělník nebyl drahý a čeští dělníci si ho mohli objednávat u poštovního úřadu. Prozkoumala jsem všechna čísla týdeníku od začátku vydávání v prosinci 1939 až do konce vydávání, v dubnu 1945. Čísla, která vycházela v roce 1939 a 1940 stála 1K – jednu protektorátní korunu, v říši pak 15 feniků říšské marky.³⁸ V roce 1941 se za časopis platilo 1,50 protektorátní koruny, v Německu 15 feniků, o rok později byla cena podobná – jedna protektorátní koruna a 10 feniků v říši. V dalších třech letech – 1943, 1944, 1945 – si mohli čtenáři týdeník předplatit čtvrtletně za 2,85 říšské marky, poštovné bylo 18 feniků. Jednotlivá čísla stála 20 feniků, s obrázkovou přílohou pak 30 feniků.

Pokud týdeník neodebíraly německé podniky, kde Češi pracovali, mohli si ho nuceně nasazení objednat do říše sami. Na stránkách časopisu pravidelně vycházely návody, jak postupovat při objednávání. „*Řada našich kamarádů nás žádá zaslání časopisu Český dělník. Všem, kteří si chtějí náš list předplatit, sdělujeme: Jak je uvedeno pod hlavičkou, výhradní prodej Českého dělníka má Fremdsprachendienst – Verlags – G. M. b. H., Berlin – Charlottenburg 2, Knesebeckstr. 28.*

Objednávky na území Říše možno činiti u každého poštovního úřadu, který je také příslušný pro přijetí předplatného. Společnosti Fremdsprachendienst Berlin ani vydavatelství listu v Praze proto peníze neposílejte. Upozorňujeme, že časopis Český dělník lze odebíratí jen na území Říše.“³⁹

„Kamarádi, těm z vás, kteří si chcete objednatí náš časopis doporučujeme, abyste vystřihli níže uvedenou objednávku, přesně jí vyplnili a zaslali na adresu firmy v objednávce uvedené, neboť tato převzala od nás výhradní prodej časopisu v Říši. Této firmě hlase též změny adres, reklamace a podobně, uspišíte tím vyřízení.“⁴⁰

Redakce pak na stránky přiložila formulář, kde mohli Češi vyplnit adresu, kam chtěli týdeníky zasílat. Podpisem pak stvrdili, že budou platit čtvrtletní předplatné. I ve vydáních z roku 1944 jsem našla formuláře pro objednávání týdeníku. *„Týdeník Český dělník je naším časopisem. Předplácí se čtvrtletně za 2.85 říšské marky a 18 feniků poštovního. Objednávku pošlu na adresu: Administrace časopisu Český dělník, Praha 2, Václavské náměstí 23.“⁴¹*

Češi nasazení v německých továrnách si opravdu časopis objednávali, jak potvrdil i rozhovor s mým dědou Janem Benešem, který od listopadu roku 1942 do června 1945 pracoval v německém Suhl. V továrně na zbraně montoval součástky do torpéd. Se svým kamarádem Adolfem Najmanem si pronajali jeden malý pokoj. Na adresu Adolf Najman, bei Herrn Kleim, Rüssenstr. 15, Suhl/Thür jim každý týden chodil časopis Český dělník.⁴² Důvod, proč si Adolf Najman a Jan Beneš objednávali propagandistický protektorátní tisk byl prý prostý: Český dělník byl jediným dostupným časopisem a kromě korespondence s rodinou to bylo jediné požitko s domovem. *„Četli jsme z něj pouze sportovní rubriku, ostatní nás moc nezajímalo.“* (osobní výpověď Jana Beneše)

Z archivu Jana Beneše jsem získala o týdeníku ještě jeden důležitý důkaz: čísla časopisu z roku 1944, která měl můj děda uložena se naprosto shodují s čísly, která jsem našla v archivech. Právě tento fakt vypovídá o tom, že do říše chodily stejné výtisky, jaké vycházely od roku 1944 i v protektorátu. Jejich obsah se doma ani v říši vůbec nelišil.

4.3 Podrobný popis časopisu

4.3.1 Jak měl dělníků sloužit

Jak už jsem zmínila v předchozí podkapitole 4.2, týdeník Český dělník byl určen nuceně nasazeným pracovníkům v německých továrnách. Měl je informovat o domácí i zahraniční politice, kultuře a sportu. České dělníky měl vzdělávat, vyplňovat jim volný čas, který trávili po práci. A samozřejmě na ně působit i výchovně v duchu nacistické ideologie.

Znovu připomínám písemné oznámení Národní odborové ústředny Státnímu zastupitelství Praha zaměstnanecké ze 30. listopadu 1939, které popisuje, čemu má týdeník především sloužit: *„Články a zprávy všeobecně informující o současných událostech doma i v Říši, přičemž důležité vyhlášky budou přinášeny v doslovné citaci. Přehledu říšského tisku bude vyhrazena rovněž určitá část listu. Beletrii vyhrazeny jsou 4 strany, obrázková příloha bude mít rovněž 4 strany tištěné ofsetem. Celkový rozsah 16 stran bude účelně rozčleněn tak, aby všechny potřeby našich dělníků v Říši byly ukojeny.“*⁴³

Počet stran i zaměření jednotlivých rubrik se v průběhu sedmi válečných let měnilo. Jednou měsíčně vycházela s týdeníkem i obrázková příloha. Do časopisu přispívali prominentní protektorátní politici – nejčastěji ministr školství a lidové osvěty Emanuel Moravec a prezident Emil Hácha – a také aktivističtí novináři oficiálních deníků, kteří otevřeně kolaborovali s tehdejšími režimem.

Snažila jsem se prozkoumat podrobně každý ročník týdeníku od začátku jeho vycházení v prosinci roku 1939 do dubna 1945. V následujících podkapitolách chci proto popsat, jak propagandistický časopis pro nuceně nasazené vypadal. Používám zde citace z různých článků, které na stránkách týdeníku vycházely. Snažím se tím ukázat, jak působila propaganda na nuceně nasazené v Německu.

Redakce ovlivňovala mediální obsah periodika hned několika způsoby. Za prvé to byly výrazné kresby, grafiky a fotografie, kterými chtěla pozornost čtenáře upoutat. Většinou na nich byli vyobrazeni protektorátní úředníci, němečtí pohlaváři a scenérie z válečných front.

Redakce nezapomínala ani na domácí tematiku: fotografie zachycovaly české symboly státnosti – Pražský hrad, Vyšehrad – dělníky při práci, ale také malé děti, které na své otce – dělníky v Německu - podle mínění redakce neustále vzpomínaly.

Novináři volili také vhodná slova, slovní zásoba byla plná frází. Když se popisovaly německé ztráty ve válce, vždy byly „malé“, ať už byla pravda jakákoliv.

„Všechny okolnosti nasvědčují, že velká bitva na východní frontě dosahuje svého vrcholu. Sovětské vedení vrhlo do hry v tomto létě mnoho, ne – li vše a dosáhlo dodnes velmi málo. ...(..)..Uvedené sovětské terénní zisky jsou v rámci obrovského prostoru, o nějž se vlastně na východě bojuje, mizivě malé a nerozhodující. ... (..)Proto je zcela oprávněné a výstižné tvrzení, že německé ztráty na východě činí jen malý zlomek ztrát sovětských. A tento fakt je pro válečné rozhodnutí naprosto důležitější než obsazení terénu, byť by byl i větší, než tomu dosud je. Neboť nakonec rozhodne boj ten, kdo bude méně opotřebován.“⁴⁴

O Německu se psalo vždy jako o státu, který přináší oběť ve druhé světové válce, kterou nerozpoutalo. I přesto, že už spojenecká vojska hnala Hitlerovo vojsko na ústup, Adolf Hitler byl popisován stále jako Vůdce nejen Německa, ale celé Evropy a Češi podle týdeníku „mohli být rádi, že si je vzal pod svoji ochranu.“

Ve zpravodajství, pokud tomu lze vůbec tak říkat, se citovala pouze německá média, ze zahraničních agentur se v týdeníku přebíralo po celou dobu druhé světové války převážně z Reuters. I její zprávy o vývoji války však byly redakcí zkresleny, vyvráceny a opsány tak, aby Německo vycházelo ve válce vždy jako vítěz. V podstatě se tedy zprávy Reuters využívaly jako ukázka britské „podloudné manipulace.“ Často byla v týdeníku citována německá periodika jako byly Deutsche Allgemeine Zeitung nebo Berliner Zeitung.

U článků s otištěnými projevy protektorátních nebo říšských státníků byly zpravidla výrazné titulky a grafika. Redakce se snažila vnutit do mysli dělníků i apelem na základní lidské hodnoty jako je rodina, zdraví a vlastenectví. Otiskovala na stránkách týdeníku například fotografie dětí, jejichž otcové museli pracovat v Německu. Doprovázeny byly komentáři ve smyslu „otcové, děti vás pozdravují a jsou pyšné na to, jak pro říši pracujete.“ Taktikou protektorátní tiskové propagandy bylo i to, že týdeník měl být praktickým rádcem pro dělníky. V rubrikách Hospodářský život apod. dostávali Češi každý týden rady, jak naložit s vydělanými penězi, kde si mají požádat o nemocenskou, nebo kolik je jejich platový výměr.

4.3.2 Rok 1939

Týdenní Český dělník začal vycházet 8. prosince 1939. První číslo bylo zcela specifické. Na titulní straně byla uprostřed umístěna fotografie prezidenta protektorátu Emila Háchy, který ve svém krátkém úvodníku českým dělníkům do říše vzkázal: *„Časopis, který dostáváte do rukou, budiž vám všem důkazem, že u nás doma všichni, celá veřejnost i vedoucí kruhy, nepřestáváme na vás mysliti a že sledujeme vaši práci daleko od vašich domovů. Máte možnost mnoho nového viděti a mnohému se naučiti. Věřím, že vaše práce bude dobrou ukázkou českého jména. Zkušeností, kterých nabudete, budete moci použít ku prospěchu českého hospodářství.“*⁴⁵

V úvodním článku jeden z aktivistických novinářů Vladimír Krychtálek, šéfredaktor protektorátního deníku Venkov a Večer, promlouvá k českým dělníkům v říši. Snaží se je přesvědčit o tom, jak česká a německá kultura mají k sobě blízko a dokládá to na historickém vývoji obou zemí. Dělníky nabádá, aby si vážili své práce v říši. *„Snad téměř všichni jste našli práci v Říši po delší či kratší době nezaměstnanosti. Dostali jste zde práci za slušných mzdových i pracovních podmínek. Výnos této vaší práce umožňuje nejen vám živobytí, ale i zabezpečení vašich rodinných příslušníků. Ještě jste snad nezapomněli na hmotnou bídu nezaměstnanosti, na nedostatečné nebo žádné podpory, na odříkání svých rodin. ...(..)..Jen chvilka těchto vzpomínek stačí k spravedlivému hodnocení. Včlenění českých zemí do Velkoněmecké Říše uvolnilo pro vás velký pracovní trh, jenž byl s to vám dáti práci, vrátit vám lidskou důstojnost a umožniti péči o ženy, děti, otce, matky a sourozence. Bylo by nevděkem, kdybyste si stěžovali na svůj osobní osud.“*⁴⁶

Už první číslo a články v něm ukazují, že půjde o silnou propagandu v režii protektorátních úřadů, které obsah týdeníku bedlivě kontrolují. Novináři se v článcích snaží apelovat na morální kvality českého člověka, jeho povinnost pro práci a přínos vlasti. Jak ukazuje i text z pera Vladimíra Krychtálka, novináři působí i na základní hodnotu člověka, kterou je rodina. Propagandisticky zkreslený obsah článků měl v dělníkovi probudit hrdost na svou vlast, která patří pod německou říši.

Druhá strana prvního čísla týdeníku se nesla ve stejném duchu jako ta první: dokončený článek Vladimíra Krychtálka z titulní strany o povinnostech českého dělníka v zahraničí. Přes půl strany pak promluvil k dělníkům další z protektorátních úředníků Antonín Zelenka, předseda Národní odborové ústředny zaměstnanecké:

„Milí bratři, vás, které osud zavál daleko od domova, vás všechny pozdravuji jménem všech českých dělníků a zaměstnanců. Používám rád první možné příležitosti, abych vás ujistil za nás za všechny, že stále jste a zůstáváte členy naší velké rodiny českých dělníků a tedy i členy našeho národa....(..)..Český dělník byl ve světě vždy vážen pro svoji vzdělanost, obratnost a co hlavního, pro svůj kladný poměr k práci. A jistě i dnes, kdy desetitisíce vás pracuje v Říši, nic se na této věci nezměnilo a nezmění. To je vaše nejlepší doporučení a vysvědčení.“ ⁴⁷ Zelenka podobně jako Krychtálek apeluje na dobré vlastnosti dělníků a jejich vztah k práci, které podle propagandy mají pomoci Německu vyhrát válku.

I na třetí straně časopisu na dělníka čekala stejná slova jen od jiných řečníků. Tentokrát promlouval státní tajemník K.H. Frank. Čtvrtá a pátá strana patřila rubrice Hospodářství a sociální politika, ve které si měl dělník každý týden přečíst praktické rady, které mu měly usnadnit život v Německu. V prvním čísle se Češi na dvoustraně této rubriky dozvěděli, kdy si mohou brát dovolenou, jak jsou jim dny v době volna propláceny, jaké mzdy mají dělníci v protektorátu a podobně. V pravém rohu pak byl zalomen delší sloupec s krátkými zprávami ze zahraničí. Šestou stranu obsadila rubrika Ze všech koutů naší vlasti. Byla takovým krátkým zpravodajským portálem, který měl dělníkům přinést informace z různých společenských událostí. Tak například v prvním čísle zde byly seřazeny krátké zprávy s titulky: *„Životem zaplatil pytláckou vášeň, Ze strachu se utopila, Straka domácí – nejhorší škodná, Podvodný vyslanec.“* ⁴⁸ V dolní části stránky pak titulek „Křivé zrcadlo“ rámoval směs různých vtipů a anekdot.

Sedmá a osmá strana patřila sportovní rubrice, kde v prvním čísle píše redakce v úvodu: *„Naše sportovní hlídka jest určena hlavně vám, bratři, kteří pracujete v Říši. Fanouškové v Čechách a na Moravě sedí již v neděli nedočkavě u svých přijímačů nebo později v pondělí se dozvědí události. ...(..)..Piště nám také o svých sportovních podnicích, neboť věříme, že na tělesnou výchovu jistě nezapomínáte....(..)..Pro praxi sportovního života učme se od Němců především národnímu sebevědomí. To také velmi potřebujeme ve sportu.“* ⁴⁹ Ani sportovní rubrika se tak nevyhnula nařízeným propagandistickým frázím o nutném spojení s Německem. Rubrika pak přináší zprávy o vítězství Slávie v podzimní lize, tabulku fotbalových týmů a komentář k nim. Dolní část sedmé stránky naopak patří vzdělávání.

Pro české dělníky je zde připraveno několik jednoduchých vět v češtině a němčině a seznam německých slovíček, které se jim mohou při práci v říši hodit. V úvodní poznámce redakce k německým slovíčkům připsala „*Německý jazyk, jímž mluví více než 90 milionů lidí, je zajisté nástrojem, s jehož pomocí se domluvíme na celém světě. Pro nás Čechy je tím důležitější, čím těsněji jsme zapjati do německého životního prostoru.*“⁵⁰

Strany devět až dvanáct jsou věnované kultuře. Rubrika se jmenuje Dělník a kultura. Redakce v prvním čísle kulturu otevírá textem z národní hymny a dělníkům v textu vysvětluje, jak česká hymna vznikla. Opět redakce v úvodníku kulturní rubriky píše dělníkům: „*Mnoho desítek tisíc je vás, , jimž jsou věnovány noviny, které vám dnes poprvé posíláme. ...(..)..Pouta nejpevnější však, které nezdolá ani vzdálenost, ani doba odloučení a která jsou schopna udržeti naše národní společenství děj se co děj – to je naše ryzí česká kultura.*“⁵¹ V kulturní rubrice má podle redakce vycházet to nejlepší, co v české kultuře v době protektorátu vzniká. Dolní podval stránky pak patří německému ministrovi propagandy Josephovi Goebbelsovi, který v článku s titulkem „Úkoly kultury ve válce a míru“ popisuje projev říšského ministra. Na dalších stránkách rubriky kultury redakce zařazuje články o skladateli Bedřichu Smetanovi, malíři Josefovi Mánesovi, různé úryvky z české prózy a poezie, a také informace o filmu. A to nejen českém. Článek s titulkem „Německý vynález – nehořlavý film“ neopomněl připomenout vynikající výsledky německých filmařů a vědců.⁵²

Týdeník Český dělník vycházel v roce 1939 i s obrázkovou čtyřstránkovou přílohou Z domova a ze světa. V prvním vydání redakce přináší fotografie a grafiky Prahy, Pražského hradu, Václavského náměstí, Vyšehradu a také tři fotografie z říše.

Do konce roku 1939 vyšla celkem tři čísla. Měla stejné rozvržení stran i rubrik jako první vydání. První, druhá a třetí strana byla věnována domácí a zčásti i zahraniční politice. V člancích ze zahraničí se nejčastěji objevovaly zprávy o Velké Británii. Většinou šlo o informace, které měly zkreslit pohled na Anglii a popsat ji jako zemi, která má špatnou politiku a nemůže nikdy ve druhé světové válce porazit nacistické Německo. Zbytek týdeníku vyplňovaly už popsané rubriky.

Už od začátku redakce apelovala na dělníky, aby jí zasílali svoje názory, připomínky a zážitky z nasazení v Německu.

Hned ve třetím čísle ze 22. prosince 1939 píše na první straně redakci jeden z českých dělníků – Bohumil Dvorský pod titulkem Dopis z Říše: „*Až přišel jako nebeský posel časopis Český dělník. Přinesl nám do druhých domovů tisíce pozdravů z rodné země, z rodných krajů a vesniček. S jakou posvátnou rozechvělostí brali jsme do rukou jeho první číslo; jak hluboce vnikalo do našich duší slovo za slovem, článek za článkem. ...(..)..Ano, mámo, táto, děti, rodiče! Jen pro vás činíme vše; jen pro vaše blaho a štěstí! Jak lze také jinak rozdělit lásku mezi vás, než prací, poctivou a neúnavnou...*“⁵³ Do jaké míry byl tento dopis opravdu pravý a nepodvržený samotnou redakcí, můžeme jen spekulovat. Jisté však je, podle zjištění historiků a také mých rozhovorů s pamětníky a nuceně nasazenými v Německu, že týdeník Český dělník mezi Čechy nezbudil žádnou pozornost. Naopak ho brali jako časopis plný nacistické propagandy, který nemá cenu číst.

4.3.3 Rok 1940

Stejná podoba týdeníku Český dělník s obrázkovou přílohou se zachovala po celý následující rok 1940. Zpřehlednily se rubriky, upravila se grafika, redakce více využívala tabulek, rámovaných bloků, do který řadila krátké zprávy. Fotografie, grafika nebo kreslené karikatury byly pravidelnou součástí stran týdeníku. Druhá strana si zachovala zpravodajskou funkci s informacemi z domova a ze světa. Pravidelně se na ní začaly objevovat kreslené vtipy, které směřovaly na spojenecká britská a americká vojska. V levém sloupci se ustálil rychlý přehled krátkých zpráv z domácí a zahraniční politiky. Tak například 15. listopadu 1940 zde byly krátké zprávy s těmito titulky: *Vůdcovo blahopřání japonskému císaři, Jen sliby Řecku, Srbské město bombardováno* a další. Jedna z nich nesla název *Neville Chamberlain zemřel*: „*Podle Reuterovy zprávy zemřel v sobotu bývalý ministerský předseda Chamberlain. Odchází jeden z největších viníků na nynějším válečném požáru v Evropě. I Reuter přiznává, že všechny jeho bývalé mírové pokusy byly jen akce k získání času.*“⁵⁴ Tato krátká zpráva jen ilustruje, jakým způsobem byly zprávy propagandou zkreslovány, některé informace z nich vypuštěny a napsány tak, aby český dělník nepochyboval, na čí stranu se má ve válce přiklonit.

Pokud zpravodajské stránky přinesly informace ze zahraničí, opět se z velké části jednalo o události ve Velké Británii. S oblibou redakce tiskla zprávy o tom, jak se Němcům daří Angličany porážet.

*„Odvětné útoky německých a italských bojových svazů proti britskému ostrovu zasáhly Londýn, Birmingham a přístavy na východě Británie. Vznikly četné požáry bombardovaných městských čtvrtí, mezi vojenskými objekty zasažena velká plynárna a letecká továrna.“*⁵⁵ Informace o německých ztrátách a bombardování německých měst se na stránkách Českého dělníka objevovaly jen zřídka. Třetí zpravodajská strana se během roku 1940 proměnila. Místo textu se na ní objevily fotografie pod titulkem „Aktuální události v obrázcích“, kde byly na snímcích zachyceny výjevy z bombardovaných měst, Adolf Hitler při projevech a podobné události.

Ani kulturní rubrika se v tomto roce příliš nezměnila. Na čtyřech stranách věnovaných knihám, filmu, hudbě se objevovaly ukázky od spisovatelů převážně z 19. století a období národního obrození, kdy redakce chtěla skrze ně apelovat u dělníků na vlastenectví a hrdost v češtví. Nikdy však nechyběly články o německé kultuře, která byla podle redakce tím nejlepším, co v Evropě je a z čeho mohou Češi čerpat. Stále se navíc zdůrazňovala podobnost německé a české kultury a vzájemná propojenost obou národů v historii. Pokud se připomínaly dějinné souvislosti Čechů a Němců, redakce dělníkům vykreslovala jako nejlepší a neklidnější období českého státu vládu Přemyslovců a vládu císaře Karla IV., kdy podle autorů článků nejlépe v „německé spolupráci“ vzkvétala česká kultura. Na stránky kulturní rubriky přibyla i zábava pro dělníky, kromě kreslených vtipů se zde v roce 1940 začaly stále častěji objevovat křížovky.

Rubrika Hospodářství a sociální politika se během několika měsíců přejmenovala na Hospodářský život. Její obsah ale zůstal i tento rok nezměněn. Dělníci zde dostávali praktické rady, jak posílat peníze svým rodinám do protektorátu, jaká práva mohou uplatňovat na německém zaměstnavateli, pokud se jim stane na pracovišti úraz apod.

Sport na posledních stranách zůstává také stejný. Pouze se v něm stále častěji objevují zprávy o fotbalových utkáních, které se odehrávají mezi jednotlivými skupinami českých dělníků, kteří pracují v německých továrnách.

Výjimečné vydání mezi výtisky z roku 1940 je jedno z březnových, kdy redakce novinářů oslavuje rok od založení Protektorátu Čechy a Morava. Většina stránek je věnována projevům protektorátních státníků: Hácha, Frank, Neurath a další.

4.3.4 Rok 1941

Rok 1941 také zachoval týdeníku Český dělník a jeho obrázkové příloze stejnou podobu. Nezměnila se ani nejdůležitější druhá zpravodajská strana. Dlouhý sloupec krátkých zpráv z domova i ze světa se pouze přejmenoval na Kalendář týdne. Nově se však na této stránce po pravém okraji objevil další informační sloupec, tentokrát s krátkými výňatky zpráv z českého protektorátního tisku a německých periodik. Tak například první číslo z 3. ledna 1941 uvádí v přehledu tisku Polední list a Nedělní list, jak komentují situaci ve Velké Británii. Essenský Nationalzeitung se naopak vyslovuje pochvalně k tomu, jak se česká inteligence přeorientovala na německé smýšlení. *„List poukazuje zvláště na to, že odstraněním Židů ze svobodných povolání se uvolnila místa mnohým českým lékařům, zubním technikům, lékárníkům, umělcům, advokátům, notářům atd. Teprve tím se mohli dostat schopní mladí Češi místa jim náležející.“*⁵⁶

Se železnou pravidelností se na druhé zpravodajské straně objevoval vždy alespoň jeden článek o Velké Británii. A zpravidla byl samozřejmě podle zkresleného výkladu protektorátních úřadů podán s náležitou propagandou. Z 24. prosince 1941 je zde článek s titulkem *„Britové porušili neutralitu Polska.“* *„Když přes kategorická úřední japonská a portugalská dementi setrvala Reuterova kancelář na svém tvrzení o obsazení portugalského ostrova Macao Japonci, bylo zřejmé, že tato zpráva má připravit a krýt útok na neutralitu malého státu. Jak bylo oznámeno z Berlína, obsadilo holandsko-indické a australské vojsko dne 18. prosince portugalskou tichomořskou část ostrova Timoru.....(..)..tento poslední britský čin je spíše jen předehrou k ještě většímu spiknutí po příkladu britských akcí v Iráku a Íránu.“*⁵⁷

Mediální propaganda se v článcích nezaměřovala pouze na samotný boj Anglie, ale také na boj jejích spojenců. V článku z 24. prosince 1941 s titulkem *„Anglo-americké sebevědomí a nadvláda v Tichém oceánu se hroutí pod japonskými údery“* se píše o útoku Japonců na námořní přístav Pearl Harbour.

„Po několikadenní válce v Tichém oceánu je jisto, že zde byly zasazeny tvrdé údery, nejen anglo-americkému sebevědomí, ale i po dlouhá léta připravovaným a bohatě vyzbrojeným námořním, leteckým a vojenským pozicím. Zpráva o událostech v Pearl Harbouru ukázala, že škody, které zde utrpělo americké loďstvo byly daleko větší než se původně myslelo a znamenají vyřazení americké flotily a úplně změnilo námořně-strategickou situaci ve prospěch Japonska.

Ve chvíli, kdy píšeme tyto řádky vlaje již japonská vlajka nad přístavem a městem Hongkongem, Britové ustupují k Singapuru a japonská vojska se s úspěchem vylodila na Borneu.“⁵⁸

I třetí strana si zachovala svoji zpravodajskou hodnotu. Její obsah se také nezměnil, redakce na ní otiskovala „*Aktuální události v obrázcích.*“ Dělníci si tak 3. ledna 1941 mohli na této straně například prohlížet portrét českého hudebního skladatele Oskara Nedbala, který zde byl vyobrazen ve společnosti říšského vedoucího, šefa štábu S. A. Viktora Lutze a finského ministerského předsedy Rista Ryti. Kromě kreslených pohlednic vánočních svátků na tuto stranu redakce umístila dobové fotografie z německé fronty. Na jedné z nich německý voják dostává dárek a fotografie má popisku: „*Každý německý vojin dostal o vánocích dárek – na snímku Ježíšek v bunkru.*“⁵⁹

Snímek měl českým dělníkům připomínat, že Němci jsou na vánoční svátky také daleko od domova stejně jako Češi v německých továrnách. Na rozdíl od českých dělníků, ale podle propagandy každý den nasazují život. Proto si čeští dělníci nemají stěžovat na odloučení od rodin, ale naopak tvrdě pracovat, když německý voják tolik trpí ve válce. Fakt, že čeští dělníci kvůli každodennímu bombardování továren spojeneckými vojsky byli také vystaveni smrtelnému nebezpečí, redakce v člancích ani v popiskách pod fotografiemi nikdy nezmiňovala.

Ve výtiscích během roku 1941 se stále častěji začínají objevovat hesla, která mají grafickou podobu inzerátů. Většinou jsou ve spodní části stránky uprostřed a na konci týdeníku. Hesly „*Pracuj a spoř, Spořivost je vydatnou pomocnicí k budování národního hospodářství*“ měla redakce Čechy podporovat v práci.

4.3.5 Rok 1942

Týdeník Český dělník vychází v tomto roce bez obrázkové přílohy Z domova i ze světa. Druhou, zpravodajskou stranu neopustily krátké články z domácí a zahraniční politiky, naopak se na nich přestaly objevovat sloupce a s nimi krátké zprávy o tom, co píše během válečných let protektorátní a německý tisk. Výraznějším prvkem druhé zpravodajské strany se staly ve výrazném grafickém rámečku kreslené anekdoty. Umístěny byly uprostřed stránky nebo na jejím pravém okraji. Většina z nich se opírala do Britů a Američanů.

Tak například anekdota z 2. ledna 1942. Britský premiér Winston Churchill sedí o vánocích podnapilý na pohovce a jeho přátelé ho zvou ke stolu, aby si s nimi podle vánoční tradice odlil něco z olova.

„Pojď si také něco ulít Winstone, ať vidíme co nám přinese nový rok. Churchill: Dejte mi s tím pokoj, Hitler na to stejně nevěří.“ Nebo další anekdota. *„Pane Roosevelt volá mr. Churchill, nechá se ptát, jestli byste nevrátil těch padesát starých torpédoborců za opěrné body Wake a Guam.“*⁶⁰

Pokud se německým vojskům podařil na válečné frontě jakýkoliv úspěch, zpravodajská strana dvě tuto informaci uváděla jako otvírací článek. Tím je zpráva z 24. prosince 1942 s titulkem *„Velký úspěch německých zbraní u Toropce“*. „... Okamžitě a plánovitě prováděný německý protiútok vedl zde k velikému úspěchu, který bolševikům přinesl zničení. Je však jen jednou fází bitvy, která trvá mezi Kalibánem a Ilmeňským jezerem za stále se opakujících sovětských pokusů o průlom.“⁶¹

Pravidelnou součástí druhé zpravodajské strany se také stal projev některého z protektorátních státníků, nejčastěji ministra školství a lidové osvěty Emanuela Moravce. Tomu týdeník přetiskoval pravidelný rozhlasový projev.

Strana tři se v tomto roce proměnila. Už nebyla prostorem pro fotografie, ale stala se místem, kde redakce otiskovala zahraniční zpravodajství. Většinou šlo opět o zprávy k britskému a americkému vojsku. Dokládá to i článek z 2. ledna 1942 s titulkem *„Konference Churchill – Roosevelt – Beaverbrook vynucena japonskými úspěchy – znamená další dělení Anglie“*: „...Bude se jednat o situace a pobyt Churchillův se prodlouží na více dnů. Zpráva je zřejmým dokladem, že ne už uprostřed oceánu jako rovný s rovným, ale ve zdech Bílého domu jako pouhý host a prosební přednáší Churchill své tužby, které tentokrát mají menší vyhlídky na splnění, ježto Spojeným státům na Dálném východě hoří půda pod nohama. Mají hodně vlastních starostí, třebaže například výsledek boje o britský Singapur je i pro Američany na výsost závažný.“⁶²

Z dalších rubrik se i v tomto roce udržel Hospodářský život s radami pro dělníky a kulturní rubrika se přejmenovala Pro volnou chvíli. Na tyto stránky navíc ke křížovkám přibyly soutěže pro české dělníky, kteří, pokud uhodli některou z křížovek nebo přesmyček, mohli vyhrát knihu.

Nově se v kultuře objevil informační servis s názvem Co si poslechneme. Týdeník své čtenáře upozorňoval, co si mohou naladit na vlnách protektorátního rozhlasu v německé továrně. Například 4. ledna 1942 si dělníci mohli od 7.20 do 8.25 poslechnout ranní koncert zábavné hudby. Na něj v 8.35 navazovala Vánoční sonáta Maxe Springera. V deset hodin byl koncert pražského rozhlasového orchestru, od půl desáté večer mohli Češi poslouchat skladby W. A. Mozarta a pastorely J. Linky.⁶³

Program protektorátních rozhlasových stanic popisuje historik František Mainuš: „*Protektorátní rozhlasové stanice zařazovaly zpočátku do vysílání jen tu a tam zvláštní relace pro české spoluobčany za hranicemi. Později to byly pravidelné relace s pozdravy a blahopřáními, bohatě doprovázené oblíbenými hudebními melodiemi.*“⁶⁴ Mainuš popisuje, že protektorátní úřady nakupovaly rozhlasové přijímače a posílaly je do německých továren pro české dělníky.

Informace o rozesílání rozhlasových přijímačů do říše lze najít i ve výtisku z dubna roku 1944, kde ministr školství a lidové osvěty Emanuel Moravec píše dělníkům do Německa. „*Postaral jsem se o řadu nových rozhlasových přístrojů pro vaše potěšení. Asi pět set kusů jsme jich vám už rozdali. Další budou postupně vydávány. Kde by snad byly s tím spojeny obtíže, obraťte se na Česko – moravskou spojovací ústřednu u Amt für Arbeitseinsatz der DAF, Berlin SW 68, Neue Grünstr. 10 – 11, nebo na ministerstvo lidové osvěty v Praze. Postarejte se, aby přístrojů, které jsme s takovou námahou získali, nebylo zneužito. Nerad bych po té stránce slyšel nějaké stížnosti. Víte, že bych vás nepochválil.*“⁶⁵

Z výpovědí od pamětníků, kteří museli za války pracovat v Německu jsem ale také zjistila, že ne vždy se poslouchal protektorátní rozhlas. Naopak si Češi přístroj často upravili tak, aby mohli poslouchat ilegální londýnský rozhlas, odkud vysílala za války česká vláda v emigraci. (více viz. 6. kapitola výpovědi pamětníků)

4.3.6 Rok 1943

V tomto roce se pro čtenáře týdeníku Český dělník vrací opět jednoměsíční obrázková příloha, tentokrát s názvem Lidé práce. Obsah zpravodajských stran 2 a 3 zůstává nezměněn. Více než kdy dřív se ale na nich začínají objevovat přepisy projevů prezidenta Emila Háchy a ministra školství a lidové osvěty Emanuela Moravce. Rok 1943 znamená ve druhé světové válce obrat, spojenecký vojskům se daří Němce porážet. Právě proto jsou na prvních stránkách týdeníku agitující články o víře ve „Vůdcovo vedení a jeho vítězství.“

„V Berlínu se konalo válečné pracovní zasedání německého tisku, na kterém říšský tiskový šéf, říšský vedoucí dr. Ditrich načrtl publicistickou úlohu v současném stádiu válečného dění, o jehož výsledku nakonec rozhodnou lidé, jejich vyšší hodnoty, jejich postoj a charakter. Tato válka bude vyhrána převahou všech lidských hodnot národa, vedle vojenského zasazení pak technickými schopnostmi národa, jeho duchovními silami a duševní energií, jeho vírou a idealismem, jeho vůlí, jeho nervy, jeho tvrdostí a vytrvalostí a v neposlední řadě pak jeho schopností hrdinství. Síla vítězství vyrůstá jedině z konečné rozhodnosti. Každý musí býti nositelem této víry, buditelem vůle a hrdinou důvěry.“⁶⁶

„Všechny okolnosti nasvědčují, že velká bitva na východní frontě dosahuje svého vrcholu. Sovětské vedení vrhlo do hry v tomto létě mnoho, ne – li vše a dosáhlo dodnes velmi málo. ...(..)..Uvedené sovětské terénní zisky jsou v rámci obrovského prostoru, o nějž se vlastně na východě bojuje, mizivě malé a nerozhodující. ...(..)..Proto je zcela oprávněné a výstižné tvrzení, že německé ztráty na východě činí jen malý zlomek ztrát sovětských. A tento fakt je pro válečné rozhodnutí naprosto důležitější než obsazení terénu, byť by byl i větší, než tomu dosud je. Neboť nakonec rozhodne boj ten, kdo bude méně opotřebován.“⁶⁷

I zahraniční zprávy v tomto roce byly vybrány a napsány s pečlivým záměrem a důslednou propagandou. *„Americký národ má nyní válku, kterou jeho prezident Roosevelt tak pilně přivolával. Víme, že americký národ není dnešní válkou tak nadšen, jak by jeho prezident se svými propagačními bubeníky chtěli namluvit světu. Tyto kruhy dovedly udělat z patriotismu obrovský obchod, který slouží k nestoudnému obohacení židovských finančních veličin ve Wall streetu a průmyslu, který je jimi ovládán.*

To vše se děje na úkor silové substance dělného lidu. ...(..)..Jak tento stav ve skutečnosti vypadá, píše Berliner Zeitung, poznáme, když přihlédneme, jak americké podnikatelství využívá válečné konjunktury bezohledným vykořisťováním pracovního trhu.“⁶⁸

Na zpravodajských stranách jsou v tomto roce zachovány opět kreslené anekdoty, které dostaly pravidelné umístění na druhé zpravodajské straně vpravo dole pod názvem Jejich sloupek. Krátké zprávy z domácí i zahraniční politiky se objevují pod titulkem Kronika. Více se na druhé straně týdeníku ale začínají objevovat dopisy českých dělníků, kteří píšou do redakce. Všechny mají zážku „Z dopisů našich kamarádů“. Tak například článek s titulkem „Češi v Ternitz se ujímají práce“ z 4. listopadu 1943: „Začalo to malou poradou o tom, jak by se měli čeští kamarádi pobavit sami. Výsledek? Náš 1. pestrý večer. ...(..)..Sportovci už taky našli své. Povzbuzeni úspěchy, budeme nyní pracovat s dvojnásobnou chutí! Kamarádi, muzikanti a sportovci z Ternitz a okolí, přijďte mezi nás.“⁶⁹

Kulturní stránky a stránky věnované dělníkům pro jejich volnou chvíli a zábavu začaly více otiskovat nejen program vysílání protektorátního rozhlasu, ale tak notové osnovy různých skladeb a písní. Důvod byl jasný: dělníci si volné chvíle krátili buď sportem nebo hudbou a hraním v kapelách. Přetiskované skladby pro ně měly být určitým servisem a důkazem, jak na ně protektorátní úřady myslí a podporují je. Kulturní rubrika stejně jako v předešlých letech obsahovala úryvky z české prózy a poezie, nechyběl ani kulturní přehled událostí z české a německé kultury a rady českým dělníkům, jak se mají zdokonalovat v němčině.

Zaujal mě jeden z článků, který v tomto roce na stránkách týdeníku vyšel. Měl titul „Jaká hudba je u dělníků nejoblíbenější?“ : „Philipsovy závody v Holandsku uspořádaly mezi svými zaměstnanci anketu o vlivu různých druhů hudby na náladu a výkonnost v práci. Zjistily, že působení hudby je různé nejenom podle druhu skladby, nýbrž i podle toho, pracují – li v oddělení ženy nebo muži. Výsledky jsou v mnohém poučné a platí s malou obměnou i pro nás. Zvláště zajímavé je, jak se dělníci dívají na jazz.“⁷⁰ Článek jen tak mimochodem popisuje, že dělníci zařadili jazz až na poslední místo. Mezi řádky lze ale jasně číst: americká hudba nemá v nové Evropě pod vedením Německa žádnou šanci.

4.3.7 Rok 1944

Se stále slábnoucí vojenskou silou Německa a také s pokusem o atentát na Adolfa Hitlera z 20. července roku 1944 týdeník Český dělník v předposledním roce války otiskuje silnější a ostřejší agitace, které mají českého dělníka vést k víře ve výhru Německa. Dobrým příkladem je výtisk z 27. července roku 1944, kde odpovědný redaktor listu Ladislav Novák píše v úvodníku:

„V okamžicích nejvyššího vypětí všech sil – na frontě i v domovině – došlo k atentátu na Vůdce Velkoněmecké říše a Evropy. Ve chvílích, kdy těžce zkoušený německý národ je v každé vteřině připraven k novým obětem za velikou věc evropského zápasu, vybuchla puma, vržená malou klikou spiklenců, jež měla národ připravit o Vůdce, přinést zmatek a rozvrat všeho, co Vůdce pro Německo vykonal a za co němečtí vojáci obětovali svou krev. ...(..).. Německý národ bez vůdce – ne tuto skutečnost si nedovedeme představit. Ještě nikdy v dějinách nežil nikdo, komu by tak národ věřil jako Vůdci, ještě nikdy v dějinách nestál v čele národa muž, jenž ve své osobě ztělesňoval vůli, jež dovedla vystupňovat takovou sílu odporu, jež by byla dovedla tak pevně sjednotit národ, jako se to podařilo Vůdci....(..)..Český národ měl štěstí, že se mohl postavit po bok muži, jenž mu zajistil život a rozvoj uprostřed válečné vřavy, při které neteče česká krev a při níž se válečné události dotýkají Čechů měrou myslitelně nejmenší.“⁷¹

Týdeník má jinak v tomto roce opět nezměněnou podobu a vychází s měsíční přílohou Lidé práce. Zpravodajské strany s krátkými zprávami z domova i ze zahraničí a otištěnými projevy protektorátních státníků zůstávají stejné, ani grafika se nemění. Kulturní rubrika naopak zařazuje pro české dělníky čtení na pokračování. Každý týden mohou na těchto stránkách Češi nacházet román „Krab“ Josefa Vlacha o boji policie s pašeráky bílého jedu. Nově se v kultuře objevují články pod záložkou „Besedy o českých spisovatelích,“ kde redakce postupně představuje české romanopisce.

Zachovaly se také dopisy od českých dělníků, které píše redakci. Pod záložkou „Život a práce domoviny“ redakce otiskuje drobné informace o událostech v protektorátu. Z 5. října 1944 jsem vybrala jen namátkou tyto titulky krátkých zpráv: „Zapomínaná perla Hané, Dolánky budou vesnicí bez kuřáků, Před sedmi lety zmizel, Žert s lodičkou zaplacený lidským životem, Tři stejná neštěstí v rodině nebo Kočka vychovává králíky.“⁷²

Protektorátní propaganda v roce 1944 v týdeníku Český dělník zaměřila i na emoce českých dělníků v německých továrnách, kteří jsou na dlouhé měsíce odloučeni od rodiny. Pravidelně redakce začala otiskovat na jedné ze stran 4 až 6 zarážku „*Rozdáváme trochu radosti s titulkem Tátové, vaše děti vás pozdravují*“. Pod ní pak byly vždy tři fotografie dětí. Výtisk z 5. října 1944 například představuje : „*Martičku Jašinskou z Hranic, která líbá svého tatínka N. Jašinského v Kielu. Fanoušek Kolín z Lázní Poděbrad zdraví svého tatička J. Kolína v Halle. Stánička Klátová z Třebechovic posílá upřímnou pusou svému tatínkovi Stanislavu Klátovi v Halberstadt.*“⁷³

O vstřícnosti protektorátu k českým dělníkům a jejich dětem se snažil týdeník už na konci roku 1943. V článku „*Kamarádi – tátové: Padesát tisíc hraček pro vaše děti*“, redakce upozorňuje, jak studenti, sdružení v protektorátním Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě vyrábějí na vánoce pro děti hadrové hračky. „*A děvčata pracovala na výrobě hraček tím radostněji, když se dověděla, že tyto hračky jsou určeny především dětem, jejich otcové pracují toho času v Říši. Ano, především vašim dětem, tátové, kteří jste nyní pracovně nasazeni v Říši, platí láska těchto malých výrobců hraček.*“⁷⁴

Čeští dělníci stejně jako v předešlých letech nacházejí na stránkách týdeníku křížovky, přesmyčky, soutěže, slovíčka a fráze z němčiny. Na zadní straně týdeníku, která byla vyhrazena sportu se v posledních měsících roku 1944 začala objevovat i rubrika Malý oznamovatel. Zde redakce otiskuje různé dotazy a inzeráty čtenářů, kteří se chtějí seznámit.

4.3.8 Rok 1945

Ani v posledních měsících války v roce 1945 neopustily stránky týdeníku Český dělník agitační články o tom, jak Německo zvítězí. Přitom už bylo jasné, že jeho porážka je na dosah. V článku z 1. března 1945 s titulkem „*Veliký zápas se skončí německým vítězstvím*“ redakce týdeníku otiskuje projev Adolfa Hitlera z 24. února:

„*V projevu pojednal Vůdce o vývoji hnutí a zápasu o sjednocení německého národa, proti němuž už tehdy byla sjednocena koalice nesmiřitelných nepřátel. V druhé části svého projevu pojednal Vůdce o nynější situaci a boji, který Říše vede nejen za svoji vlastní budoucnost, nýbrž za budoucnost celé Evropy.*“⁷⁵

Podobně mluví i titulky z první strany výtisku z 26. dubna 1945 „*Německo stále ještě země věrnosti.*“

Redakce otiskuje úvahy nad novým zřízením Evropy a varuje před nástupem Sovětského svazu. „*Co čeká Čechy, kdyby přišli bolševici, není těžko říci, máme – li na paměti příchod bolševiků na Ukrajinu a do Ruska, obsazených Němci, do Polska, do pobaltských států a na Balkán. ...(..)..jak bude asi vypadati Čech v očích bolševiků? Je pochopitelné, že kulturní, zámožný Čech, který přikládá velký význam hmotné stránce života, který je nábožensky založen, oddán tradicím a který dojemně lne k dětem i zvířatům, musí pro divokého, zuboženého a bezzásadového a závistivého bolševika býti něčím odporným.*“⁷⁶

Až do posledního čísla 26. dubna 1945 vycházel týdeník Český dělník ve stejné podobě jak v roce 1944. Součástí byla stále obrázková měsíční příloha Lidé práce.

Seznam použité literatury ve 4. kapitole a odkazy na poznámky:

- 1 Národní politika, List národního souručenství, 1. dubna 1939, vydání pro Prahu, roč.57, č.91c., str. 5
- 2 Tamtéž, s.5.
- 3 Tamtéž, s. 3
- 4 Gebhart, J. – Kuklík, J. Dramatické i všední dny protektorátu. Praha: Themis, 1996, s. 49, ISBN 80-85821-35-4
- 5 Národní politika, List národního souručenství, 13. července 1940, Vydání pro Prahu, roč. 63, č. 193, s. 4.
- 6 Národní politika, List národního souručenství, 1. dubna 1939, II. vydání, roč. 31, č. 79, s.1.
- 7 Národní politika, List národního souručenství, 11. července 1939, II. vydání, roč. 31, číslo 161, s. 7.
- 8 České slovo, 12. května 1942, II.vydání, roč.34, č.111, s. 6.
- 9 Nedělní České slovo, 16. července 1939, II. vydání, roč. 31, č. 166, s.1.
- 10 Nedělní České slovo, 11. července 1940, II. vydání, roč. 32, č.159, s. 6.
- 11 Nedělní České slovo, 2. května 1942, vydání pro Prahu, roč.34, č.18, s.2.
- 12 Gebhart, J. – Kuklík, J. Dramatické i všední dny protektorátu. Praha: Themis, 1996, s.50, ISBN 80-85821-35-4
- 13 Tamtéž, s.50.
- 14 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s.144. ISBN 55-013-70.
- 15 Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M., Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004, s. 45 - 47. ISBN 80-86712-06-0.
- 16 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s.158. ISBN 55-013-70.
- 17 Český dělník, 16. dubna 1943, roč.2, č.16, s.1.
- 18 Český dělník, 4. května 1944, roč.6, č.18, s. 1.
- 19 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s.158. ISBN 55-013-70.
- 20 Tamtéž, s.158.
- 21 Český dělník, 8. prosince 1939, roč.1, č.1, s.1.
- 22 Slovník odpovědných redaktorů a šéfredaktorů legálního českého denního tisku v letech 1939 až 1945. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd. Matfyzpress: Praha, 2007, s.110. ISBN 978-80-86732-96-1.

- 23 Tamtéž, s. 54.
- 24 Srv VOA ČMKOS, inv.č. 73/2, f. NOÚZ, k. 181, Český dělník a zprávy NOÚZ, oznámení o vydávání časopisu 1939, nezařazený materiál.
- 25 Srv VOA ČMKOS, inv.č. 77/6, f. NOÚZ, k. 184, Korespondence 1940 - 1941, nezařazený materiál.
- 26 Tamtéž
- 27 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s.159. ISBN 55-013-70.
- 28 Pasák, T., Pod ochranou říše. Práh: Praha, 1998, s. 137, ISBN 80-85809-88-5.
- 29 Tamtéž, s. 138.
- 30 Srv VOA ČMKOS, inv.č. 77/6, f. NOÚZ, k. 184, Korespondence 1940 - 1941, nezařazený materiál.
- 31 Srv VOA ČMKOS, inv.č. 73/6, f. NOÚZ, k. 181, Český dělník – časopis pro dělníky v Německu 1941, nezařazený materiál.
- 32 Srv VOA ČMKOS, inv.č. 73/6, f. NOÚZ, k. 181, Český dělník – časopis pro dělníky v Německu 1941, nezařazený materiál.
- 33 Tamtéž.
- 34 Srv VOA ČMKOS, inv.č. 73/2, f. NOÚZ, k. 181, Český dělník a zprávy NOÚZ, oznámení o vydávání časopisu 1939, nezařazený materiál.
- 35 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s.159. ISBN 55-013-70.
- 36 Tamtéž.
- 37 Český dělník, 16. dubna 1943, roč.5, č. 16, s. 1.
- 38 Protektorátní koruna (K) byla měnová jednotka vytvořená po okupaci českých zemí a vzniku Protektorátu Čechy a Morava. Bankovky Československa však zůstaly v oběhu až do roku 1944. První protektorátní státočky byly ručně přetištěné československé jednokoruny a pětikoruny; mnohé se však do oběhu dostaly bez přetisku. V roce 1940 byly zavedeny 10-, 20- a 50-haléřové mince, 1- , 5-, 10-, 20-, dvě 50- a dvě 100-korunové státočky. Postupně byla měna doplněna o jednokorunovou minci, 500, 1000- a 5000-korunové bankovky. Kurz protektorátní koruny byl uměle stanoven v poměru k říšské marce, a to 1 RM : 10 K.
- 39 – 41 Český dělník 1943 – 1944
- 42 archiv Jana Beneše
- 43 Srv VOA ČMKOS, inv.č. 73/2, f. NOÚZ, k. 181, Český dělník a zprávy NOÚZ, oznámení o vydávání časopisu 1939, nezařazený materiál.
- 44 – 63 Český dělník 1939 - 1943
- 64 Mainuš, F., Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Univerzita J.E. Purkyně Brno, 1970, s.160. ISBN 55-013-70.
- 65 – 76 Český dělník 1940 - 1945

5. Analýza titulních stran časopisu Český dělník

5.1 Metodologické východisko analýzy

Pro podrobný rozbor obsahu titulních stran týdeníku Český dělník jsem si zvolila metodu kvantitativní obsahové analýzy podle metodologických pravidel, jak je v padesátých letech definoval Bernard Berelson ve své studii „Content analysis in communication research“. Touto analýzou se rozumí výzkumný proces, který využívá statistické postupy a metody kvantifikace. Lze díky ní hodnotit výskyt určitých jevů v obsahu médií, statisticky je zpracovat a tím i vzájemně porovnat obsah jednotlivých médií.

„Kvantitativní obsahová analýza je vysoce strukturovaný a selektivní proces.... (...)..Obsahová analýza je kvantitativní výzkumnou metodou pro systematický a intersubjektivně ověřitelný popis komunikačních obsahů, vycházející z vědecky podloženého kladení otázek....(...)....Výsledkem a cílem obsahové analýzy je kvantitativní popis mediovaných obsahů...(..).. Charakteristickým rysem této metody je vysoká míra strukturovanosti a s tím je spojen i vysoký stupeň ověřitelnosti.“ 1

Kvantitativní obsahovou analýzou lze zpracovat velké množství textů, což je její nespornou výhodou. Výsledky analýzy se mohou znázorňovat v tabulkách, číslech, grafech, procentuálním vyjádřením. Toto znázornění je pak velmi přehledné a snadno zpětně ověřitelné. Pokud se zkoumá větší množství dat, lze použít systém SPSS (Statistical Package for Social Sciences), což je speciální program pro statistické zpracování výzkumů z oblasti společenských věd.

Obsahová kvantitativní analýza má svá jasně standardizovaná pravidla. Výzkumníci si na začátku stanoví ohraničené téma, které chtějí podrobit analýze. Vymezí si několik klíčových otázek, kterými se pokusí blíže specifikovat, co chtějí v daném tématu zkoumat.

5.1.1 Výzkumné otázky a kategorie proměnných

Na počátku každé analýzy je nutné si ujasnit, co konkrétně bude z daného tématu předmětem výzkumu. Je proto dobré stanovit si několik výzkumných otázek, které budou oporou výzkumu. V této práci jsem chtěla metodou kvantitativní analýzy především zjistit, která témata se nejčastěji objevovala v hlavních, otevíracích člancích na titulních stranách týdeníku a jak je redakce zobrazovala a jaký jim dávala prostor.

Zajímala mě tedy i jejich vizuální stránka. Proto základní výzkumná otázka zněla takto:

„Jaké bylo hlavní téma otevíracích zpravodajských článků na titulní straně týdeníku a jak byly zobrazeny?“

Otázku bylo nutné upřesnit, proto jsem zvolila několik dalších doplňujících otázek. Skrze ně jsem se snažila zjistit konkrétní téma vztahující se k určité události, konkrétní aktéry, kteří hráli roli v daném tématu apod. Doplňovací otázky jsem definovala takto:

„Pokud bylo hlavním tématem zpravodajských článků domácí zpravodajství, o čem nejčastěji informovalo?“

„Pokud bylo hlavním tématem zpravodajských článků zahraniční zpravodajství, o čem nejčastěji informovalo?“

„Které zahraniční státy kromě německé říše byly v člancích nejčastěji zmiňovány?“

„Když hlavním tématem příspěvku byla prezentace ideologie, o jakou konkrétní politickou ideologii se nejčastěji jednalo?“

„Kdo byl hlavním aktérem zpravodajských článků a byl redakcí v textu konkrétně jmenován?“

„K jakým událostem se témata nejčastěji v otevíracích zpravodajských člancích vztahovala?“

„Jaké bylo vyznění zpravodajských článků?“

Na základě těchto otázek jsem mohla sestavit seznam proměnných, které mi charakterizovaly vlastnosti, hodnoty u zpravodajského článku na titulních stranách. Proměnné mi po statistickém vyhodnocení v analýze pomohly sestavit odpověď na všechny uvedené výzkumné otázky.

Seznam proměnných:

Identifikační proměnné – médium

den vydání

umístění v médiu (strana)

Kódovací jednotka – zpravodajský příspěvek

Proměnné – rozsah článku (včetně fotografie nebo grafu)

přítomnost vizualizace

velikost fotografie

velikost infografiky

hlavní téma příspěvku

typ hlavního aktéra příspěvku

jméno hlavního aktéra příspěvku

událost

vyznění zprávy, příspěvku

U kategorií proměnných „rozsah článku, velikost fotografie a infografiky“ nešlo o přesné měření, ale o vyjádření velikosti pomocí zlomku titulní strany (polovina, třetina, čtvrtina apod.), což je pro moji analýzu dostačující. Proměnná „hlavní téma příspěvku“ bylo rozděleno na tři roviny: domácí, zahraniční a ideologie. Tyto kategorie proměnné jsem ještě dále konkretizovala na: domácí zpravodajství – politika a ideologický výklad dění, dění v protektorátu, státní správa a hospodářství, pracovní podmínky v říši, práce pro říši, rozsudky a tresty smrti, výročí (narození, smrt, založení); zahraniční zpravodajství – válka a popis tažení, ideologický výklad války a říšské politiky, Velká Británie, Sovětský svaz, Spojené státy americké, Japonsko, Itálie, Slovensko; ideologie – nacionální socialismus, bolševismus, fašismus, rasismus, antisemitismus, komunismus.

Za proměnnou „typ hlavního aktéra příspěvku“ jsem volila osoby, objekty, o kterých zpráva v otevíracím článku pojednávala. Pokud se v rámci příspěvku vyskytovalo v tématu více aktérů, vybrala jsem hlavního aktéra. To byl ten, který v článku zpravidla figuroval na prvním místě, článek se mu z velké části věnoval a byl v něm zmíněn nejčastěji. Tato proměnná proto měla tyto kategorie: redakce, konkrétní novinář, protektorátní státník, říšský státník, jiný státník kromě protektorátního a říšského, firma a podnik, policie, jiná instituce a osoba, jiný stát kromě protektorátu, protektorát, není přesně uvedeno. Pokud hlavní aktér v příspěvku figuroval, zajímalo mě, zda byl v článku konkrétně jmenován. Proto jsem u proměnné „jméno hlavního aktéra příspěvku“ vytvořila tyto kategorie: Adolf Hitler, Emil Hácha, Emanuel Moravec, Joseph Goebbels, K.H. Frank, Reinhard Heydrich. Tuto kategorii proměnné analýza zkoumala jen za určité podmínky: pokud byla v proměnné „typ hlavního aktéra příspěvku“ kategorie „říšský politik nebo protektorátní politik.“

Toto omezení proměnné mělo ukázat, kdo z říšských nebo protektorátních politiků se konkrétně podílel na propagandistických otevíracích člancích na titulních stranách.

Proměnná „událost“ měla v analýze konkretizovat téma příspěvku a zjistit, zda se vztahuje k určitému času a místu. Proto nabývala těchto kategorií: domácí a zahraniční projev, domácí a zahraniční výzva a oznámení, jednání protektorátní vlády a říšské jednání, soudní proces, slavnost a shromáždění, konkrétní událost ve válce, nelze zařadit k události.

Poslední proměnná „vyznění zprávy, příspěvku“ v kategoriích – pozitivní, negativní a neutrální – ukazovala mediální zbarvení článku.

5.1.2 Sběr dat a sestavení kódovací knihy, kódovací jednotka

Kódovací knihu jsem sestavila podle proměnných (charakteristik znaků), které jsem nadeřinovala v předchozí podkapitole (viz. 5.1.1) Ke každé proměnné jsem přiřadila kategorie, které v kódovací knize dostaly svoje odpovídající kódy. Konečnou podobu kódovací knihy lze najít v příloze číslo 1. Kódovací jednotkou byl hlavní, otevírací článek na titulní straně týdeníku. Jednalo se vždy o zpravodajský článek, který mohl být i doslovně přepsaným projevem některého z protektorátních, říšských nebo cizích státníků. Nezkoumala jsem rozhovory, komentáře a úvodní redakční sloupky, které se na titulních stranách také objevovaly. Kódovací jednotka – hlavní zpravodajský článek - byla vybrána pouze z titulních stran týdeníku, a to vždy z druhého čísla vydání v měsíci. Sledované období bylo od prosince 1939 do dubna 1945 (začátek a konec vydávání týdeníku). Bázi dat tak tvořilo 65 jednotek.

K vyhodnocení dat jsem použila kódovací knihu, ze které jsem podle statisticky nasbíraných informací vypočítala frekvenci a procentuální zastoupení sledovaných jevů v celku, které jsem si určila v kategorii proměnných. Vzhledem k tomu, že šlo o poměrně malý počet, nemusela jsem k výpočtům použít systém SPSS (Statistical Package for Social Sciences).

Sběr dat probíhal v několika etapách. Nejprve jsem prohlédla týdeník Český dělník a všechna jeho vydání z let 1939 až 1945 v Národním konzervačním fondu Národní knihovny ČR a potom také v archivu Českomoravské konfederace odborových svazů.

5.2 Výsledky analýzy

Výsledky kvantitativní analýzy jsou statistické výstupy ze 65 titulních stran týdeníku, které obsahovaly v průměru 3 články. Základní analyzovanou jednotkou byl otevírací, hlavní článek titulní strany. Výběr analýzy se tak z 222 článků na titulních stranách zúžil na 65 otevíracích článků, které byly relevantní pro kvantitativní obsahovou analýzu.

V první části kvantitativní analýzy jsem sledovala rozsah titulního zpravodajského článku, jeho velikostní poměr vůči celkovému rozsahu titulní strany. Zajímalo mě také, jestli článek doplňuje vizualizace – fotografie nebo infografika. Tabulka č. 1 ukazuje jaká velikost článků se na titulních stranách týdeníku objevovala nejčastěji.

Rozsah článku	počet zastoupení z celku	procentuální vyjádření
Třetina strany	17	26%
Čtvrtina strany	14	22%
Celá strana	13	20 %
Polovina strany	13	20%
Osmína strany	8	12%

Tab. Č. 1: Rozsah článku včetně fotografie nebo grafu

Pozn.: data v procentech jsou ve všech tabulkách zaokrouhlena

Z tabulky číslo 1 je patrné, že nejčastěji hlavní otevírací článek zaujímal jednu třetinu plochy titulní strany týdeníku a to ve 26-ti procentech případů. Druhou nejčastější velikostí byla čtvrtina strany s téměř 22 procenty. Hlavní článek se na celé straně nebo její polovině vyskytoval v pětině všech sledovaných případů. Forma malého otevíracího článku – úzký, protáhlý text s ohraničením a výrazným titulkem a s velikostí osminy strany - se na celkovém počtu podílela jen z dvanácti procent.

Pokud redakce zařadila hlavnímu zpravodajskému článku určitou vizualizaci, nejčastěji se na titulních stranách objevovala fotografie. A to až ve 43 procentech případů, jak ukazuje tabulka číslo 2. Druhou nejčastější volbou redakce bylo umístění hlavního článku bez jakékoliv vizualizace – 42 procent případů.

Existovaly ale také zpravodajské články doplněné podrobnou infografikou – například mapy bojových front, postupy vojsk, vojenské manévry a podobně. Články doprovázely v devíti procentech případů. Jen výjimečně volila redakce týdeníku formu, kdy otevírací článek dokreslují fotografie a infografika (6%).

vizualizace	počet zastoupení z celku	procentuální vyjádření
fotografie	28	43%
bez vizualizace	27	42%
infografika	6	9%
kombinace	4	6%

Tabulka č. 2: Přítomnost vizualizace

Nejen článek, ale také vizualizace měly na stránce svoje umístění a určitý rozsah. Následující tabulky číslo 3 a 4 ukazují, že nejčastější variantou je zařazení fotografie nebo infografiky na osminu velikosti titulní strany. Méně častou variantou pak byla vizualizace na čtvrtinu strany. Velké fotografie a infografiky přes celou stranu nebo její polovinu se na sledovaných titulních stranách nevyskytovaly. Největší rozsah měly pouze fotografie – třetina strany.

velikost	počet zastoupení z celku	procentuální vyjádření
bez vizualizace	33	50%
osmina	22	34%
čtvrtina	9	14%
třetina	1	2%

Tabulka číslo 3: Velikost fotografie

velikost	počet zastoupení z celku	procentuální vyjádření
bez infografiky	55	85%
osmina	6	9%
čtvrtina	3	5%
šestnáctina	1	1%

Tabulka číslo 4: Velikost infografiky

Jednou z nejdůležitějších oblastí, kterou měl můj výzkum postihnout, bylo hlavní téma zpravodajského příspěvku na titulní straně týdeníku. Zajímalo mě, zda redakce otiskovala v hlavním otevíracím článku domácí nebo zahraniční témata. A také zda se na tomto ústředním místě týdeníku objevovala i silně ideologicky zabarvená témata. Proměnná *Hlavní téma příspěvku* umožnila systematicky sledovat obsah příspěvků a jejich četnost. Tabulka číslo 5 ukazuje jejich rozložení.

téma	počet zastoupení z celku	procentuální vyjádření
domácí	15	23%
zahraniční	42	65%
ideologie	8	12%

Tabulka č. 5: Hlavní téma příspěvku

Zjištění obsahu otevíracích článků týdeníku bylo velmi zajímavé. Dominantní pozornost redakce byla věnována zahraničním událostem (65%). Ve zhruba pětině případů čtenáři na stránkách našli články s domácí tematikou (23%). Nepotvrdil se tedy předpoklad, že redakce bude pro své čtenáře – nuceně nasazené Čechy - zdůrazňovat události z protektorátu. Ideologická témata byla hlavním tématem příspěvku ve dvanácti procentech. Proměnná *Hlavní téma příspěvku* měla několik dalších kategorií, které konkretizovaly daný obsah hlavního příspěvku týdeníku. U domácích témat to byly následující kategorie: politika a ideologický výklad dění, události v protektorátu, státní správa a hospodářství, pracovní podmínky v říši a práce pro říši, rozsudky, tresty smrti a výročí. Následující tabulka číslo 6 znázorňuje, čemu se v domácích tématech redakce nejčastěji věnovala.

domácí téma	procentuální vyjádření
výročí	46%
politika, ideologický výklad dění	27%
práce pro říši	13%
státní správa, hospodářství	7%
rozsudky, tresty smrti	7%

Tabulka č. 6: Kategorie domácích témat

Překvapivé bylo, podle mého zjištění, téměř poloviční zastoupení domácích témat, která se vztahovala k určitým slavnostním událostem. V případě týdeníku redakce pravidelně otiskovala příspěvky k výročí založení protektorátu. Žádné z březnových čísel (data kolem 15. března, kdy byl protektorát založen) se neobešlo bez velkých titulních článků, které připomínaly vznik protektorátu a podřízenost Čechů německé říši. Na první stranu se také často dostávala výročí jako byly narozeniny státního prezidenta Emila Háchy (takový článek většinou doprovázela fotografie a prezidentův životopisný medailonek), narozeniny říšského kancléře Adolfa Hitlera anebo výročí smrti zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha.

Titulním zpravodajským článkům se nevyhnula témata z oblasti protektorátní politiky a ideologického výkladu dění (27%). Většinou se jednalo o popis budoucího postavení protektorátu v rámci současné Evropy, až se Hitlerovi podaří vyhrát válku. Redakce často připomínala, jaké štěstí mají Čechy, že si je Německo vzalo pod svoji ochranu. Téma pracovního nasazení pro říši a jeho propaganda se prolínalo celým týdeníkem, ovšem jako téma hlavního zpravodajského příspěvku se objevilo jen ve 13-ti procentech případů. Stejný prostor (7%) dostaly témata o státní správě protektorátu, hospodářství, rozsudcích nad „nepříteli protektorátu a říše“ a jejich tresty smrti.

Hlavní zahraniční zpravodajské téma mělo v analýze také svoje kategorie: válku a popis tažení, ideologický výklad války a říšské politiky, události o zemích jako jsou Velká Británie, Sovětský svaz, Japonsko, Itálie, Slovensko a Spojené státy americké.

Dominantní roli mezi nimi hrál především ideologický výklad druhé světové války a podrobné popisy vojenských tažení a nových informací z bojové fronty. Pokud redakce volila za zahraniční téma informace o některé cizím státu, většinou se jednalo o Velkou Británii. Právě o ní se týdeník zmiňoval vůbec nejčastěji. Informoval o bombardování Londýna, o podmínkách dělníků v britských továrnách anebo o projevech ministerského předsedy Winstona Churchilla. Sovětský svaz byl zpravidla na titulní straně vykreslen po Anglii jako další nepřítel, naopak spojencům německé říše – Japonsku a Itálii – věnovala redakce pochvalné titulní texty. Sousední stát protektorátu Slovensko se na titulní straně objevil jen okrajově. Jak vypadá procentuální vyjádření zahraničních témat ukazuje tabulka číslo 7.

zahraniční téma **procentuální vyjádření**

ideologický výklad války	31%
válka, popis tažení	19%
Velká Británie	14%
ideol. výklad říšské politiky	10%
SSSR	10%
Japonsko	7%
Itálie	7%
Slovensko	2%

Tabulka č. 7: Kategorie zahraničních témat

Posledními kategoriemi tematické proměnné byly různé druhy ideologií, které se na titulních stránkách v hlavních článcích objevovaly: nacionální socialismus, bolševismus, fašismus, rasismus, antisemitismus a komunismus. Jejich zastoupení podrobněji vykresluje tabulka číslo 8.

ideologie **procentuální vyjádření**

nacionální socialismus	62%
antisemitismus	25%
bolševismus	13%

Tabulka č.8: Kategorie ideologických témat

I přesto, že týdeník další uvedené kategorie proměnné také na svých stránkách má, v otevíracím článku se na zkoumaném vzorku neobjevovaly.

Zajímavé bylo také další zjištění u proměnné *Typ hlavního aktéra příspěvku*. Ta ukázala, kdo z aktérů figuruje nejčastěji ve zpravodajském příspěvku a komu je věnovaná jeho větší část. Při analýze vyšlo najevo, že nejčastěji se v titulních člancích objevují říšští politici (25%), následují je státníci z jiných zemí, kromě protektorátu a Německa (23%). Další kategorie proměnné podrobně popisuje tabulka číslo 9.

aktér **procentuální zastoupení**

říšský státník	25%
cizí státník(ne z protektorátu a říše)	23%
cizí stát(ne protektorát)	18%
protektorátní státník	12%
jiná instituce, osoba	8%
protektorát	6%
není přesně uvedeno	5%
konkrétní novinář	3%

Tabulka č.9: Typ hlavního aktéra příspěvku

Informace o činnosti tehdejší státní policie se vůbec do obsahu titulních článků nedostaly. Mezi cizími státníky, kterým redakce týdeníku nejčastěji otiskovala projevy do titulních článků byl italský spojenec Hitlera, diktátor Benito Mussolini.

Jak už bylo zmíněno, redakce se snažila v hlavních člancích přetiskovat také projevy tehdejších protektorátních a říšských státníků. Jejich doslovný projev pak tvořil podstatnou část otevíracího textu. Další proměnná proto měla odhalit, která jména státníků se nejčastěji na první straně objevovala. Hodnotili se pouze říšští a protektorátní státníci, jak ukazuje tabulka číslo 10.

jméno aktéra **procentuální zastoupení**

Adolf Hitler	54%
Emil Hácha	17%
Joseph Goebbels	13%
K.H. Frank	8%
Reinhard Heydrich	8%

Tabulka č.10: Jméno hlavního aktéra příspěvku

Z výsledků je jasné, že bezkonkurenčně první stránky týdeníku a jeho hlavní článek obsadil se svými projevy říšský kancléř Adolf Hitler, který většinou promlouval o vývoji války, novém uspořádání Evropy pod vedením nacistů a vysvětloval svůj postoj k židům. Státní prezident Emil Hácha se do popředí dostal také se svými projevy, výjimkou obsahu hlavního článku také nebyly ani přepisy Háchových oslavných dopisů a telegramů pro Hitlera. Prezident se na titulní straně objevil i při příležitosti oslav svých narozenin. Říšský ministr propagandy Joseph Goebbels a jeho projevy měly na titulní straně také velký prostor. V menší míře pak redakce otiskovala vyjádření státního tajemníka K.H. Franka a zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Poslední zmíněný se po své smrti dostával na přední strany vždy v květnu a v červnu, kdy redakce připomínala data jeho smrti a atentátu.

Většina témat obsahu hlavních článků měla nějaké datové a místní zakotvení. Proto jsem v proměnné *Událost* sledovala místo anebo čas určení, ke kterému se témata vztahovala. Proměnná nabývala těchto kategorií: domácí a zahraniční projev, domácí a zahraniční výzva a oznámení, jednání protektorátní vlády a říšská politická jednání, soudní proces, slavnost a shromáždění nebo určitou událost ve válce. Nejčastější druh událostí popisuje tabulka číslo 11.

událost **procentuální vyjádření**

událost ve válce	28%
zahraniční projev	23%
slavnost, shromáždění	14%
nelze zařadit k události	12%
zahraniční výzva, oznámení	9%
domácí výzva, oznámení	5%
říšské politické jednání	5%
domácí projev	3%
soudní proces	1%

Tabulka č. 11: Kategorie událostí

Vojenské manévry a konkrétní události ve válce byly pro redakci týdeníku nejdůležitější událostí, která se objevovala v otevíracím článku periodika. Zajímavé je také zjištění, že větší váhu pro otištění na titulní stranu měl zahraniční projev říšského státníka než domácí projev například aktivního kolaboranta, ministra školství Emanuela Moravce nebo prezidenta Emila Háchy.

I v této části kvantitativní analýzy se ukazuje jeden nesporný fakt: časopis Český dělník, který byl posílán nuceně nasazeným pracovníkům do říše preferoval na titulních stranách v hlavních člancích zahraniční témata před děním v protektorátu. Jak vypadá srovnání a procentuální zastoupení typu hlavních aktérů příspěvků a událostí ukazuje tabulka číslo 12.

aktér	%	událost	%
říšský státník	25%	událost ve válce	28%
cizí státník(ne z protektorátu a říše)	23%	zahraniční projev	23%
cizí stát(ne protektorát)	18%	slavnost, shromáždění	14%
protektorátní státník	12%	nelze zařadit k události	12%
jiná instituce, osoba	8%	zahraniční výzva, oznámení	9%
protektorát	6%	domácí výzva, říšské jednání	5%
není přesně uvedeno	5%	domácí projev	3%
konkrétní novinář	3%	soudní proces	1%

Tabulka č.12: Srovnání proměnných *Aktér a Událost*

V obou proměnných jasně dominují zahraniční témata i události. Přednost na stránce se dává zahraničním projevům cizích státníků a státníků z říše. Aktér příspěvku z „domova“ je až na čtvrtém místě protektorátní státník. Domácí výzva, oznámení o dění v protektorátu nebo projev domácího státníka je v hlavních článcích upozaděn ve prospěch okupantů.

Poslední proměnnou, kterou analýza sledovala bylo *Vyznění zprávy, příspěvku*. Zde v převážné většině zvítězily pozitivně zbarvené zprávy, které redakce pod tlakem tiskové propagandy psala v optimistickém duchu. Jásavé byly především titulky, které měly čtenáře zaujmout. Většinou se jednalo o úspěchy německých vojsk a podporu nacistické ideologie.

Naopak negativně vyznívaly pro čtenáře články, které popisovaly vojenské manévry Velké Británie, USA nebo Sovětského svazu. Vzhledem k silné mediální propagandě, kterou uplatňovaly na média říšské a protektorátní tiskové úřady, nelze v článcích mluvit o neutrálním, objektivním vyznění článku. Podrobněji tabulka číslo 13.

vyznění procentuální vyjádření

pozitivní	69%
negativní	31%
neutrální	--

Tabulka č. 13: Vyznění zprávy, příspěvku

5.3 Shrnutí a prezentace výsledků

Klíčovou součástí analýzy byla snaha alespoň částečným způsobem na daném vzorku sledovaných titulních článků zmapovat jejich tematickou agendu. Proto jsem proměnnou *Hlavní téma příspěvku* strukturovala do několika kategorií (v kódovací knize, která je přiložena v příloze diplomové práce jsem nadefinovala 25 kategorií proměnné). Kvantitativní analýza mi v této části přinesla velmi zajímavý poznatek: týdeník se ve svých hlavních, titulních člancích věnoval převážně zahraničním tématům a to z větší části událostem z války a jejím ideologickým výkladům. „*Celý německý národ je si vědom, oč jde v této válce; ví, že v tomto rozhodujícím boji proti židovskému mezinárodnímu světovému bolševismu obstát musí a také obstojí, nemá – li celá Evropa zajít v krvi a sutinách.*“ 2

Články na titulních stranách poukazovaly hlavně na válečné snažení říše a její boj za nové, lepší uspořádání Evropy. „*....Toto zasedání sboru vedoucí strany, které projednalo všechna nezbytná opatření, vrcholilo projevem fanatické vůle celé strany nasadit všechno, aby byla provedena úplná mobilizace domoviny a tím dány bojující frontě síly a prostředky k dobytí vítězství.*“ 3

Dění v protektorátu a domácí politická témata redakce týdeníku také umísťovala na titulní stranu, ovšem ne tak často do hlavních článků časopisu.

Přednost zahraničních námětů do otevíracích článků potvrzuje i další část analýzy, která zkoumala, jaké události redakci zaujaly pro hlavní téma titulní strany.

Většinou se opět jednalo o konkrétní události z bojových front, vývoj ve válce a německé úspěchy ve válce. Vše napsáno s patřičnou dávkou ideologického výkladu, který měl čtenářům podávat „žádoucí“ výklad válečných událostí a vyvracet „pomýlený“ postoj zahraniční politiky a nepřátel německé říše.

„Propaganda západních spojenců se snaží namluvit světu, že dnešní bolševismus, jemuž se kapitalističtí spojenci zaprodali v touze zničit Evropu, není nebezpečný a že vlastně již ve své původní formě neexistuje. Evropa ovšem velmi dobře rozumí tomuto propagačnímu pokřiku.“ 4

„.....Světový kapitalismus, soustředěný na newyorském Wallstreetu a v londýnské City na straně jedné a na straně druhé všechno ničící bolševismus, obojí však opět vedeno židovstvem. Německý národ ujímá se s přesvědčením osudu Západu, jakožto stádia osudu vlastního.“ 5

Mezi nimi redakce v příspěvcích nejčastěji zmiňovala Velkou Británii a Sovětský svaz. Jako druhou nejdůležitější událost, kterou redakce otiskovala byly zahraniční projevy státníků, především těch říšských. I tento fakt potvrzuje výsledek analýzy: týdeník Český dělník prezentuje na titulních stranách v otevíracích článcích převážně zahraniční téma.

Snažila jsem se výsledky své analýzy zasadit do širšího kontextu, ve kterém protektorátní média pod tlakem propagandy říšského úřadu a jeho tiskových oddělení tehdy fungovala. Na tiskových poradách, které pravidelně jednou týdně pořádaly tiskové protektorátní úřady pro šéfredaktory a odpovědné redaktory oficiálních deníků a jednou měsíčně pro redaktory týdeníků dominovala převážně témata týkající se protektorátu a domácího zpravodajství. *„Skutečnost, že obsahová náplň tiskových konferencí byla zaměřena zejména na události vztahující se k situaci v protektorátu, lze vysvětlit ve dvou rovinách: Protektorátní tisk při informování o zahraničí vycházel téměř výhradně z materiálů filtrovaných říšskými a protektorátními orgány, a nebylo jej tedy třeba v tomto smyslu výrazněji usměrňovat. Snahou úředníků pověřených řízením médií bylo směřovat pozornost protektorátních novinářů pryč od válečných událostí a světové politiky – skrze cílený výběr událostí – a omezovat tak styk čtenáře se zahraničím a jeho plané naděje na změnu režimu.“ 6*

Proto bylo pro mě překvapující, že právě týdeník Český dělník, který také patřil do linie oficiálního protektorátního tisku v agendě svých témat vybočuje z řady a za svoji hlavní agendu na titulních stranách uvádí především zahraniční zpravodajství. Důvod, proč tomu tak bylo, lze podle mého názoru možné číst z těchto faktů: týdeník vznikl jako časopis, který byl od prosince roku 1939 do dubna roku 1945 posílán pro cílenou skupinu čtenářů – a to Čechů nasazených v německých továrnách.

Týdeník na svých stránkách pro ně přinášel podrobné a praktické informace o jejich práci v říši. Snažil se jim poradit v sociálních a pracovně právních věcech, na stránkách kulturní rubriky pak přinášet českou poezii a prózu. Okupační správa si uvědomovala, že takový časopis je kromě osobní korespondence s rodinou pro nuceně nasazené Čechy jediným pojitkem s domovem. Proto redakce v týdeníku nešetřila symboly české státnosti a informacemi z protektorátu. Vše ale bylo v ideologickém výkladu dění, tedy „protektorát pod ochranou německé říše.“ Redakce tedy podle mého zjištění (viz. 4. kapitola) domácími tématy nešetřila. Byly však ukryty uvnitř listu a nestávaly se tak často hlavním tématem, které mělo přitahovat čtenáře.

Naopak výskyt zahraniční agendy v hlavních, otevíracích člancích na titulních stranách si proto vysvětlují jednoduchým způsobem: okupační úřady se snažily neustálým opakováním válečných událostí, vítězných tažení Německa a zahraničních projevů o nastolování nového řádu v Evropě pod vedením Německa utvrdit nuceně nasazené Čechy o správnosti nacistické ideologie. Snažily se je přesvědčit o důležitém významu jejich práce pro říši. Obhájit důvody (pokud lze vůbec mluvit o obhajobě určitého konání v případě totalitní politické ideologie), proč musejí Češi pro Německo pracovat. Svým nasazením, podle redakce týdeníku, pomáhali čeští dělníci vyhrát Německu válku. Například jeden z titulních článků „*Ani čas, ani síla zbraní Říši nezlomí a Pracovním výkonem k vítězství Říše*“ z 8. ledna 1943 je toho dokladem. Tento projev Adolfa Hitlera pro prezidenta Emila Háchu redakce týdeníku přetiskla na první straně v plném znění:

„Rok 1942 byl naplněn mohutným historickým děním. Těší mne, jestliže se také v českém národě prohlubuje poznání, že německý vojn se spojeneckými národy hájí za těžkého krvavého nasazení nejen hranice celé Říše, nýbrž nadto Evropu. Že toto krvavé nasazení umožňuje, že v zemích Čechy a Morava lze žít v míru a že statisíce českých žen a matek nemusí plny starosti býti v úzkosti o své muže a syny – jak je tomu u německého národa a jeho spojenců – je štěstí, které může oceniti jenom ten, kdo zná opak. ...(..)..Považuji proto však také za tím nutnější, aby český národ alespoň svým pracovním výkonem pomáhal přivést k úspěšnému konci světový boj, jehož zakončení také pro jeho vlastní život bude znamenat buď budoucnost nebo zničení.“ 7

Hlavní článek na titulní straně tedy měl být podle mého názoru něčím, co mělo splnit především ideologické hledisko.

Kvantitativní analýza také ukázala, že redakce týdeníku nezapomněla propagandistický mediální obsah na titulních stranách podpořit vizualizacemi – fotografiemi a infografikou. V případě infografiky to byly nejčastěji otiskované podrobné mapy válečného tažení, aby měl čtenář – nuceně nasazený pracovník – jasnou představu o válečných vítězstvích Německa.

Seznam použité literatury ve 5. kapitole a odkazy na poznámky:

1 Reifová, I. a kol. Analýza obsahu mediálních sdělení. Karolinum: Praha, 2004, s. 30. ISBN 80 – 246 – 0827 – 8.

2 – 5 Český dělník 1943

6 Končelík, J. – Cebe, J. – Köpplová, B., Řízení tisku v letech 1939 – 1945: analýza protektorátních tiskových porad. In Mediální studia, roč. 2 (2007), č. 3, s. 280.

7 Český dělník, 8. ledna 1943, roč. 5, č.2, s. 1.

6. Rozhovory s pamětníky, kteří v říši pracovali

6.1 Dotazníky pro pamětníky

V archivech jsem prostudovala výtisky časopisu Český dělník a snažila se podrobně popsat, jak vypadal týdeník pro nuceně nasazené pracovníky v Německu. Z archivních dokumentů se mi podařilo také zjistit, kdo byl vydavatelem periodika a jak vypadala jeho distribuce do říše. Na to, jaký ale nakonec měl propagandistický časopis reálný vliv a dopad na samotné čtenáře, jsem se musela zeptat pamětníků, kteří za druhé světové války museli pracovat na otrockých pracích v Německu.

Začala jsem u svého dědy, Jana Beneše (1918), který za války musel pracovat v továrně v Suhlu. On a jeho kamarád Adolf Najman si sami časopis čtvrtletně předpláceli a nechali si ho posílat do říše. Jak už jsem popsala ve čtvrté kapitole této práce, časopis byl pro ně jediným českým dostupným periodikem. Většinu článků ale z něj nečetli, jak mi Jan Beneš potvrdil. Kvůli propagandistické politické šedi, která na stránkách týdeníku vycházela, je zajímala jen sportovní rubrika.

Získat informace o českém tisku v německých továrnách přímo od pamětníků nebylo vůbec jednoduché. Jedná se převážně o velmi staré lidi, ročníky narození od 1918 až 1924. Můj původní plán, který jsem popsala v tezích diplomové práce, udělat s nimi hloubkové rozhovory o jejich pobytu v Německu, jsem musela nakonec změnit. Poradila jsem se proto s obecně prospěšnou společností Živá paměť, která mapuje život nuceně nasazených Čechů za druhé světové války. Využila jsem jejich databázi kontaktů na pamětníky, kteří museli na otrocké práce do říše.

Nejprve jsem sestavila jednoduché dotazníky s úvodním textem, které jsem prostřednictvím Živé paměti pamětníkům rozeslala. Každý dotazník měl těchto sedm otázek:

Jaké bylo vaše původní zaměstnání před nucenými pracemi?

V jakém roce jste pracoval/a v Německu a kdy byla práce ukončena? Prosím uveďte také přímo místo v Německu a jméno zaměstnavatele. Co jste na nucených pracích dělal/a?

Byl/a jste během nucených prací ve spojení s rodinou?

Dostal/a jste se v Německu k oficiálnímu tisku z protektorátu? Napište prosím název tiskoviny. Jak jste se k němu dostal/a?

Nechal/a jste si ho z protektorátu posílat nebo jste ho dostal/a přímo v továrně? Jak často se k vám oficiální periodika dostávala?

Dostával se k vám i oficiální protektorátní časopis Český dělník? Pokud ano, jak často? Objednal/a jste si ho sám/sama?

Dostal se k vám z tehdejšího protektorátu ilegální tisk? Případně jaký?

Pokud se k vám dostal ilegální tisk, jakou to bylo cestou? Dával vám ho někdo z rodiny, přátel, nebo někdo z Čechů, který byl také na nucených pracích? Byl za čtení tohoto tisku nějaký trest?

Živá paměť rozeslala v loňském roce dvě stě dotazníků. Bohužel ne všichni lidé, kteří v Německu pracovali jsou ještě naživu. Proto výchozí skupina pamětníků nebyla tak velká. Zpět se vrátilo pouze jedenáct dotazníků. Zkoumaný vzorek bývalých nuceně nasazených lidí byl tedy velmi malý a také nereprezentativní. Přesto jsem se z několika výpovědí dozvěděla zajímavé informace, které mi pomohly složit si hrubý obraz tehdejší pohnuté doby.

Otázky směřované na původní zaměstnání pamětníků a jejich místo pobytu v Německu jsem nakonec žádným způsobem nezkoumala. Původně jsem chtěla zjistit, z jakých sociálních poměrů lidé četli noviny a jak na ně působily. Místo jejich práce mi pak mělo odhalit, kam všude protektorátní tisk docházel. Vzhledem ale k malému počtu vrácených dotazníků to bylo zbytečné. Domnívám se však, že to byla poslední příležitost, vzhledem k věku lidí, kteří byli nuceně nasazení, kdy se podobný pokus vůbec konal.

Zde cituji některé odpovědi pamětníků. Všechny vyplněné dotazníky jsou součástí přílohy.

Vlastimil Lank (1923), původní zaměstnání - brusič drahokamů

Od června 1942 do 20. dubna 1945 pracoval v Německu jako pomocný stavební dělník. „Žádné noviny z protektorátu jsme nedostávali. Když ze začátku mohl jet někdo domů, tak nám něco přivezl. Německé noviny jsme měli možnost si koupit v trafikách, jenže ty nikdo nekupoval a ani nečetl. Po těžké a namáhavé práci jsme odpočívali. Ilegální letáky a zprávy se předávaly v přísném utajení a mezi kamarády, u kterých byla stoprocentní spolehlivost. Při prozrazení hrozily soudy a koncentrační tábory.“

Jan Beneš (1918), původní zaměstnání - vedoucí konzumu

Od listopadu 1942 do června 1945 pracoval v Suhl, v továrně na zbraně.

„Se svým kamarádem Adolfem Najmanem jsme si pronajali jeden malý pokoj. Na adresu Adolf Najman, bei Herrn Kleim, Rüssenstr. 15, Suhl/Thür nám každý týden chodil časopis Český dělník. Byl jediným dostupným časopisem. „Četli jsme z něj pouze sportovní rubriku, ostatní nás moc nezajímalo.“

Stanislava Zvěřinová (1924), původní zaměstnání – účetní u ČSD

Od února 1944 do září 1944 pracovala ve Wiener Neudorf. Od října 1944 do května 1945 pak v Davli u Prahy. Dělal různé kancelářské a pomocné práce.

„K žádnému tisku jsem nepřišla, ač jsem věděla, že docházejí české noviny. Tisk jsme ignorovaly, protože jsme jej vnímali jako nacistickou propagandu. Kromě toho nám zprávy, zejména o pohybu válečné fronty, dodávali čeští hoši, kteří odposlouchávali zprávy z rádia. To si sami vyrobili. V lágrové jídelně bylo po dobu podávání jídel někdy spuštěno i vysílání pro dělníky v říši v češtině. Někdy nám hoši řekli, že koluje nějaký ilegální leták, většinou vtíp o vývoji na frontě, ale většinou nás chránili od všeho, co by nás mohlo přivést do velkých nesnází.“

Jiřina Petráčková (1920), původní zaměstnání – švadlena

Od roku 1942 do roku 1944 pracovala v Lipsku, v továrně na výrobu munice.

„Ne tisk jsem nedostávala, kromě potravinových balíků – rodina zabalila například buchty nebo knedlíky do utěrky a poté jako do obalu do denního tisku. Ten se pak po otevření balíku půjčoval mezi osazenstvem lágru. To byl jediný přístup k tisku a povědomí o dění ve světě a vývoji války.“

Ladislav Nezkusil (1921), původní zaměstnání – v zemědělství

Od roku 1942 do roku 1945 pracoval v Baumholderu. Vyklízel trosky po náletu z ulic, vynášel mrtvé z krytů, byl také pomocným dělníkem u zedníků.

„Tisk jsme dostávali jen velmi málo. Jen výjimečně Český dělník. Tiskoviny docházely k vedení kompanie. Ilegální tisk jsme nedostávali. Bylo to velmi nebezpečné, protože nám prováděli prohlídky a prohlíželi i písemnosti. V Teátru jsme poslouchali občas české vysílání z Londýna. To jsme bydleli v budově školy, kde byl zaveden rozhlas do všech tříd.“

František Pelikán (1921), původní zaměstnání – zámečnick

Od dubna 1942 do konce války pracoval v Berlíně u výroby kanónů.

„Jen při obdržení balíku mně rodiče přiložili noviny z domova.“

Většina pamětníků mi odpověděla, že se protektorátní tisk do německých továren nedostával nebo ho lidé nečetli, protože ho považovali za nacistickou propagandu. Zajímavé bylo pro mě zjištění, jak poslouchali nuceně nasazení pracovníci rozhlas. Moravcovo ministerstvo školství a lidové osvěty (jak už jsem zmiňovala ve čtvrté kapitole diplomové práce) rozesílalo do říše desítky rozhlasových přijímačů. Je ale evidentní, že vysílání z protektorátu nuceně nasazené příliš nezajímalo a upravili si přijímače tak, aby mohli poslouchat vysílání londýnského rozhlasu. Z alespoň některých výpovědí pamětníků je tak patrné, že je nacistická propaganda v tištěných periodících příliš neovlivňovala a ani jí nevěnovali pozornost.

6.2 Beseda Živá paměť

Snažila jsem se s pamětníky také osobně setkat. Proto jsme společně s pracovníky ze společnosti Živá paměť uspořádali v loňském dubnu besedu pro bývalé nuceně nasazené lidi. Beseda měla charakter čistě vzpomínkový – tedy nejprve jsem posluchače uvedla do problematiky protektorátního tisku a fungování tiskové propagandy a cenzury v letech 1939 až 1945 a potom následovala debata. I na ní se mi potvrdilo, že lidé na otrockých pracích v Německu český tisk vůbec nedostávali nebo je nezajímal a nečetli ho.

Na stránkách týdeníku, jak už jsem popsala a podrobně doložila ve čtvrté kapitole, vycházely otištěné dopisy od českých dělníků z říše. Psali redakci o svých zážitcích v Německu a velmi vítali vydávání časopisu. Na kolik mohou být tyto dopisy pracovníků pravdivé nebo podvržené samotnou redakcí kvůli propagandě, se mohu jen domýšlet. Moje zkušenost z rozhovorů s lidmi, které hitlerovské Německo nutilo k otrockým pracím je však jednoznačná: tisk je vůbec nezajímal.

7. Závěr

Zkoumat český protektorátní tisk pro nuceně nasazené pracovníky v Německu byla pro mě od začátku výzva. Podrobněji se tématu periodik, především časopisu Český dělník, pro tuto cílovou skupinu čtenářů ještě nikdo nevěnoval. O to těžší ovšem bylo bádání v archivech po historii týdeníku pro nuceně nasazené. Ve své studii „Totální nasazení“ ho jen okrajově zmiňuje historik František Mainuš a také další vědec Tomáš Pasák ve své práci „Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939 – 1945.“ Podrobnější podklady k tématu o tisku pro nuceně nasazené však neexistují.

Musela jsem se proto spolehnout na vlastní bádání v archivech Národního konzervačního fondu Národní knihovny ČR a Českomoravské konfederace odborových svazů. Zde se mi podařilo po prozkoumání všech čísel týdeníku objevit zajímavá zjištění. Předně se mi potvrdil fakt, který popisují už ve svých studiích zmiňovaní historikové, že protektorát chtěl působit nacistickou propagandou cíleně na české muže a ženy pracující za války v říšských podnicích a továrnách. Časopis byl plný agitačních oznámení, projevů zdůrazňujících nacismus a ideologických výkladů války za nové zřízení Evropy. Redakce se také snažila působit na základní hodnoty a potřeby svých čtenářů. Jejich odloučení od domova se jim snažila „zmírnit“ úryvky z české poezie a prózy, nebo notovými zápisy českých písniček nebo národní hymny. Týdeník měl být pro dělníky také praktickým rádcem, v sociálních a pracovně právních věcech. Okupační úřady si evidentně zakládaly na tom, aby v každém článku bylo zmiňována povinnost práce českých dělníků v Německu. S oslovením „milí kamarádi“ se redakce snažila nuceně nasazené utužovat ve víře, že svojí prací pomáhají německým vojákům v boji na frontě. Oslovovali je také proto tak, že v nich budovali identitu, kolektiv, pomyslnou jednotnou komunitu.

K podrobnému prostudování obsahu mi sloužila kvantitativní analýza, kterou jsem hodnotila hlavní články na titulních stranách týdeníku. Zajímala jsem se o to, jaké bylo nejčastější téma první strany. Analýza mi odhalila velmi zajímavé zjištění: redakce týdeníku umísťovala na jeho titulní strany převážně zahraniční témata a to především události z válečných tažení a jejich ideologický popis. Domácí témata zaplňovala spíše vnitřní strany časopisu.

Výskyt zahraniční agendy v hlavních, otevíracích člancích na titulních stranách si proto vysvětluji jednoduchým způsobem: okupační úřady se snažily neustálým opakováním válečných událostí a zdůrazňováním německých vítězství utvrdit nuceně nasazené Čechy o správnosti nacistické ideologie.

Týdeník Český dělník byl tedy velmi tendenčním, agitačním časopisem. Na kolik ale plnil v německých továrnách za hranicemi protektorátu tuto svoji propagandistickou funkci, jsem se měla možnost ještě zeptat samotných čtenářů – dosud žijících pamětníků, kteří prošli říšskými otrockými pracemi. A i zde bylo moje zjištění velmi zajímavé: lidé se buď k protektorátním novinám vůbec nedostali nebo je nečetli, protože je odrazovaly články plné ideologických výzev. I přesto, že průzkum neprobíhal mezi velkým množstvím žijících pamětníků, jeho výsledky jsou podle mého názoru přínosné. Nikdo se totiž ještě o takové zkoumání českého tisku a jeho vlivu na nuceně nasazené nepokoušel.

Ve svém bádání se mi podařilo také objevit chyby v dosavadních historických pramenech o časopisu Český dělník. Už zmiňovaný Tomáš Pasák ho popisuje ve své studii v Národní knihovně ČR pod dvěma označenými signaturami – IV 1719 a IV 1714. Podle mého zjištění je zde však uložen jen pod jednou signaturou a to IV 1719, což v důsledku znamená, že týdeník měl od počátku pouze jediného majitele a vydavatele – Národní odborovou ústřednu zaměstnaneckou (dnešní Českomoravskou konfederaci odborových svazů) - a ne dva majitele, jak se uvádí v dobových studiích. Národní odborová ústředna zaměstnanecká vydávala časopis od 8. prosince 1939 do 30. září 1940. Po ní převzala tisk tiskařská, nakladatelská a novinářská společnost Orbis. Majitelé se do konce války a vydávání časopisu pak proměnily ještě dvakrát - Národní práce tiskařská a vydavatelské podniky spol. s.r.o v roce 1943 a Nakladatelství Lidé Práce s.r.o. v roce 1944. Podařilo se mi v práci také popsat, jak vypadala distribuce časopisu do Německa.

Moje diplomová práce je prvním náhledem do problematiky českého tisku pro nuceně nasazené pracovníky v Německu. Otázek, které by se zde daly podrobněji zodpovědět je více. Například by se dalo pátrat po tom, do jakých míst chodil z protektorátu časopis Český dělník a které konkrétní německé továrny ho odebíraly.

8. Resumé

Tato diplomová práce zkoumala, jak vypadal český tisk pro nuceně nasazené Čechy, kteří museli pracovat za druhé světové války v německých továrnách. Podrobněji popisuje týdeník Český dělník, který byl protektorátními úřady od prosince 1939 do dubna 1945 posílán do německých továren.

Časopis byl určen přímo českým dělníkům v Německu. Diplomová práce přiblížila jeho majitele, kteří ho vydávaly během válečných let, a popsala také jeho distribuci do německých továren. Ty musely z nařízení protektorátních a říšských úřadů časopis odebírat. Periodikum mělo totiž sloužit jako určité pojítko nasazených Čechů s jejich domovem. Týdeník měl být pro ně praktickým rádcem v sociálních a pracovních věcech, ale také je měl ideologicky vzdělávat a agitačně přesvědčovat o jejich nutnosti pracovat pro říši.

Metoda kvantitativní obsahové analýzy zkoumala, jaká témata se nejčastěji objevovala v otevíracích člancích. Z analýzy vyplynulo, že redakce na titulní straně přednostně otiskovala zahraniční témata – události ve válce – před domácím zpravodajstvím. Z dotazníkového průzkumu mezi dosud žijícími pamětníky, kteří za války pracovali v Německu také vyplynulo, že se k propagandistickému týdeníku Český dělník vůbec nedostali nebo se o něj nezajímali.

Práce se v širším kontextu věnuje i protektorátnímu tisku, cenзуře a tehdejší mediální propagandě.

9. Summary

This diploma thesis dealt with the Czech press intended for the Czech people who were called up to do forced labour in factories in Nazi Germany. It focuses on the weekly Czech Labourer which was sent by Protectorate authorities to German factories from December 1939 until April 1945.

The magazine was designated directly for Czech workers in Germany. This thesis described its owners who issued the magazine during the war period and looked at its distribution to German factories which were ordered by Protectorate and German Reich's authorities to subscribe it. The periodical was to serve as a connecting link for the Czechs in Germany and their home country. This weekly was designed not only to be a practical guide to social and work issues but also to provide ideology and make propaganda work about the necessity to work in the German Reich.

The quantitative content analysis explored the topics of opening articles. The outcome of the analysis points that the editorial offices preferred the foreign news – the war events - to domestic news. The questionnaire inquiry, that was undertaken among the surviving witnesses who worked in Nazi Germany, revealed that the Czech workers had no access to the propagandistic magazine Czech Labourer, or they did not take interest in it.

Within the broader context, the thesis examines the Protectorate press, censorship and the medial propaganda of the period.

10. Použitá literatura

Gebhart, J. – Kuklík, J. Dramatické i všední dny protektorátu. Praha: Themis, 1996. 287 s. ISBN 80-85821-35-4.

Havlíková, J. – Hořák, M. – Jakschová, V. – Kokošková, Z. – Kokoška, S. – Koura, P. – Pažout, J. – Sedláková, M. Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Praha: Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004. ISBN 80-86712-06-0.

Jelínek, T. Nucená práce v nacionálním socialismu. Praha: Kancelář pro oběti nacismu ČNFB, 2002, s.31.

Končelík, J. – Cebe, J. – Köpplová, B. Řízení tisku v letech 1939 – 1945: analýza protektorátních tiskových porad. In Mediální studia, roč. 2 (2007), č. 3.

Mainuš, F. Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1970. s. 219. ISBN 55-013-70.

Kokošková, Z. – Kokoška, S. Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Doprovodná publikace k výstavě. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu dne 2. dubna 2004. Praha: Státní ústřední archiv, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Kancelář pro oběti nacismu ČNFB Státní Praha, 2004., s. 150, ISBN 80-86712-06-0.

Kol. autorů. „Nepřichází – li práce k Tobě“: různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech. Kolektiv pracovníků Kanceláře pro oběti nacismu. Praha: Kancelář pro oběti nacismu ČNFB, 2003.“

My, nasazení na nucené práce ve druhé světové válce: z dopisů, vyprávění a dokumentů některých nasazených získaných v roce 2003. Žďár nad Sázavou: Svaz nuceně nasazených občanů za druhé světové války, 2004.

Nezkusil, L. Z deníku nuceně nasazeného: zápisky z doby nuceného nasazení v říši od 23.10.1942 do 26.4.1945. Praha: Futura, 2005. s. 222. ISBN 80-86844-10-2.

Pasák, T. Pod ochranou říše. Praha: Práh, 1998. s. 429. ISBN 80-85809-88-5.

Pernes, J. Až na dno zrady. Emanuel Moravec. Praha: Themis, 1997. s.239. ISBN 80-85821-51-6.

Reifová, I. a kol. Analýza obsahu mediálních sdělení. Praha: Karolinum, 2004, s. 150. ISBN 80 – 246 – 0827 – 8.

Uhlíř, J.B. – Kaplan, J. Praha ve stínu hákového kříže. Praha: Ottovo nakladatelství s.r.o., 2005. s. 199. ISBN 80-86712-15x

11. Použitá periodika

Český dělník 1939 – 1945

České slovo 1942

Lidové listy 1939

Národní politika 1939 – 1940

Nedělní České slovo 1939 – 1942

Večerní České slovo 1939

12. Další zdroje

Národní konzervační fond Národní knihovny ČR

Českomoravská konfederace odborových svazů

Živá paměť, obecně prospěšná společnost

Osobní archiv Jana Beneše

www.wikipedia.cz

www.vhu.cz

www.fronta.cz

www.hiu.cas.cz/cs/

www.moderni-dejiny.cz

13. Přílohy

Příloha č. 1 – Kódovací kniha (jen v elektronické podobě)

Příloha č. 2 – Český dělník (jen v elektronické podobě)

Příloha č. 3 – Osobní archiv Jana Beneše (jen v elektronické podobě)

Příloha č. 4 – Dotazníky (jen v elektronické podobě)